

Een overzicht van het hoofddoekendebat

Een kritisch onderzoek naar courant gebruikte argumenten,
hun maatschappelijke betekenis en de relevantie en pertinentie van de
deze argumenten

Overde uitdaging van samenleving met andersgelovigen en
andersdenkenden

Suggesties voor leidinggevenden en HR managers

—

Dicussienota

Rudi Dierick

21 September 2009

Inhoudstafel

Voorwoord.....	5
1. Inleiding.....	8
1.1. De uitdaging.....	8
1.2. Welke vrijheid en welke feitelijke rechten worden besproken.....	8
1.2.1. Bedoelde vrijheden en rechten.....	8
1.2.2. Welke hoofddoek?.....	9
1.3. Ten geleide.....	9
2. Argumenten pro.....	10
2.1. De hoofddoek is een religieus gebod.....	10
2.2. Vrijheid van religie.....	12
2.3. De hoofddoek is essentieel in de godsdienstbeleving.....	13
2.4. Individuele eigen keuze van de betrokken moslima's.....	13
2.5. Verdraagzaamheid vraagt vrije sluijdracht.....	16
2.6. De hoofddoek is een religieus symbool zoals andere religieuze symbolen.....	17
2.7. Multiculturaliteit zou verplichten de hoofddoek te aanvaarden.....	18
2.8. De hoofddoek is cruciaal voor de identiteit van islamieten.....	20
2.9 Een hoofddoekverbod versterkt maatschappelijke tegenstellingen.....	22
2.10. De hoofddoek is slechts een onschuldig lapje stof.....	22
2.11. Sluijverbod leidt tot uitsluiting van arbeid.....	22
2.12. Een sluijverbod zou discriminerend zijn.....	24
2.13. Er zijn andere, minder beperkende maatregelen dan een verbod.....	24
2.14. Relevante argumenten pro.....	26
3. Argumenten contra.....	26
3.1. De hoofddoek wordt onder dwang opgedrongen aan moslima's.....	26
3.2. Neutraliteit eist (blijvend) verbod op partijdige symbolen.....	28
3.3. hoofddoek is geen koranniek gebod.....	30
3.4. Verbod op het bedrijven van politiek op de werkplaats.....	31
3.5. De hoofddoek is symbool van misogynie en ondemocratisch gedachtegoed.....	32
3.6. Sluijdracht versterkt misogynie.....	34
3.7. Sluijdracht bevordert vertrouwensbreuk en belemmert integratie.....	35
3.8. De hoofddoek lijkt een symbool van radicalisering.....	36
3.9. De hoofddoek lijkt één van de '1001' plichten voor de moslima.....	40
3.10. De hoofddoek lijkt een aantasting van de rechten van vrouwen.....	41
3.11. Relevante argumenten contra.....	41
4. Specifieke gevallen.....	42
4.1. Sluijdracht gaat (in bepaalde vormen) in tegen politiereglementen.....	42
4.2. Leerkrachten die een gezichtssluij dragen geven minder goed les.....	42
4.3. Gezichtssluijers vallen helemaal buiten spel.....	43
5. Globale overwegingen.....	43
5.1. Wat in het hoofd zit telt en niet wat er op gedragen wordt.....	43
5.2. De hoofddoek stelt problemen van openbare orde.....	44
5.3. Het hoofddoekdebat verlamd door monologen.....	44
5.4. De hoofddoek bemoeilijkt een vreedzame samenleving.....	48
5.5. Over de koran en de democratische orde.....	48
5.6. Dit éne symbool verschilt van alle andere religieuze symbolen.....	50
5.7. Leidt een verbod niet tot aparte scholen voor moslims en segregatie?.....	50
5.8. De georganiseerde radicalisering en de hoofddoek.....	52

5.9. De vrijzinnige en anti-islamitische radicalisering	57
5.10. Integratie en inburgering als ruimer kader	58
6. Geen besluiten?	59
6.1. Moslima's die geen hoofddoek willen dragen	59
6.2. De hoofddoek voor werknemers in openbare functies en onderwijs	60
6.3. Leerlingen en sluiers	60
6.4. De hoofddoek in het openbare leven in de Europese Unie	61
6.5. Suggesties en adviezen voor leidinggevenden en HR managers	61
7. Wegen naar vreedzaam samenleven	62
7.1. Dialoog promoten en verschillen in visie erkennen	63
7.2. Voluntaristische erkenning van de islam	63
7.3. Proactief gelijke behandeling van moslim in onderwijs	65
7.4. Faire kans op werk - Evenredige arbeidsdeelname	66
7.5. Selectieve verboden op sluiersdracht misschien noodzakelijk?	66
8. Ter afronding	70
Leessuggesties	72
Bibliografie	72

Voorwoord

De vraag of de islamitische sluier of hoofddoek op school, in openbare diensten, en op de werkvloer mag gedragen worden is hoogst actueel. Ze is ook symbolisch én relevant voor vele aanverwante vragen.

Deze vraag is symbolisch omdat het één van de belangrijkste maatschappelijke breekpunten lijkt te zijn in het samenleven van en met moslims. Diegenen die de hoofddoek 'overall' willen toelaten, staan doorgaans ook welwillend tegenover andere vragen met soortgelijke religieuze inspiratie. En in het verlengde van de vraag naar veralgemeende vrije sluijdracht volgen inderdaad ook talrijke andere vragen van de hier wonende moslims.

Bij deze vragen staan de perceptie, de beeldvorming en de uiteenlopende veronderstellingen geregeld op gespannen voet met de realiteit. Dikwijls zien we huizenhoge misverstanden. Zo staat voor vele niet-moslims de hoofddoek symbool voor het een gedachtegoed waarin -hoezeer dat vele diepgelovige en respectvolle moslims ook hard tegen de borst stoot- ook gearrangeerde en gedwongen huwelijken en zelfs genitale mutilatie thuishoren.

Men mag dan, als niet-moslim, best weten dat vele diepgelovige moslims al even hard gruwen van deze culturele gebruiken die niets te maken hebben met hun persoonlijke beleving van de islam. Maar dat doet, spijtig genoeg voor die diepgelovige moslims, niets af aan het feit dat die gedwongen levenskeuzen hier en daar wel degelijk met religieuze argumenten verdedigd worden door de voorstanders ervan. Deze laatsten geloven in alle ernst dat zij de regels van hun geloof volgen, hoezeer die verschillen van de regels die miljoenen andere moslims volgen. Ze laten die overtuiging dan ook duidelijk kennen op allerhande publieke fora.

De afwezigheid van een éénduidig leergezag in de islam speelt de diepgelovige en respectvolle moslims hier dus gigantisch parten.

Omwille van deze actuele en relevante vragen rond sluijdracht en om het grote belang ervan voor hedendaags samenleving, onderwijs en personeelsbeleid onderzochten we deze vragen. We bestudeerden daarbij alle 'redelijke' argumenten die we de voorbije jaren hoorden (goed beseffend dat deze keuze op zich subjectief is).

Met deze nota hopen we een steentje bij te dragen tot dit debat. Deze nota is bedoeld voor al wie het goed meent met het vreedzaam samenleven van alle groepen in onze samenleving: de 'klassieke' Vlamingen (of Europeanen), net zo goed als de 'nieuwe' Vlamingen (Europeanen), ongeacht tot welke ethnisch-culturele minderheid ze behoren.

De opdracht die we onszelf gaven levert echter talrijke uitdagingen op. De auteur van dit onderzoek is een overtuigde aanhanger van de seculiere, democratische rechtsorde. Hij is dus niet alleen een burger die daarin leeft, maar ook een expliciete voorstander ervan. Hij is zich daarbij goed bewust van de vele onvolkomenheden van die orde. Hij hanteert daarnaast ook de wetenschappelijke methode: de bestudeerde fenomenen zorgvuldig proberen waar te nemen, elke

waarneming kritisch onderzoeken op eventuele vertekeningen, gegevens meermaals verifiëren, ... De auteur is anderzijds ook een gelovige burger, en meer specifiek een katholieke Vlaming. Hij is Vlaams en Europees gezind. Zijn persoonlijk geloof is daarbij een extra aansporing tot respect voor de religieus geïnspireerde vragen en gevoeligheden van alle andere gelovigen. Dat droeg bij tot vele jaren intensieve studie: lectuur, luisteren naar moslims uit diverse culturen en stromingen, deelname aan debatten, ... Proberen te begrijpen hoe de hier wonende moslims denken, redeneren en spreken leek noodzakelijk.

Dit onderzoek is dus vanuit die meervoudige achtergrond geschreven. Daarom is er grote zorg voor gedragen om alle essentiële relevante objectieve gegevens (zoals de geldende wetten) en de relevante regels (zoals de universele mensenrechten) systematisch voorop te zetten.

De seculiere wet (ook 'burgerlijke wet' genoemd), gebaseerd op de universele mensenrechten (onder vorm het Europese verdrag voor de Rechten van de Mens en de quasi identieke Universele Verklaring van de Rechten van de Mens) en met de mensenrechtenbescherming die daarmee samenhangt lijkt ons het enige kader waarin mensen van verschillende levensbeschouwingen vreedzaam kunnen samenleven.

Moslims hebben dan exact evenveel rechten als anderen, niet meer en ook niet minder. Dat betekent dat zij ermee rekening moeten houden dat die wet bepaalde beperkingen oplegt aan wat kan en mag. Die beperkingen verschillen al wel eens van de feitelijke vrijheden die zij in hun landen van herkomst gewoon zijn. Ook daarom moet, naar mijn persoonlijke overtuiging, de seculiere wet hier voorrang genieten op alle religieuze regels. Zoniet, is het chaos.

Mocht de lezer het hiermee niet eens zijn, dan zijn we benieuwd naar de redenen waarom.

Alle argumenten in dit debat en in aanverwante vragen werden getoetst aan die universele regels en aan de objectieve gegevens. Dit is dus de analyse van een overtuigde democraat die toevallig ook gelovig is, maar die past voor de specifieke argumenten die een katholieke burger zou kunnen gebruiken. De analyse steunt voorts op meningen van mensen van de meest uiteenlopende religies en levensbeschouwingen: gelovigen net zo goed als atheïsten, christenen net zo goed als moslims, joden en vele anderen.

Het kan nochtans niet voldoende benadrukt worden hoezeer deze invalshoek het voor sommige moslims moeilijk kan maken. In de islam lopen religieuze en maatschappelijke regels dooreen in een mate die buiten de Islamitische wereld bijna nergens voorkomt.

Deze studie kan daarom enkel proberen inzicht te bieden in de wijze waarop aanhangers van een seculiere, democratische rechtsorde nadenken over maatschappelijke problemen die voortvloeien uit de botsing van seculiere regels en religieuze regels en culturele gebruiken en religieuze regels uit de zogenaamde landen van herkomst. De noodzaak voor moslims om deze visie te leren kennen kan niet voldoende benadrukt worden.

Professor Marie-Claire Foblets, jurist en antropologe: "... dat het van groot belang is dat iedereen - ook Moslims, in een voor hen verregaand gesecculariseerde samenleving - zich in de

mensenrechtenbescherming en in de wijze waarop die naar hen toe wordt geïmplementeerd, kan herkennen. Op dat vlak is ongetwijfeld nog een weg af te leggen.”¹.

Menig moslim -vooral de diepgelovige en de maatschappelijk geëngageerde- zal zich misschien niet herkennen in sommige argumenten en overwegingen die we hier uitwerken. Hij of zij -want 'haar' mening is me net even lief als 'de zijne'- zal er zich misschien door aangevallen kunnen voelen. Hij of zij zal sommige redeneringen mogelijk afwijzen. We hopen niettemin dat die moslims beseffen dat een ernstige interreligieuze dialoog, en een vreedzaam samenleven niet mogelijk is wanneer 'de moslim' niet ernstig zou proberen om de regels van de Europese samenleving en 'de andere' te begrijpen. Deze nota is alvast een deel van mijn inzet om ook de islam, en de vragen van de hier wonende moslims beter te begrijpen.

Daarbij roepen we de gelovige moslims op om deze uitnodiging tot dialoog te lezen met de vers over het respect voor de wetten van het land in de koran in het achterhoofd.

Kortom, deze nota steunt dus op de democratische, seculiere orde. Het draagt er dan ook de waarden en de visie van uit. Deze studie is een poging, ongetwijfeld gebrekkig, om vragen van de hier, in Europa wonende moslims te begrijpen. Ongetwijfeld zal deze poging niet van fouten en vergissingen gevrijwaard blijken. Maar laten we daar dan op een rustige en respectvolle wijze over praten. En laten we mekaar helpen om mekaar beter te kunnen begrijpen, met alle respect voor de meningen en gevoelens van elkeen. Want de uitdaging, een vreedzaam samenleven over de grenzen van religies en levensbeschouwingen heen, is me te dierbaar.

¹ Foblets, Marie-Claire, "Islam versus het Westen".

1. Inleiding

1.1. De uitdaging

De vraag of de islamitische hoofddoek op school, in loket-, gezags- en andere functies, en op de werkvloer mag gedragen worden, is inderdaad hoogst actueel, maar ook symbolisch én relevant voor vele aanverwante vragen binnen organisaties (bedrijven, NGO's en openbare diensten) en op vlak van de maatschappij. Vele waarnemers, leidinggevendenden en HR managers zagen deze vragen de laatste jaren fors toenemen.

We onderzochten deze vragen vanuit HRM perspectief, met oog voor de wet en de gewenste evenredige arbeidsmarktdeelname van minderheden. De maximale vrijheid die de democratische rechtstaat biedt vormt het uitgangspunt. Onze analyse beperkt zich tot de courant gebruikte 'redelijke' argumenten. De meer extreme laten we terzijde. Het onderscheid is natuurlijk subjectief, maar de resultaten van de analyse dekken het debat wel behoorlijk.

We proberen een overzicht te beiden van alle argumenten voor of tegen de vrijheid tot het dragen van de (islamitische) hoofddoek. Dat betreft onder meer sluierdracht in openbare functies en in het onderwijs. Elk argument wordt ook kort besproken. We onderzoeken telkens of een argument overtuigingskracht heeft, en of het relevant is, en telkens ook de mate waarin. Het kader voor deze bespreking is de seculiere, democratische rechtsorde en universele mensenrechten (EVRM en UVRM) evenals de wil tot vreedzame samenleving in die interculturele en multi-etnische samenleving.

We proberen een overzicht te geven van alle legitieme wensen, voorkeuren en aspecten. Onze centrale maatstaf blijft wel de fundamentele keuze voor de democratische rechtsorde, het afwijzen van alles wat die orde, én de individuele rechten en vrijheden van alle burgers daarin beperkt, én het grootste respect voor de waardigheid en de rechten van elke persoon.

1.2. Welke vrijheid en welke feitelijke rechten worden besproken

1.2.1. Bedoelde vrijheden en rechten

In deze teksten spreken we over meerdere onderscheidbare rechten (of situaties) met betrekking tot de (islamitische) hoofddoek. We onderscheiden deze hier van een hoofddoek van andere genres omdat islamitische hoofddoek een specifieke betekenis heeft.

We onderscheiden daarbij ook volgende verschillende feitelijke bedoelde rechten:

1. Het recht om die hoofddoek te dragen in het private leven in de Europese Unie.
2. Het recht voor werknemers om die hoofddoek te dragen in functies met specifieke kledingvoorschriften omwille van hygiënische of veiligheidsoverwegingen.
3. Het recht om die hoofddoek te dragen in het openbare leven in de Europese Unie.
4. Het recht voor werknemers om die hoofddoek te dragen in openbare functies (in openbare administratie en in onderwijs). Hierbij kan nog onderscheid gemaakt worden tussen *gezags- en loketfuncties aan de ene kant, en alle andere functies in de openbare diensten aan de andere kant. Voor de eerste groep gelden strengere normen.*
5. Het recht voor leerlingen om die hoofddoek te dragen op hun school.
6. Het recht voor moslima's om geen hoofddoek te moeten dragen (m.a.w. om ongesluierd door het leven te kunnen gaan).

Het huidige maatschappelijke debat slaat vooral op de vier laatste situaties. De eerste twee zijn nauwelijks voorwerp van discussie. Quasi iedereen –op (aarts)conservatieve moslims na- erkent dat de bedoelde specifieke kledingvoorschriften voor het betrokken, kleine aantal functies, gerespecteerd

moeten worden. Alle andere rechten uit bovenstaande lijst (3. t.e.m. 6.) worden echter –in wisselende mate- betwist. De verdere bespreking concentreert zich daarom op deze vier gevallen.

1.2.2. Welke hoofddoek?

Deze bespreking focust vooral op de sluier of hoofddoek. We beschouwen deze termen als synoniemen omdat ze in het debat door de acteurs en auteurs ook vlot zo gebruikt worden. Een groot deel is echter ook direct relevant voor andere specifiek islamitische kledij zoals de hijab, de boerka en andere vormen. Gezien de grote verschillen –op basis van de landen en culturen van afkomst- bespreken we hier echter vooral de hoofddoek in zijn algemene, islamitische betekenis, zonder onderscheid van de uiteenlopende vormen.

Omwille van die religieuze betekenis die eraan gegeven wordt door de meeste moslims én niet-moslims, én omwille van de specifieke daden en gedragingen die ermee samenhangen, is kan die hoofddoek niet als een zuiver utilitair kledingsstuk beschouwd worden. Dat doet dan zodanig zware afbreuk aan alle betekenissen die de verschillende mensen aan die hoofddoek geven, dat elke verdere bespreking in die trant dan onzinnig wordt.

In de volgende pagina's overlopen we eerst argumenten pro vrije sluijdracht, gevolgd door argumenten tegen. Daarna bespreken we enkele speciale gevallen, gevolgd door een handvol globale overwegingen. De volgorde van de argumenten is eerder toevallig.

1.3. Ten geleide

We zullen in het eerstvolgende hoofdstuk de argumenten pro onderzoeken. Welke (redelijke) argumenten worden er geregeld gebruikt? Welke daarvan zijn pertinent? Geloofwaardig? Daarna, in het derde hoofdstuk, komen de argumenten tegen op soortgelijke wijze aan bod. Het zal blijken, in beide hoofdstukken, dat er géén absolute argumenten zijn. Zelfs de meest pertinente argumenten, moeten nog steeds afgewogen worden tegen andere, even pertinente argumenten die dan al eens het tegenovergestelde lijken te besluiten. Daarenboven blijken de sommige argumenten al eens iets héél anders te verbergen. Daarna snijden we kort een speciaal geval aan, de gezichtssluier.

In het vijfde hoofdstuk komen een aantal argumenten en overwegingen aan bod die niet direct pleiten voor of tegen de hoofddoek. Deze betreffen ondermeer het debat op zich, evenals het ruimere maatschappelijke kader. Inburgering, verdraagzaamheid, segregatie en radicalisering komen hier vrij uitgebreid aan bod.

In het zesde hoofdstuk streven we naar een afronding. Finale besluiten kunnen we nog niet trekken, maar wel enkele besluiten inzake specifieke situaties. In het zevende hoofdstuk wordt er dan afgerond met talrijke suggesties ten aanzien van die ruimere context. De vragen rond de hoofddoek zijn immers niet de essentie. Vreedzaam samenleven, over de grenzen van religies en levensbeschouwingen heen, dat wel. De antwoorden in het hoofddoekdebat liggen dus ontegensprekelijk op een véél ruimer vlak dan de hoofddoek zelf.

2. Argumenten pro

2.1. De hoofddoek is een religieus gebod

Een eerste argument voor een quasi onbeperkte vrijheid van sluijdracht is dat het een prioritair, religieus gebod zou zijn, en aansluitend daarbij, dat het gerespecteerd zou moeten worden omdat de islam hier een erkende religie is. Mohammed, de profeet voor alle moslims, zou bepaald hebben dat alle moslima's een hoofddoek moeten dragen (onder alle, behalve enkele strikte beperkte omstandigheden). Dat zou in de koran staan, onder meer in:

1. Het zogenaamde 'hijab-vers', Hoofdstuk 33 vers 53: *"...En als jullie haar [de vrouwen van de profeet] iets om te gebruiken vraagt, vraagt haar dat dan van achter een afscheiding (hijab)".*
2. Veel vermeld is ook het vers 31 van hoofdstuk 24 dat alle moslima's voorschrijft dat zij *"hun schoonheid niet mogen tonen, behalve hetgeen daarvan zichtbaar moet zijn"*.

Er worden soms nog andere verzen aangehaald², maar deze lijken de meest vermelde.

Bespreking:

1. Religieuze keuzen van éénieder, en religieuze vrijheden zijn belangrijke, fundamentele waarden in onze democratische rechtsorde. Dit argument heeft daarom een grote aantrekkingskracht.
2. Als buitenstaander -niet-moslim- hoort daarenboven een grote terughoudendheid t.a.v. dit argument. Andersgelovigen hebben zich niet te mengen in de religieuze aangelegenheden van een bepaalde religieuze groep³.
3. Niettemin moeten we dit argument toch onderzoeken omdat religieuze regels -of vermeend religieuze regels zoals culturele gebruiken met een religieuze connotatie⁴- hier manifest in aanvaring met seculiere regels komen. Dan hebben andersgelovigen en andersdenkenden wel recht van spreken.
4. Terzijde: het onderscheid tussen religie en cultuur is hier niet relevant. We stellen wel vast dat deze twee onlosmakelijk me elkaar verbonden zijn:
5. *Omwille van de in het voorwoord al vermelde gevoeligheden herhalen we onze opdracht: proberen inzicht te bieden in de seculiere visie op één en ander. Daarom hebben ook niet-moslim, me dunkt, recht van spreken in het dit debat.*
6. Ten gronde, over de hierboven vermelde verzen: beide bevatten geen enkel expliciet gebod voor de gewone moslima dat een hoofddoek voorschrijft. Het gaat over of speciale situaties, of figuurlijk taalgebruik dat open staat voor de meest uiteenlopende interpretaties.
7. Er zijn vele imams en islamitische theologen/juristen⁵ die net stellen dat de hoofddoek géén religieuze plicht is en dat het niet in de koran voorgeschreven is⁶. Zij menen dat het enkel een cultureel gebruik is, nauw verweven met de patriarchale samenlevingen ten tijde van de stichting van de islam.

² Zie ondermeer op Wikipedia, <http://en.wikipedia.org/wiki/Hijab>.

³ Emmanuelle Bribosia en Isabelle Rorive, juristen aan de ULB stellen terecht: "Une première erreur consiste à rentrer dans la controverse interne à l'islam sur le caractère obligatoire ou pas du voile (...) Ce n'est pas notre problème, c'est celui de l'islam.", in 'Voile, burqa et burkini : revenir à l'essentiel', le Soir, 10/09/09.

⁴ Religie en cultuur vormen samen een "cultureel systeem". Men kan deze niet zomaar van elkaar isoleren alsof religie en cultuur niets met elkaar te maken hebben. Dat geldt des te meer wanneer culturele gebruiken een voornamelijk religieuze verantwoording krijgen..

⁵ Denk aan S. Bencheikh, M. Arkoun, A. Falaturi en de Indiase sjiitische geestelijke Maulana Kalbe Sadiq

⁶ De verzen die de voorstanders van de sluij aanhalen zeggen dat inderdaad niet op een éénduidige wijze. Men moet die verzen op een bijzonder vrije wijze gaan interpreteren om er een sluijgebod in te kunnen vinden. Met dat soort vrije interpretaties kan men dan echter wel héél gevaarlijke kanten uit.

8. Het eerste vers beschrijft hoe de vrouwen van Mohammed leefden, in hun specifieke situatie waar de privé-woning ook als gebeds- en vergaderruimte diende. Dat is natuurlijk een andere situatie van de doorsnee moslima vandaag, levend in een democratie met universele mensenrechten en met meer niet-moslims dan moslims. Het is daarom moeilijk om aan deze argumentatie in de hedendaagse samenleving veel gewicht te kunnen geven, zeker in debatten waar het gaat over openbare diensten en onderwijs, en niet over het private leven van één gelovige (Mohammed).
9. Het tweede vers lijkt, voor andersgelovigen, een 'mooi excuus' waarachter zelfs de meest misogyne man, *vervuld van zijn gevoel van meerderwaardigheid tegenover de vrouw*, zich kan verschuilen. Wie bepaalt namelijk wat schoonheid is, en wat daarvan zichtbaar zou moeten zijn? Is dit vers daarom niet dubieus in alle gevallen waarin het anderen dan de betrokken vrouwen zijn die hun keuze daarin formuleren?
10. De koran bevat honderden expliciete en specifieke gebiedende voorschriften. De koran bevat echter geen enkele expliciete instructie volgens welke moslima's een hoofddoek zouden moeten dragen.
11. De koran daarentegen bevat wel het expliciete gebod om de burgerlijke overheid te respecteren. Dit is dus van een hogere orde dan het vermeende sluiergebod.
12. Als die overheid dan voorschrijft dat er in openbare functies en in de openbare diensverlening geen politiek of religieus symbool gedragen mag worden, zegt de koran dan niet dat de moslims dat verbod ook moeten respecteren?
13. Dit argument is natuurlijk maar éven sterk als de overtuigingskracht van de bron waarop het zich beroept, de koran, de overleveringen e.d. Die bronnen bevatten nog andere voorschriften die in een democratie onaanvaardbaar zijn (zoals deze die de M-V-gelijkheid afwijzen). Mede daarom is het invoeren van een koranniek gebod slechts een weinig overtuigende poging is, hoezeer men ook principieel religieuze vrijheden kan verdedigen.
14. Vele feministische moslima's⁷ en andere moslims⁸ verdedigen de stelling dat het zogenaamde sluiergebod eerder een diepgeworteld cultureel gebruik, stammende uit een periode van sterk patriarchale culturen, dan een koranniek gebod is.
15. Hierbij moet ook opgemerkt worden dat vele islamitische landen bewegingen kenden of kennen voor het opheffen van de sluierdracht, geheel of gedeeltelijk⁹.

Samengevat: het argument van religieus gebod (gekoppeld aan religieuze vrijheid) verdient respect: *“Dat er binnen de Islam discussie bestaat over de vraag of je al dan niet verplicht bent om een hoofddoek te dragen, doet niet terzake. Wat telt, is de godsdienstige motivatie van degene die de hoofddoek draagt (of bv. van haar ouders).”*¹⁰ Het argument kan evenwel geen absoluut gezag toegekend worden. Het komt daarenboven ook niet overtuigend over omwille van meerdere redenen. Deze worden verderop nog nader besproken. De argumentatie (religieus gebod) geeft daarenboven evenmin enige reden waarom het voorrang zou moeten krijgen op *andere fundamentele rechten*, en op de hier geldende neutraliteit van openbare functies (in casu alle gezagsfuncties en loketfuncties).

⁷ Denk aan Fatima Mernissi, Ekin Deligöz, Amina Wadud e.a.

⁸ Mohamed Arkoun, Soheib Bencheikh, Javed Ahmed Ghamidi, Leila Ahmed, Azar Nafisi, Marjane Satrapi, Parvin Darabi, ...

⁹ Cfr. de bewegingen vanaf 1923 in Egypte o.l.v. Huda Sha'arawi, de hervormingen in Turkije onder Kemal Atatürk, en die in Marokko onder koning Mohammed V die zijn eigen dochter vroeg in het publiek geen sluiert meer te dragen.

¹⁰ Uit 'De Islamitische hoofddoek en de mensenrechten', Eva Brems, Ugent & Vormen vzw. De idee dat die discussie binnen de islam er niet toe doet, lijkt iets te kort door de bocht. Het lijkt namelijk eveneens relevant of iets ten gronde wel een religieus voorschrift is, en bijvoorbeeld geen cultureel gebruik met een betwiste verantwoording.

2.2. Vrijheid van religie

Een eveneens sterk en populair argument is de vrijheid van religie. Gezien de Islam hier erkend is, en sluierdracht een religieus gebod zou zijn, zouden de moslima's hier dus ook in de gevallen de hoofddoek onbeperkt moeten mogen dragen. De Belgische grondwet (art. 19) en het Europese Verdrag van de Rechten van de Mens (Art. 9) waarborgen beide de vrijheid van religie.

Bespreking:

We bespreken dit argument los van de discussie of het een culturele en religieuze gewoonte is, dan wel een religieus gebod en voor wie het dat wel of niet is.

1. Ook de vrijheid van religie is op zich een uitgesproken sterk argument. Het is een fundamentele vrijheid in onze democratische rechtsorde. De beleving ervan moet maximale ruimte krijgen.
2. Het gebruik van dit argument berust niettemin *-in deze seculiere, democratische staat-* op een selectieve lezing van de wetgeving. Het houdt immers enkel rekening met die éne vrijheid, maar niet met andere juridische regels (zoals de bij wet voorziene bescherming van de vrije keuze¹¹ en de neutraliteit van de openbare overheden en haar vertegenwoordigers, en de plicht voor de overheid om de vrijheden en rechten van alle burgers te beschermen).
3. Voorts is de islam hier erkend onder exact dezelfde voorwaarden én beperkingen als alle andere religies. Sluierdracht moet dus in openbare ruimte –ter onderscheid van de private ruimte- aan dezelfde regels gehoorzamen als de uitingen van de andere religies en levensbeschouwingen.
4. Iedereen die de vrijheid van religie als argument inroept, moet de *intellectuele* eerlijkheid hebben om ook alle voorwaarden en beperkingen van die vrijheid te erkennen. *We roepen, zoals eerder al uitgelegd, alle diepgelovige moslims op om dit zonder reserves te doen.*
5. De voorstanders van vrije sluierdracht geven geen reden aan waarom er voor hun vraag een uitzondering zou gemaakt moeten worden op die algemene regels. Hun argumentatie getuigt dus van enig groepsegoïsme en/of miskennis van de democratische rechtsstaat (gezien ze deze enkel selectief lijken te willen kennen).
6. De vrijheid van religie blijft dus, in de mate waarin ze geldig ingeroepen wordt en bij die afwezigheid van argumenten waarom ze voorrang zou moeten krijgen, tegenstrijdig met de neutraliteit van de openbare diensten.
7. Men kan anderzijds wel aanvoeren dat vrijheid van religie (als fundamenteel recht) voorrang met genieten op een individuele gewone wetsbepaling (een ondergeschikte wettelijke regel).

Ten gronde lijken deze twee fundamentele regels (vrijheid van religie en neutraliteit van de openbare instellingen) uit onze democratische rechtsorde met mekaar in tegenspraak wanneer we ze willen toepassen op de concrete vraag naar recht om hoofddoek te mogen dragen in openbare functies. Vrijheid van religie is dus geen absoluut argument, maar het is wel van een hogere orde dan de neutraliteitsverplichting. Het is daarom een relevante factor.

¹¹ Art. 20 van de Belgische grondwet legt eveneens een belangrijke beperking op: “Niemand kan worden gedwongen op enigerlei wijze deel te nemen aan handelingen en aan plechtigheden van een eredienst of de rustdagen ervan te onderhouden.”. Art. 19 kan dus niet zonder meer ingeroepen worden, wanneer er gekende problemen zijn t.a.v. art. 20, en zeker niet met miskennis van deze problemen. Ook het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens legt een fundamentele beperking op (par. 2 van art. 9): “De vrijheid zijn godsdienst te belijden (...) kan aan geen andere beperkingen worden onderworpen dan die die bij de wet zijn voorzien en in een democratische samenleving noodzakelijk zijn in het belang van de openbare veiligheid, voor de bescherming van de openbare orde, gezondheid of goede zeden of voor de bescherming van de rechten en vrijheden van anderen.”. Andere bepalingen verplichten de wetgever overigens om redelijke waarborgen te voorzien tegen inbreuken op de openbare orde, gezondheid of goede zeden en de rechten en vrijheden van anderen.

2.3. De hoofddoek is essentieel in de godsdienstbeleving

Dit argument hangt nauw samen met de voorgaande. Het stelt dat sluierdracht voor gelovige moslims noodzakelijk is voor de godsdienstbeleving, en dat het daarin ook essentieel is. Zonder hoofddoek zou de gelovige moslima haar geloof niet kunnen beleven.

Bespreking:

1. In alle klassieke religieuze islamitische teksten worden vijf pijlers van het geloof als essentieel voorop gezet. Daar hoort sluierdracht niet bij.
2. In de ondergeschikte regels -vervat in de koran of de sharia- wordt wel een 'zedelijke en niet-aanstootgevende kledij' voorgeschreven, maar ook in deze staat een sluiergebod niet vermeld.
3. Het bedoelde sluiergebod komt pas in een derde orde aan bod, bij een tweede groep, nog verder ondergeschikte regels. Het wordt daarenboven in islamitische landen op uiteenlopende wijze toegepast. Er bestaat dus niet één islamitisch sluiergebod, maar wel de '1001' verschillende culturele interpretaties.
4. Het sluiergebod blijkt dus een sterk cultuurgebonden regel van uitgesproken ondergeschikte aard. Wie dit dan als essentieel voorstel, misleidt zijn publiek.
5. Hetzelfde geldt ook voor de bewering dat het een noodzakelijk voorschrift is. Het minste dat men daarover kan zeggen, is dat de meningen van (competente) islamieten daarover sterk verschillen.
6. Daaronder zijn er *redelijk wat islamitische* auteurs die stellen dat islamieten die zich in niet-islamitische landen bevinden, nadrukkelijk *respect moeten tonen voor de wetten van die landen*. Dit gebod is overigens duidelijk van een hogere orde van het beweerde sluiergebod. Enkel sluiergebod willen kennen (een ondergeschikt gebod) en niet het (hogere) gebod tot respect voor de wetten van het land, lijkt dus een selectieve, en hypocriete argumentatie.

Samengevat lijkt dit argument én van betwistbare geldigheid, én niet pertinent. *Dit gezegd zijnde; enkele decennia geleden werden vrouwen hier te lande eveneens verondersteld een hoed of hoofddoek te dragen. Dat culturele gebruik is ons dus wel bekend. Maar tegelijk zal niemand dat als een religieuze regel voorstellen. Dat was, en is, 'slechts' een cultureel gebruik. Niets meer, en niets minder.*

2.4. Individuele eigen keuze van de betrokken moslima's

Een ander populair argument is dat sluierdracht hier (in democratische niet-islamitische landen) uitsluitend de vrije, individuele keuze is van de betrokken moslima's, en dat die keuze, omwille van de individuele rechten en vrijheden, moet gerespecteerd worden.

Dit argument wordt dikwijls ondersteund met een vers uit de koran dat stelt dat er 'geen dwang is in de islam'. Alle gelovige moslims zouden dus zelf kunnen kiezen of ze een hoofddoek dragen of niet, en geen enkele andere moslim zou hem daartoe dwingen.

Bespreking:

1. In eerste lezing is dit *argument van de eigen keuze* een sterk argument. Het steunt op één van de fundamentele vrijheden. Men kan dit ook bijtrede vanuit een liberale overtuiging waarbij men in een democratie maximale vrijheid wil geven. Vrijheidsbeperkingen zijn pas verantwoord wanneer ze evenredig, redelijk en onvermijdelijk zijn.
2. Voor een deel van de vrouwen die kiezen voor de hoofddoek heeft dat een zekere emanciperende betekenis. Enkele decennia terug werd de hoofddoek gedragen uit gewoonte, uit respect voor culturele en sociale normen, onder dwang of omwille van meerdere van deze redenen. Recenter dragen meer en meer jonge moslima's de hoofddoek uit eigen, vrije wil.
3. Voor sommigen is het ook een vorm van protest tegen een westerse samenleving met de daarin nog steeds bestaande achterstelling van bepaalde groepen en/of de degradatie van de vrouw

als lustobject. Dit lijkt evenwel een bijzonder gevaarlijke piste, omdat een protestgebaar aldus vermengd wordt met een symbool met een uitzonderlijk sterke (en omstrede) betekenis¹².

4. Objectieve vaststelling van feiten dwingt evenwel tot een meer genuanceerde kijk op die stelling dat het (quasi) uitsluitend een vrije keuze is: er zijn duizenden moslima's die klagen over zware sociale dwang¹³, directe en indirecte druk¹⁴, gebeurlijk geweld en soms zelfs dodelijk geweld¹⁵ vanwege islamieten die hen die hoofddoek (of andere grote keuzen in het leven) willen opdringen¹⁶.
5. Bepaalde voorstanders aarzelen ook niet om die druk openlijk te tonen. Zo melde de pers na de aankondiging van een hoofddoekverbod op 2 Antwerpse atheneas voorvallen waarbij ouders 'met hun vuisten op de deuren bonken en met hun hand doen alsof ze hun hals oversnijden'. Eén van de betrokken schooldirectrices noemde het "doodsbedreigingen aan het adres van leerkrachten en leerlingen"¹⁷.
6. Sinds begin 2009 wordt het bestaan van zware druk en gebeurlijk geweld toegegeven door vooraanstaande moslims¹⁸. Officiële rapporten van onderzoekers en politieke en andere overheden bevestigen dat er inderdaad in véél meer dan uitzonderlijke gevallen dwang en geweld (en soms zelfs dodelijk geweld) opduikt.
7. Er is nog een bijkomend probleem: de dwang op moslima's die geen hoofddoek willen dragen wordt expliciet verdedigd door sommige van de meer traditionalistische en conservatieve stromingen binnen de islam¹⁹! Ze steunen daarbij op enkele van de meer misogynie verzen in de koran. Zij vinden die dwang dus legitiem! Dit wordt verderop nog nader besproken.
8. Op andere momenten wordt die dwang zelfs goedgepraat: diegenen die dwang ondergaan moeten maar naar andere scholen gaan²⁰!
9. Die druk en dat geweld komen niet alleen maar van wat slecht opgevoede jongelui of andere, niet-relevante hoeken. Die dwang wordt direct verantwoord op basis van (een selectie van) verzen uit de koran (maar wel een redelijk 'populaire' selectie), de hoogste autoriteit voor gelovige moslims. Die dwang hangt samen met de kern van de islamitische doctrine²¹, althans

¹² Een persoonlijke bedenking: met zo belangrijke symbolen van religieuze en/of politieke overtuiging hoort men niet lichtzinnig om te gaan. Ze voorstellen als een protest tegen 'het Westen' lijkt me bijna godslasterlijk. En als verzet tegen de degradatie van de vrouw kiest men toch best een héél ander symbool dan iets dat door miljoenen vrouwen juist als een symbool van onderdrukking wordt gezien. Daarom juist lijkt de lezing van de hoofddoek als protest tegen dat het gebrek aan respect voor de vrouw een volledig misplaatste en bekrompen miskleun.

¹³ Eén van de aanleidingen voor deze nota was, naast de getuigenissen van HR professionals, de vaststelling dat drie moslim uit mijn kennissenkring te kampen hadden met zware dwang in belangrijke levenskeuzen, meestal huwelijk én sluiert. Dat aantal is natuurlijk absoluut niet representatief, maar officiële rapporten (van zowel wetenschappelijke onderzoekers, als juristen e.a.) bevestigen dat er wel degelijk een ernstig probleem bestaat.

¹⁴ Schatten hoeveel moslima's er druk ondervinden is moeilijk. Volgens een onderzoek in opdracht van de Koning Boudewijnstichting, uitgevoerd door onderzoekers van de universiteit van Rabat, Marokko zou ¼ van de hier wonende moslima's van Marokkaanse afkomst druk ondervinden om een hoofddoek te dragen. 'Belgische Marokkanen. Kwantitatief en kwalitatief onderzoek voor een betere kennis van de Marokkaanse gemeenschap in België', 2009, Abdallah Saaf, Bouchra Sidi Hida en Ahmed Aghbal, Brussel.

¹⁵ De omvang van dodelijk geweld dat specifiek met sluiertdracht gepaard gaat is moeilijk in te schatten. In veruit de meeste gevallen worden de moorden gecamoufleerd als ongelukken, of worden andere motieven ingeroepen. Nochtans zijn er wel gekende gevallen.

¹⁶ Er werden zelfs verenigingen opgericht omwille van die dwang, bijv. Ni Putes Ni Soumises.

¹⁷ Chris Weyers, directrice van het atheneum in Hoboken, in *Gazet van Antwerpen* 4/09/09.

¹⁸ Cfr. Meryem Almaci, in 'Pak de groepsdruk aan, niet de hoofddoek'. Deze bijdrage is typerend omdat het vraagt dat druk wordt aangepakt, maar nergens aangeeft hoe dat moet gebeuren.

¹⁹ In het maatschappelijke debat is het cruciaal te beseffen dat dit genre problemen niet beperkt is tot moslim. In het Antwerpse kent een deel van de orthodox-joodse gemeenschap vergelijkbare problemen, en in andere landen ook de meest conservatieve protestantse gemeenschappen.

²⁰ Zo beweert Veli Yuksel, volksvertegenwoordiger samen met Hilal Yalcinen Nahima Lanjri (allen CD&V) over "de meisjes die geen hoofddoek droegen en onder druk stonden om dat wel te doen": "Maar zij kunnen toch naar een andere school?", *De Standaard* 15/09/09.

²¹ Zie hiervoor ook de uitspraken van de islamitische 'rechtsscholen' (in feite scholen van 'religieus recht' en niet 'recht' zonder meer), en de officiële consensus van de islamitische staten zoals verwoord in o.m. *De Cairo*

volgens de (aarts)conservatieve, maar wereldwijd wel dominante interpretaties²². Deze vallen grotendeels samen met de zogenaamde 'literalistische stromingen'.

10. Ook de stelling dat er, op basis van een vers in de koran, geen dwang is in de islam, komt wrang over. Wat telt in de hedendaagse maatschappij is niet de letterlijke tekst, maar wel de praktijk²³. In die praktijk zeggen teveel moslims iets anders én gedragen ze zich ook anders, door wel degelijk dwang uit te oefenen. Daarbij verwijzen velen expliciet naar de koran!
11. Daarenboven dwingt een zorgvuldige lezing van de koran om te erkennen dat deze op zéér uiteenlopende wijze geïnterpreteerd wordt. Daarnaast lijkt de koran niet zelden tegenstrijdige verzen te bevatten. Het ligt dus niet zo eenvoudig, noch zo mooi zwart-wit.
12. Mede daarom kan het niet volgehouden worden dat de keuze voor de hoofddoek enkel en alleen maar een uiting is van een individuele, vrije keuze, integendeel. Elk eerlijk debat en de in een democratie geldende plicht van bescherming van wie bedreigd wordt moet dus rekening houden met én die vrije keuze (overal waar daarvan sprake is), én met de gevallen waarin die hoofddoek opgedrongen wordt.
13. Het is daarbij aartsmoeilijk, zonet onmogelijk om met zekerheid te kunnen weten wanneer er sprake is van vrije keuze en wanneer niet. Immers, in die individuele gevallen waarin het om een vrije keuze gaat, moeten we dat proberen te respecteren, maar bij dwang moet er eveneens gepast gereageerd kunnen worden. Bij twijfel is voorzichtigheid aangewezen.
14. Al wie het eerlijk meent in dit debat moet daarom zoeken naar afdoende bescherming van diegenen die onder druk staan. Stellen dat zij, in geval van dwang, maar beroep moeten doen op politie en gerecht, lijkt grof en laf. De dwang gaat typisch uit van familieleden, geestelijke overheden (imams), én de sociale omgeving (leerkrachten, burens, ...). Naar een rechtbank stappen is al even onwaarschijnlijk als van een mishandeld kind vragen dat het zelf maar klacht indient tegen zijn gebeurlijke pedofiele of andere mishandelaar²⁴.
15. Die dwang uit zich ook in een onaanvaardbare houding op straat van bepaalde islamitische mannen tegenover alle niet-gesluisde vrouwen (incl. niet-moslima's). Dat gaat dus verder dan enkel maar meningsuiting en verbale aansporingen.
16. Het argument van een vrije keuze komt ook ongeloofwaardig over wanneer men ziet vanaf welke (zeer lage) leeftijd meisjes al geleerd wordt een slueir te dragen. Meisjes van 7 à 12 jaar zijn in de verste verte nog geen volwassenen die een eigen keuze kunnen maken, laat staan

Declaration of Human Rights in Islam. Deze vermeende consensus wordt ook fel verdedigd door de meest gekende islamisten in Europa (zoals Yusuf Al-Qaradawi en Tariq Ramadan), en, zij het impliciet, door de meeste leden van huidige en vorige moslimexecutieve. Opvallend is wel dat deze laatsten quasi nooit expliciete publieke standpunten innemen. Het maatschappelijk debat is laaiend actueel, maar een ernstig, inhoudelijk beargumenteerd standpunt uit deze hoek blijft uit.

²² Spreken over 'dominante stromingen' is een poging tot nuancering. Het blijft niettemin een veralgemening, wat noopt tot voorzichtigheid. Deze veralgemening wordt nochtans door velen gedeeld, cfr. M.-C. Foblets: "Aan de andere kant, kunnen mensenrechten ook tegen moslim uitpakken, of minstens tegen de door de islam verkondigde cultuurwaarden, met name telkens wanneer die indruisen tegen sommige door onze westerse mensenrechten gevrijwaarde rechtsgoedeeren: bepaalde aspecten van het islamitische personen- en familierecht bijvoorbeeld, kunnen wij hier - wanneer we die toetsen aan de criteria van de mensenrechten - niet of node aanvaarden.", in "Islam versus het Westen". Ook de veroordelingen van de sharia door het Europees Hof voor de Rechten van de Mens in 2003 en 2004 vormen een soortgelijke veralgemeende uitspraak.

²³ In de heilige boeken van zowat alle grote religies staan allerlei respectvolle geboden. Géén enkele laat bijvoorbeeld diefstal toe. Maar om daaruit te besluiten dat gelovigen nooit zouden stelen, dat is natuurlijk volstrekt idioot. Maar komt het argument dat er géén dwang tot sluisdracht is omdat de koran zou schrijven dat er geen dwang is in de islam niet op exact hetzelfde neer?

²⁴ De voorstanders van een vrije sluisdracht maken zich er hier systematisch heel snel vanaf: "Zij die anderen onder druk zetten moeten we berispen en indien nodig bestraffen.". (Ali Salmi, in Een hoofddoekenverbod op school? Bezint eer ge begint! - 01/07/09). Maar waarom gebeurt dat dan nog niet? Nooit! Om de simpele reden dat dit inderdaad helemaal niet zo eenvoudig is: vele slachtoffers durven niet eens zeggen dat ze bedreigd worden. De meeste bedreigingen zijn daarenboven verbaal -moeilijk te bewijzen dus. Daarenboven bestaat er in grote delen van de islamitische gemeenschap de overtuiging dat vrouwen moeten gehoorzamen aan mannen. Getuigen zullen niet zo snel durven spreken. Er weegt dus een zware omerta.

verdedigen. Dat is nochtans de leeftijd waarop dat in de meer conservatieve kringen aangeleerd wordt. Die courante aanvangsleeftijd ligt duidelijk onder wat in onze rechtsorde wordt beschouwd als de minimale leeftijd waarop mensen een relevante mening kunnen vormen (zoals bijv. kinderen in een echtscheidingszak), en deze leeftijd ligt dan nog lager dan de leeftijd waarop men typisch een keuze ook autonoom kan verdedigen.

We trekken hierbij terug even de aandacht op onze opzet: we willen beschrijven en verduidelijken wat het wettelijke kader is. Hoe spreken de geldende burgerlijke wetten zich uit over de leeftijd van waarop een persoon zich kan uitspreken over belangrijke keuzen die hem aangaan. Politiek ligt de meerderjarigheid op 18 jaar. Voor sommige andere beslissingen -zoals voogdij over kinderen bij echtscheidingen- zal de rechter quasi steeds de voorkeur van de jongeren volgen vanaf 16 jaar (+/-) en hij zal de jongere 'horen' op nog jongere leeftijd.

17. Om al deze feiten en overwegingen, lijkt de aangevoerde vrijheid om eigen keuzen te maken een tweesnijdend zwaard: hoe zouden we daarbij de vrijheid van de éne (die een hoofddoek wil mogen dragen) kunnen inwilligen, wanneer de vrijheid van de diegenen die geen hoofddoek wil dragen én hun veiligheid zo ernstig bedreigd is niet kan spelen?
18. In een rechtstaat zijn er algemene regels nodig die rekening moeten houden met de ergste, gebleken situaties en niet enkel met de niet-problematische situaties. Vergelijk dit met snelheidsbeperkingen: er zijn gegarandeerd meer chauffeurs die veilig kunnen rijden aan hogere snelheden dan de nu toegelaten, maar toch gelden algemene snelheidsbeperkingen voor iedereen. Met andere woorden: in geval van zware problemen (zelfs bij een kleine groep), kan een bepaalde vrijheid voor een (zelfs) grotere groep beperkt worden.

De vrije keuze van die moslima's die ervoor kiezen om een hoofddoek te dragen is dus geen voldoende redenen om daarmee het debat te sluiten. Het debat begint pas nadat men ook rekening wil houden met diegenen die gedwongen worden.

2.5. Verdraagzaamheid vraagt vrije sluijdracht

Voorstander van vrije sluijdracht stellen dat de niet-moslims meer verdraagzaamheid moeten tonen tegenover die moslima's die de hoofddoek willen dragen. Mede omwille van de multiculturele samenleving zou de hoofddoek evenmin net aanvaard moeten worden.

Bespreking:

1. Voor veruit de meeste Vlamingen is verdraagzaamheid zeker een valabel argument. Dat vraagt een groot respect voor de andere aard en voor de keuzen van éénieder. Dat is voor ons een fundamentele waarde.
2. Uit de eerdere besprekingen blijkt echter dat nogal wat conservatieve moslims weinig respect tonen voor andersdenkende moslima's (die geen hoofddoek willen dragen), noch voor de wetgeving²⁵! Niet-sluijdragende moslima's worden door de Moslimexecutieve geboycot voor functies als leerkracht religie en aalmoezenier. Vooral de traditionalistische moslims nemen uit de wet dus enkel die stukken die hen uitkomen²⁶, maar ze wijzen andere delen van diezelfde

²⁵ In Noorwegen overleed Samira Munir, de eerste moslima en politica die een sluijverbod op school verdedigde onder verdachte omstandigheden en na talrijke bedreigingen vanuit de (aarts)conservatieve, islamitische hoek en zelfs door islamitische diplomaten. Zie ook 'Norway: Veil and warning' op de webstek van 'Women living Under Muslim law', [http://www.wlumf.org/english/newsfulltxt.shtml?cmd\[157\]=x-157-508151](http://www.wlumf.org/english/newsfulltxt.shtml?cmd[157]=x-157-508151).

²⁶ Een grondige studie hiervan is bijzonder moeilijk omdat 'representatieve' organisaties in België (en ook in mindere mate in West-Europa) nauwelijks expliciete standpunten innemen. Ze lijken wel te beseffen dat de aartsconservatieve hoofdstroom in de islamitische wereld doctrinair onverzoeenbaar is met de universele mensenrechten, maar ze willen dat niet gehoord hebben, laat staan dat ze het zouden erkennen. Ze hebben het ook moeilijk om er afstand van te nemen. Er lijkt een grote existentiële onzekerheid te bestaan. Een indirecte aanwijzing daarvan is de veelgehoorde oproep van militante moslim om de moslimgemeenschap niet te laten

wetgeving en aspecten van verdraagzaamheid hard af²⁷! Het komt dan ook hypocriet over wanneer deze moslims anderen gebrek aan verdraagzaamheid te verwijten.

3. Het is niet echt overtuigend om een hoofddoek regelmatig voor te stellen als een strikt religieus gebod, wanneer zovele moslims het daar niet mee eens zijn²⁸.
4. Een democratie kan niet verdragen dat fundamentele vrijheden van zwakkeren aangetast worden, ongeacht het argument.
5. In onze democratische rechtsorde is verdraagzaamheid daarenboven een cruciale ethische waarde, maar géén juridisch afdwingbaar criterium. Het is dus zelfs géén ondergeschikte juridische norm. En dat is niet per toeval zo.

Beroep op verdraagzaamheid is enerzijds een valabel argument. Anderzijds is het maar matig overtuigend. Het lijkt zelfs vooral een mooi klinkende poging om alle problemen die samenhangen met sluierschuld nadrukkelijk te kunnen negeren.

Dit argument wordt als het ware in de koelkast gedwongen door die hypocrisie van conservatieve moslims. Velen die verdraagzaamheid bepleiten voelen zich daardoor bedrogen bij de onverdraagzaamheid van die conservatieve en ondemocratische groepen die het hier inroepen en wanneer ze zien wie er het kind van de rekening is.

2.6. De hoofddoek is een religieus symbool zoals andere religieuze symbolen

De hoofddoek is voor velen een symbool zoals elk andere religieus symbool, de tulband van de sikhs, het christelijke kruis, de davidster, of zoals een moskee, een kerk of een synagoge als gebouw ook religieuze symbolen zijn. Gezien al die symbolen aanvaard worden, zou dan ook de islamitische hoofddoek even goed aanvaard moeten worden. Of: indien de hoofddoek zou verboden worden, dan zouden alle religieuze symbolen ook verboden moeten worden.

Bespreking:

1. Dit argument lijkt op het eerste zicht best overtuigend. Er zijn echter enkele niet-geringe verschillen tussen de hoofddoek en alle andere religieuze symbolen (waaronder een handje van Fatima, een koran, halal-voedsel, de moskee), en vooral het feit dat de hoofddoek wel degelijk soms met geweld en/of dwang opgelegd wordt.
2. Dat kan van elk van die andere symbolen niet gezegd worden. Voor zover geweten wordt de tulband van de sikhs het christelijke kruis, of de davidster én alle andere islamitische symbolen niet met druk, noch geweld opgedrongen. Dat in tegenstelling tot de hoofddoek!

verdelen. Zogenaamde 'gematigde moslim' menen dat het volstaat om de ergste ondemocratische excessen van andere moslim als marginaal en niet-representatief af te doen. En als er al schijnbaar duidelijke standpunten ingenomen worden, dan blijken er bij nader toezien enkele bijzonder fundamentele adders onder het gras te zitten. Zo zwaait het **Muslims of Europe Charter** voluit met idealen van de mensenrechten, maar tegelijk worden die geïnterpreteerd binnen de 'Muslim scholarly consensus'. Wat dat betekent wordt echter verzwegen. Dat charter bevat ook misleiding zoals in 'Jihad in its understanding as warfare is regarded as one of the means available to any sovereign state when it needs to defend itself against aggression.', daar waar die term in de verhouding tussen moslim en andersgelovigen in werkelijkheid helemaal niet die betekenis heeft. Die term wordt namelijk ook intensief gebruikt bij aanval (en niet enkel bij verdediging). Analoge misleiding lezen we in het charter bij: 'Islam affirms the principles of democracy based on pluralism'. 'Democratisch', maar dan wel op een alternatieve wijze (de 'shura'). Dat is echter enkel een vrijblijvende raadpleging door de machthebber. Zie ook verderop de bespreking v/d wijze waarop dit document systematisch afwijkingen op de seculiere rechtsregels vraagt, telkens wanneer een seculiere regel in tegenstrijd is met een islamitische regel.

²⁷ Onder de afgewezen bepalingen van de wetgeving horen onder meer (maar niet uitsluitend): de vrijheid van religie (w.o. het recht uit een religie te stappen), de gelijkheid in rechten van mannen en vrouwen, de rechten van holebi's, de gelijke rechten van de andersgelovigen, het verbod op religieuze of politieke symbolen in openbare diensten, het verbod op politieke propaganda op de werkvloer, enz..

²⁸ Militante moslims durven dan al eens de positie en representativiteit van alle andersdenkende moslims in twijfel trekken. Dit lijkt al evenmin overtuigend.

3. Om deze redenen verschilt de islamitische hoofddoek ook radicaal van het op het eerste zicht vergelijkbare kapje van nonnen én van alle andere symbolen in de islam. De islamitische hoofddoek rechtvaardigen met de hoofddoeken van nonnen, of, meer actueel, van patiënten die een chemo-therapie ondergingen en hun haar verloren, heeft zelfs iets beledigend. De beekenis is namelijk radicaal verschillend! Daarenboven worden nonnen en chemo-patiënten nooit gedwongen. Kortom, de vergelijking gaat in de verste verte niet op.
4. Om deze reden is de aanvaardbaarheid van de hoofddoek niet vergelijkbaar met die van al die andere religieuze en/of symbolen. Al deze andere symbolen beperken namelijk vrijheid van niemand en veroorzaken geen probleem van orde en veiligheid (wat de hoofddoek wel doet).
5. Secundair: al die andere symbolen worden zonder onderscheid door mannen en vrouwen gedragen (of gebruikt). Dit onderscheid naar sekse geeft een manifest ambivalente indruk bij niet-moslims.
6. Het argument is voorts ook ongeldig omdat het niet alleen een religieus symbool is, maar ook een politiek symbool²⁹ én gebeurlijk een middel in de daadwerkelijke onderdrukking van bepaalde vrouwen en de van buiten uit opgelegde beperking in hun sociale contacten³⁰. Kortom, deze hoofddoek heeft vele betekenissen³¹.
7. In het maatschappelijke debat valt het ook op dat de argumentatie waarbij tegelijk beweerd wordt dat de hoofddoek een religieus symbool is en dat toegelaten moet worden, en waarbij alle andere betekenissen uitgesloten worden, de facto neerkomt op een indirecte negatie van alle problematische situaties die samengaan met sluierdracht. Die argumentatie laat slechts weinig ruimte om deze problemen ernstig te nemen. Het argument wordt dus (doorgaans) op een uitermate onverdraagzame wijze gebruikt.

Alle andere religieuze symbolen vormen geen gevaar, noch beperking van de religieuze vrijheden, noch van de persoonlijke veiligheid van wie dan ook. Dat kan echter van de hoofddoek niet gezegd worden. Daarom lijkt dit argument ongeldig.

2.7. Multiculturaliteit zou verplichten de hoofddoek te aanvaarden

Dit is een variatie op het vorige argument. Omwille van de multiculturele samenleving zou de hoofddoek niet verboden mogen worden, maar net aanvaard moeten worden.

Bespreking:

1. Voor de aanhangers van multiculturalisme is dit evident. De multiculturele samenleving wordt hier met twee zwaar verschillende definities in de strijd geworpen. Enerzijds is het een realiteit (een sociologisch gegeven) die geen democraat zou mogen terugdraaien. Dat zou namelijk 'massale deportaties' vereisen. Dat is inderdaad onhaalbaar. Anderzijds wordt het als een 'hogere' ethische norm voorgesteld (een normatief gegeven). Iets waar geen enkele democraat tegen zou kunnen zijn. Dit argument spant dus twee verschillende zaken voor één kar: een sociologische objectieve observatie en een subjectieve normatieve

²⁹ Met 'politeek symbool' bedoelen we een symbool van een bepaalde ideologie, in casu, die van een militant islamisme die de islamitische regels voorrang wil geven op de seculiere, democratische rechtsorde en die met name de universele mensenrechten niet erkent. Dat de sluier wel degelijk ook een politiek symbool is wordt bevestigd door meer en meer experts, zoals ook de Commissie Stasi die spreekt van een "un projet politique global.", een allesomvattend politiek project dus, 'Commission de Reflexion sur L'Application du Principe de Laïcité dans la République. Rapport Au President de La République', 2003, Parijs. De complexe en ten gronde meervoudige symboliek, politiek en religieus komt ook tot uiting in een uitspraak van jonge moslima in het atheneum van Antwerpen die stelde dat de hoofddoek symbool staat voor "de islamitische expansie die door een goddelijke hand wordt gestuurd", in De Morgen, 26/06/09. Met een religieus argument wil men immers bepaalde regels wijzigen die behoren tot de res publica, de politieke sfeer dus.

³⁰ Zo is de sluier volgens de bekende Marokkaanse auteur Tahar Ben Jalloun een instrument van moslimfundamentalisten die daarmee een krachtproef willen aangaan met de democratie.

³¹ Zie ook Dasetto, Felice, 'Foulards noués', opiniebijdrage in La Libre Belgique van 10/06/2003.

- keuze. En erger: men gebruikt de objectieve realiteit om een (mogelijk andersluidende) keuze uit te sluiten. Dat is manipulatie.
2. Ook de suggestie dat geen enkele democraat tegen multiculturalisme zou mogen zijn is in de verste verte geen uitgemaakte zaak (zie hieronder). De auteur van deze nota is voor interculturalisme maar tegen multiculturalisme. Deze suggestie is dus eveneens een doorzichtige manipulatie.
 3. Dit argument is dus ongeloofwaardig omdat het die sociologische realiteit misbruikt als een 'bewijs' of 'rechtvaardiging' van een normatieve keuze. Ter vergelijking, misdaad en zelfs moord zijn –spijtig genoeg– eveneens deel van de maatschappelijke realiteit. Dat is een objectief gegeven. Niettemin is het feit dat deze misdaden gebeuren geen reden is om ze uit de strafwet te halen (een normatieve keuze).
 4. Het multiculturalisme als ethische norm heeft effectief zowat alle geloofwaardigheid verloren. Steeds meer mensen zien in dat de principiële openheid en respect voor andere culturen geen argument biedt waarom ook voorbijgestreefde praktijken aanvaard zouden moeten worden. Dat is nochtans inherent aan het onderliggende multiculturele dogma dat alle culturen gelijkwaardig zijn en evenveel respect verdienen. Zelfs niet wanneer die diep ingebakken zitten in een cultuur.
 5. Susan Moller Okin besprak dit in haar bekende essay 'Is multiculturalism bad for women?'. Het antwoord is duidelijk, ja, multiculturalisme is slecht voor vrouwen. Onze fundamentele rechtsprincipes moeten steeds voorrang krijgen, zoniet (wanneer daaraan tegenstrijdige culturele normen voorrang zouden krijgen) wordt de rechtspositie en de bescherming van vrouwen (en anderen) aangetast. Sommige andere culturen erkennen de mensenrechten immers niet in dezelfde mate. Dat relativisme leidt dus ook tot een aanzienlijke rechteloosheid. Het wettelijke gezag zal immers niet meer op één norm kunnen steunen¹. Dan zouden we de essentie van de seculiere staat en van onze democratische rechtsorde op de helling zetten. Een sterk cultureel relativisme leidt daarom ook tot gerechtelijke en maatschappelijke willekeur³². Het is daarom strijdig met de universaliteit van de mensenrechten.
 6. Multiculturalisme is dus voorbijgestreefd. Het bleek ook onverzoenbaar met een democratische, geëmancipeerde wereld. De positieve idealen ervan vonden ondertussen onderdak bij het interculturalisme. Daarin wil men de diverse culturen maximale vrijheid geven en hun kwaliteiten kunnen aanspreken, maar wel binnen de beperkingen van de universele mensenrechten en de democratische rechtsorde. Culturen met bepaalde gebruiken die daarmee strijdig zijn, kunnen hier slechts 'deels' beleefd worden.
 7. Anderzijds wil dit evenmin zeggen, zoals Ali Salmi doet³³, dat we de 'multiculturele maatschappij, met groepen die naast elkaar leven' (de sociologische observatie), zouden moeten 'omvormen tot een (...) samenleving waar deze groepen mét elkaar leven, waar verschillen aanvaard worden in plaats van getolereerd!'
 8. Interculturalisme legt dus doelbewust beperkingen op aan de openheid naar andere culturen: die zijn alle respectabel, zwaar enkel zolang, en enkel in die mate dat ze geen inbreuken op de democratische basiswaarden impliceren! Interculturalisme staat dus zeker niet voor het beaat aanvaarden van de hoofddoek. Integendeel, het vraagt juist een kritisch

³² Cfr. Daan Bronkhorst: "Een tweede bezwaar is dat cultuurrelativisme gemakkelijk leidt tot willekeur", p. 32 in 'De universele verklaring van de rechten van de mens. Oorsprong, betekenis en toekomst', bijdrage in 'Grondrecht en Wisselgeld. Aziatische en westerse visies op de waarde van de rechten van de mens'.

³³ Zoals Ali Salmi, SP.A-schepen in Mechelen, suggereert in 'Hoofddoekenverbod: de argumenten ontleedt', Kifkif. Hij maakt echter een zware redeneerfout. Zijn pleidooi voor een erkenning zonder voorbehoud van alle culturen impliceert dat die culturen die bepaalde fundamentele rechten niet erkennen, hier toch een plaats zouden krijgen. Die rechten zouden dan in de eigen gemeenschap opgeschort moeten kunnen worden! Dat is natuurlijk nonsens. De democratie stelt namelijk duidelijke grenzen aan wat mag en wat niet. En die grenzen kan men niet zomaar opheffen achter een multicultureel vijgenblad. Om Salmi te parafaseren: de democratie aanvaardt noch tolereert culturen die niet alle fundamentele rechten erkennen (zoals bepaalde conservatieve islamitische culturen).

onderzoek, met aandacht voor alle relevante argumenten, voor alle motivaties en dus ook voor de bescherming van de zwakkeren (in casu meisjes en vrouwen).

9. Multiculturalisme (als normatief principe) is dus een weliswaar verleidelijk, maar daarom niet minder gevaarlijke waanidee. Het zet diegenen die erin geloven lelijk op het verkeerde been.
10. Multiculturalisme is ook in een ander opzicht schadelijk voor (bepaalde) migranten: het suggereert namelijk dat men trouw kan blijven aan alle fundamentele regels van het land van herkomst. Zoiets is natuurlijk een gevaarlijke idiotie: men kan geen twee te sterk verschillende normen respecteren. Dat leidt tot zware botsingen. De onverzoenlijkheden tussen islamitisch recht (in al zijn vormen en varianten) en de seculiere, democratische rechtsorde zijn te groot. Er zijn teveel zware tegenstrijdigheden. Verdeel maar eens een erfenis van een persoon met twee zoon en twee dochters op een manier die tegelijk de sharia respecteert en onze wetten. Onmogelijk³⁴!
11. Een variatie op het ongeldige en gevaarlijke argument van multiculturalisme is dat van 'actieve pluralisme'³⁵. Het maakt echter dezelfde redeneerfout als het multiculturalisme-argument. Het is daardoor even ongeldig.
12. Het actief pluralisme als argument pro vrije sluierdracht miskent namelijk in dezelfde mate als multiculturalisme dat er ook zeer grote problemen kunnen ontstaan in de feitelijke positie én in de rechtspositie van vrouwen en andere groepen.

Het argument dat, omwille van onze multiculturele samenleving de hoofddoek aanvaard zou moeten worden gaat dus totaal niet op. Sterker: dit is een ongeldig argument. Diegenen die het gebruiken zijn of goedgegelovig, of bedriegers.

2.8. De hoofddoek is cruciaal voor de identiteit van islamieten

Sommige voorstanders argumenteren dat de hoofddoek noodzakelijk is voor de (collectieve) identiteit van moslims. Het verbieden ervan zou neerkomen op miskenning van een religieuze identiteit die nochtans, impliciet, erkend is in onze rechtsorde. Parallel zou een verbod de jongere moslims in existentiële verwarring brengen. Het zou daardoor bijdragen tot verlies aan gezag van de ouders, familiale ontwrichting, misdadigheid, losbandigheid, ... "en dat kan men nu toch niet verlangen". De hoofddoek zou dus een cruciaal element zijn in de cultuur van vele islamieten. We zouden al die culturen moeten respecteren en dus geen beperkingen mogen opleggen aan het dragen van de hoofddoek.

Bespreking:

1. Bij de bespreking van dit argument bestaat een sorotgelijk probleem als het argument van de religieuze plicht. Eigenlijk zouden niet-moslims zich daar inhoudelijk niet over mogen, noch moeten uitspreken. Dat doen we echter wel omdat we een globale afweging van méérdere argumenten die elk steunen op fundamentele rechten, of op belangrijke principes, moeten kunnen maken.

³⁴ Volgens het Belgisch recht krijgt elk kind dan minstens één vijfde (20%), broers net zo goed als zussen. De ouder kan daarnaast nog één vijfde vrij verdelen.. Volgens het islamitische recht krijgen de zonen elk twee maal zoveel als de dochters; als alles verdeeld wordt krijgt (in ons voorbeeld) elke zoon dan één derde en elke dochter één zesde. In dit voorbeeld zitten we dus strop: volgens het islamitische recht moet de vader elke zoon zo'n 33% toekennen, maar onder het Belgisch recht kan de vader zijn zonen maximaal 30% toewijzen (namelijk telkens één vijfde, en het resterende vijfde deel gelijk verdeeld over de twee zonen). Dit is uiteraard slechts één voorbeeld. Er zijn nog scherpere ongelijkheden uit het islamitisch recht die de wet hier niet aanvaardt.

³⁵ Zoals gehanteerd door de Vlaamse Kinderrechtencommissaris, o.m. In "Angst en krampachtigheid horen niet thuis op school" in De Standaard van 14/09/09. Zijnet belerende toontje ('wie een selectief verbod wil is krampachtig en angstig') is een aanwijzing van de inhoudelijke zwakte van zijn betoog. Dat volgt volledig de multiculturele lijn, dat wil zeggen met flagrante miskenning van de fundamenteel ondemocratische aspecten van een bepaald gedachtegoed en de daaruit voortvloeiende problemen van openbare orde.

2. Dit argument wordt minder naar voren gebracht in dit debat. Als het al wordt gebruikt, past het veelal in een betoog waarin begrip en respect gevraagd wordt. Dit argument doet wel wenkbrauwen fronsen.
3. Er zijn duizenden moslims die in deze moderne, democratie goed hun weg vinden en die daarvoor helemaal geen conservatieve beleving van hun geloof, noch een hoofddoek nodig hebben, en die dat dikwijls net afwijzen. Er zijn ook meer dan genoeg vooraanstaande moslims die deze redenering op theologische gronden afwijzen³⁶.
4. Juridisch gezien is er géén éénduidige lijn te trekken op dit argument. In Duitsland verkreeg een allochtone onderwijzeres (Fereshta Ludin) in 2003 dat mag zij lesgeven met een hoofddoek om. De rechters stellen dat haar hoofddoek bij haar islamitische identiteit hoort.. In 2001 beslist het hoogste hof in onze rechtsorde, Europees Hof voor de Mensenrechten, echter in tegenovergestelde zin. Andere rechterlijke uitspraken in de EU gaan ook in deze zin.
5. Gezien de hoofddoek nu zo'n controversieel symbool is, komt dit argument indirect in zekere mate neer op het gedogen van de gekende wantoestanden. Immers: wie de hoofddoek verdedigt als zijnde cruciaal in de islamitische identiteit, die verdedigt daarmee ook in zekere mate alles wat in praktijk met die hoofddoek samenhangt, dus ook al die courante situaties waarin de hoofddoek opgedrongen wordt, of waarin niet sluiydragende vrouwen als niet-respectabel voorgesteld worden.
6. Immers, welke andere alternatieven reiken de verdedigers van vrije sluiydracht die tegelijk ook de bij sluiydracht optredende wantoestanden erkennen aan? Geven zij andere ernstige alternatieven die ooit al bewezen hebben die wantoestanden te kunnen terugdringen? Neen.
7. Daarenboven, het gevreesde verlies aan gezag van de ouders, familiale ontwrichting, misdadigheid en losbandigheid, dat bestaat nu al. Er zijn daarbij geen studies die zouden aantonen dat de landen die nu al bepaalde verboden op hoofddoek kennen meer last hebben van die problemen dan andere en dat die overlast aan die verboden zouden te wijten zijn.
8. Het feit dat de hoofddoek inderdaad een vast gegeven is in (de) cultuur in talrijke landen van afkomst van moslims is overigens geen voldoende reden waarom dat hier zou aanvaard moeten worden. Prof. Etienne Vermeersch³⁷: "Niemand heeft een ethische verplichting tot trouw aan de natie, etnie, cultuur of godsdienst van de ouders". Maar: "wel is er in algemene regel een ethische norm om volledig het burgerschap te beleven van het land waarin men zijn leven wenst door te brengen."

Wanneer een islamiet zich dus vestigt in een democratisch land met scheiding van kerk en staat, dan moet hij daarvan de regels ook respecteren. Wie beweert dat zijn vermeende 'identiteit' dat verhindert, die staat natuurlijk voor een huizenhoog conflict. En dat lijkt ook voor bepaalde moslims het geval te zijn. Zo meldt een rapport van de KBS³⁸ dat slechts 52% van de Belgische Marokkanen de scheiding van religieuze en staatsaangelegenheden bijtreedt³⁹. Een klein helft (22%) is tegen en maar liefst 25% weet het niet!

Dit argument is dus wel begrijpelijk, maar het is niettemin dat volstrekt niet aanvaardbaar. Het impliceert namelijk een gevaarlijke omkering van de orde van belangrijke principes in het vreedzaam en democratisch samenleven over religieuze grenzen heen. Het zet namelijk een bepaalde interpretatie van de religieuze identiteit- die dan nog betwist wordt- voor de meest fundamentele rechtsregels.

Ook op sociologisch vlak gaat dit argument niet op: wanneer een hoofddoek zo cruciaal is, dat men er enkele zware problemen en inbreuken op fundamentele rechten niet meer bij wil erkennen, dan is er een groot probleem van onaangepastheid, gebrek aan respect voor de wet en voor andersdenkenden in hoofde van diegenen die suggereren dat de sluiydracht zo cruciaal is voor hun identiteit.

³⁶ Zie de eerder vermelde auteurs.

³⁷ In 'Analyse van de problematiek rond de multiculturele samenleving'.

³⁸ 'Belgische Marokkanen. Een dubbele identiteit in ontwikkeling.', Abdallah Saaf, Bouchra Sidi Hida et Ahmed Aghbal, p. 111, Uitgave van de Koning Boudewijnstichting (KBS), juni 2009, Brussel.

³⁹ Bij de 'Turkse Belgen' is volgens een andere studie van de KBS (Belgische Turken. Een brug of een breuk tussen Turkije en de Europese Unie?) 67% wel voorstander van de scheiding van kerk en staat, en slechts 17% die er zich tegen verzet.

2.9 Een hoofddoekverbod versterkt maatschappelijke tegenstellingen

Niet zelden wordt aangevoerd dat elk eventueel verbod op de hoofddoek⁴⁰ onvermijdelijk het racisme en de xenofobie in de kaart speelt. Het zou daarnaast bijdragen tot een nodeloze verscherping van maatschappelijke tegenstellingen tussen de verschillende gemeenschappen (en dan vooral de meer uitgesproken fracties daarin).

Bespreking:

1. Dit argument heeft wel iets. De hoofddoek verbieden zal zonder enige twijfel bepaalde maatschappelijke tegenstellingen versterken, maar de besluiten die men daaruit wil trekken deugen niet. Het is daarbij maar al te goed gekend dat het verbodene voor sommigen daarom juist, omwille van dat verbod, aantrekkelijker wordt. Dat wil echter niet zeggen dat men alle verboden moet afschaffen.
2. Een verbod zou de meest conservatieve stromingen binnen de islam juist aanwakkeren. Het zou tegelijk ook de aanhangers van racistische en xenofobe overtuigingen sterken in hun overtuigingen. Beide lijken plausibel. Een verbod zal de maatschappelijke tegenstellingen waarschijnlijk aanwakkeren.
3. Nochtans is dat bij nader toezien een cirkelredenering. Die redenering kan op vele andere zaken toegepast worden die niettemin beter verboden blijven.
4. De redenering is daarenboven ook in omgekeerde zin 'even' geldig: gezien de hoofddoek in praktijk objectief samengaat, in een zorgwekkend hoog aantal gevallen, met dwang en geweld, gezien het ervoor zorgt dat andere, niet-gesluierde vrouwen als hoer uitgejouwd worden door een deel van de (aarts)conservatieve islamieten, waarom dan nog zo hardnekkig vasthouden aan zo'n verbrand symbool? Zijn de aanhangers van de hoofddoek daarom niet juist verantwoordelijk voor het aanscherpen van tegenstellingen?
5. Bij deze vraag mag men niet vergeten dat er ook moslima's zijn die de hoofddoek uit eigen, vrije wil dragen. Veralgemeningen zijn ook hier volstrekt misplaatst. We wegen hier dus enkel af in welke mate de éne, dan wel de andere groep verantwoordelijk is voor het versterken van tegenstellingen.

Deze overwegingen en de voorkeur om maatschappelijke tegenstellingen net te willen kalmeren en ze dus niet op de spits te drijven, vormen een pragmatisch argument om elke mogelijk verbod des te grondiger te overwegen én om alle argumenten met zoveel mogelijk te bespreken met alle betrokken groepen.

2.10. De hoofddoek is slechts een onschuldig lapje stof

Dit argument duikt direct in het belachelijke. Onze analyse toont voldoende aan het de hoofddoek hélemaal geen onschuldig symbool is, iets onbelangrijks waarover we ons beter niet druk maken. Ook de enorme aandacht die eraan gegeven wordt door voor- en tegenstanders en de heftigheid waarmee voorstanders het voorstellen als een essentiële religieuze plicht, als een fundamenteel recht enz. weerleggen de stelling en de bijhorende suggestie (dat het iets onschuldig zou zijn).

Het feit dat sommigen, bij zo'n soms verhitte, hevige discussies nog proberen om de hoofddoek als iets onschuldigs voor te stellen, zet wel aan het denken. Zouden die dames bij Ni Putes Ni Soumises nu echt de plank zo grof misslaan wanneer ze dat geweld aanklagen?

Of wordt er hier gemanipuleerd en voorgelogen door al wie de hoofddoek verdedigt als een 'onschuldige lapjes stof'? Het lijkt er sterk op. Zij hebben iets te verbergen, namelijk alle problemen die veroorzaakt worden door sluierdracht of die ermee samengaan.

2.11. Sluierverbod leidt tot uitsluiting van arbeid

Sluierdracht op de werkvloer zou op grote schaal toegelaten moeten worden, want elk verbod op de werkplek zou leiden tot uitsluiting van arbeid. Zo luidt dit argument. Aansluitend wordt aangevoerd

⁴⁰ Uitzonderd de zeer uitzonderlijke omstandigheden waarin strikte uniformen noodzakelijk zijn

dat zulke uitsluiting van arbeid nadelig is voor de globale samenleving én strijdig met het fundamentele recht op arbeid.

Bespreking:

1. Dit argument doet beroep op het fundamentele recht, namelijk het recht op arbeid. Als dusdanig moet het ernstig genomen worden.
2. Niettemin bevat het een dubbelzinnige premisse. Men kan immers net zo goed aanvoeren dat niet het gebeurlijke sluierverbod de oorzaak is van uitsluiting, maar wel de eigen keuze van (en de hardnekkigheid waarmee) slui draagsters functies willen opnemen waarvoor neutraliteit of gereguleerde werkkledij voorzien is.
3. Een ernstige, genuanceerde analyse stelt daarom dat er geen sprake is van uitsluiting op zich, maar wel dat de combinatie van én bepaalde verboden én een hardnekkige persoonlijke overtuiging die bepaalde vaste regels, wetten en gebruiken wil negeren, leidt tot een beperking van mogelijkheden (wat niet hetzelfde is als 'uitsluiting').
4. De arbeidsmarkt kent daarenboven duizenden werkgevers, met ook steeds meer uit de ethnisch-culturele minderheden. Velen daarvan hanteren geen verbod. Er blijft dus keuze over. Een neutraliteitsverplichting voor één groep functies, in één of enkele sectoren of bij een aantal werkgevers is dus nog geen algemene regel.
5. Voorstanders geven daarenboven zelden blijk van enig begrip voor de (meestal al langer) bestaande neutraliteitsverplichtingen, noch voor het feit dat het recent opduiken van sluiers al eens leidt tot een actualisering van regels (waarbij bepaalde verboden hetzij geëxpliciteerd worden, hetzij ingevoerd worden).
6. Sterker, zij verdedigen bepaalde persoonlijke keuze, maar weigeren daar ook maar één consequentie aan te koppelen. Vergelijk het met mensen die nog willen verder studeren of die één of andere omvangrijk maatschappelijk engagement opnemen, en dan deeltijds werk zoeken. Die aanvaarden wel dat hun persoonlijke keuze leidt tot een lagere aantal mogelijke tewerkstellingsplaatsen en tot een lager inkomen dan wie voltijds wil werken. Analoog voor wie enkel binnen bepaalde werkuren, of buiten bepaalde sectoren wil werken.
7. De algemene regel is dus dat wanneer burgers persoonlijke keuzen maken die hen minder beschikbaar maken voor de arbeidsmarkt, dat zij daar zelf de gevolgen inzake minder kansen op werk van moeten aanvaarden. Die moslim die vrije sluierdraacht bepleiten lijken deze regel echter niet te willen erkennen.
8. Publieke overheden en de meeste werkgevers doen daarenboven grote inspanningen om tegemoet te komen aan vragen vanuit minderheden (en met name moslims). Denk aan flexibele werkuren, halal-menu's in cantines, verlengde zomervakanties, ... De vraag welke tegemoetkomingen moslims wensen te doen dringt zich dan ook op.
9. Het beleid -althans op Vlaams niveau- lijkt de ondersteuning voor onthaal (NT2 e.a. aspecten) en het promoten (en zelfs verplichten) van redelijke aanpassingen te willen uitbreiden. Dit verdient alle aanmoediging.
10. Het aansluitende argument dat een sluierverbod nadelig zou zijn voor de economie, lijkt door geen enkele wetenschappelijke studie bevestigd te worden.

Gezien de talrijke en ernstige problemen die samengaan met vrije sluierdraacht, lijkt het hoogst aangewezen dat de moslimgemeenschap nadenkt over welke tegemoetkomingen zij wil doen t.a.v. de hier geldende wetten⁴¹, en in tweede orde, tegenover de gebruiken en gewoonten. Daarna kan men pogen dit argument op overtuigende wijze te gebruiken.

Het wettelijke kader en met name de fundamentele rechten en vrijheden bieden aan iedereen, moslims net zo goed als alle anderen, een duidelijk en stabiel kader. Daarbinnen moeten de antwoorden in eerste instantie gezocht worden⁴².

⁴¹ Sommigen stellen het voor alsof het willen respecteren van de hier geldende wetten op zich al een voldoende tegemoetkoming van hun kant zou zijn. Dat is natuurlijk idioot en enigszins beledigend.

Het argument dat sluiersdracht vrij zou moeten zijn op de werkvloer omdat het anders leidt tot uitsluiting gaat dus niet op.

2.12. Een sluierverbod zou discriminerend zijn

Dit argument wordt meestal gemaakt in combinatie met één of meer van de vorige argumenten. Een moslima die werkt in een loket- of gezagsfunctie zou een hoofddoek moeten mogen dragen omdat, aldus een getuigenis, het “bij haar geloofsovertuiging hoort. Verbod op het dragen van de hoofddoek zou een vorm van discriminatie zijn (...) en haar het uitoefenen van haar beroep op oneigenlijke gronden onmogelijk maken.”⁴³

Bespreking:

1. In de democratische rechtsorde kan er echter pas sprake zijn van een discriminatie wanneer het betwiste onderscheid én effectief gemaakt wordt, én onvoldoende gegronde reden heeft. Duizenden wetten maken één of ander onderscheid tussen diverse groepen, maar daar is dan een voldoende zwaarwegende reden voor.
2. De jurisprudentie over de vraag of een hoofddoekverbod discriminerend zou zijn is duidelijk niet éénvoudig⁴⁴. Het hangt onder meer af van de context (ambtenaar in een gezagsfunctie, of in andere functies, leerkracht, leerling, ...).

Wie beweert dat een eventueel hoofddoekverbod discriminerend zou zijn moet dus aantonen dat het verbod geen voldoende gronden heeft. Enkel het feit dat een onderscheid wordt gemaakt is dus volstrekt onvoldoende.

2.13. Er zijn andere, minder beperkende maatregelen dan een verbod

Dit argument wordt soms gebruikt. Men hoort het echter niet zoveel omdat vanuit de meeste voorstanders van de vrije sluiersdracht bijna steeds ontkennen dat er (grote) problemen mee samenhangen⁴⁵. Wanneer het gebruikt wordt, verwijst men dan naar andere, bestaande of nieuwe instrumenten ter bestrijding van de problemen van dwang en geweld op moslima's, of het misprijzen van sommige moslimmannen tegenover niet-gesluisde vrouwen.

Volgende instrumenten worden al eens vermeld:

- Antipestwetgeving

⁴² Wijzing van dat wettelijke kader is ook mogelijk, maar is een veel zwaardere, tragere aanpak. Daarbij zullen dan toch de fundamentele grondrechten niet aangetast kunnen worden. En blijkt juist dat vrije sluiersdracht hier wel degelijk enkele problemen stelt. Aanpassingen van wetten om sluiers mogelijk te maken, lijkt dus een doodlopende straat, gezien de vrije sluiersdracht zal blijven botsen op de te talrijke problemen t.o.v. Fundamentele rechten.

⁴³ Uit 'Waarden, normen en de last van het gedrag', Wetenschappelijke Raad Voor Het Regeringsbeleid, p. 181

⁴⁴ De uitspraken van het Hof voor de Rechten van de Mens lijken te suggereren dat een verbod in vele contexten kan, mits het voor elke context grondig en specifiek gemotiveerd wordt. Zie ook Eva Brems, 'Hoofddoek verbieden mag van Straatsburg', 'Geen recht op hoofddoek voor onderwijzers', 'De Islamitische hoofddoek en de mensenrechten' en 'De hoofddoek als constitutionele kopzorg'.

⁴⁵ Deze grootschalige systematische ontkenning wordt ook meermaals vermeld in rapporten van de KBS, bijvoorbeeld: “Zo hebben veel moslim het in de fameuze kwestie van de hoofddoeken moeilijk om afstand te nemen van de logica die zegt: “Het is mijn recht.” Zij slagen er niet in de kwestie vanuit een meer algemene invalshoek te bekijken. Op basis van hun persoonlijke ervaring of die van hun naasten zullen ze aanvoeren dat het dragen van de hoofddoek een vrije daad is (...) Dergelijke overwegingen (...) doen niets af aan het gegeven dat wereldwijd, ook in België, het dragen van de hoofddoek in veel gevallen gepaard gaat met controle en zelfs met dwang.”, 'moslim en niet-moslim. Knelpunten in de dialoog', Koning Boudewijnstichting, Brussel, 2006, p. 30.

- Klacht indien bij het gerecht
- Betere theologische opvoeding voor moslims
- Onderscheid tussen religieuze regels en culturele gebruiken.

Bespreking:

1. De antipestwetgeving is een zeer recente wetgeving. Ze wordt in wetenschappelijke en syndicale middens beschouwd als (voorlopig) nog onbruikbaar. Er zijn in onze jurisprudentie immers nog zo goed als geen geslaagde voorbeelden van beroep op die wetgeving. De definitie van pesten is daarbij wel juridisch vastgelegd⁴⁶, maar daarom nog niet direct verstaanbaar voor de gewone burger.
2. Moslima's die onder druk staan, of tegen wie geweld wordt gebruikt zouden dan, volgens een andere uitleg, maar klacht moeten indienen. Echter, zoals al opgemerkt, beweren dat zijn maar naar een rechtbank moeten stappen is al even onzinnig als van een mishandeld kind vragen dat het zelf maar klacht indient tegen een volwassen dader (die meestal dan nog in een vaste gezagsrelatie tot het slachtoffer staat).
3. Een betere theologische opvoeding voor moslims is vooral voor jongelui bedoeld die nu te dikwijls ontsnappen aan ouderlijk en sociaal en ander gezag. Dat zou ervoor moeten zorgen dat zij zich in het openbare leven niet agressief zouden gedragen tegenover niet-gesluisde vrouwen. In praktijk zien we daarvan echter nog niets, laat staan resultaten in hun omgang met andersdenkende vrouwen.
4. Lastiger, de theologische opvoeding die nu al wel gegeven wordt lijkt te kampen met grote existentiële vragen over wat ten gronde culturele gebruiken zijn, en wat wel degelijk religieuze voorschriften zijn. Ook inhoudelijk lijkt de bestaande opvoeding dus niet echt een gepast antwoord.
5. Daarenboven lijkt de dominante consensus onder de islamitische wereldgemeenschap (zie eerder) bepaalde culturele gebruiken (zoals het sluiergebod) juist als een religieus gebod te beschouwen, hoewel daarover zware discussies bestaan, en hoewel dat vermeende sluiergebod slechts met een bijzonder vrije interpretatie kan gelezen worden in de koran.
6. Hoewel de kritiek op bepaalde mistoestanden rond de hoofddoek ondertussen al véle jaren oud is, lijken al deze andere alternatieven (aan een sluierverbod) in praktijk geen enkel resultaat op

⁴⁶ Definitie: “Pesterijen op het werk zijn meerdere gelijkaardige of uiteenlopende onrechtmatige gedragingen, die plaatshebben gedurende een bepaalde tijd. Zij kunnen zowel binnen als buiten de onderneming voorkomen. Zij hebben tot doel of hebben als gevolg dat:

- de persoonlijkheid, de waardigheid of de fysieke of psychische integriteit van een werknemer of een andere persoon bij de uitvoering van het werk wordt aangetast
- en/of de betrekking van de persoon, die meent het slachtoffer te zijn van dergelijk gedrag, in gevaar wordt gebracht
- en /of een bedreigende, beledigende, vernederende of kwetsende omgeving wordt gecreëerd.

De gedragingen uiteten zich voornamelijk in woorden, bedreigingen, handelingen, gebaren of eenzijdige geschriften. Deze gedragingen kunnen inzonderheid verband houden met godsdienst of overtuiging, (...). De definitie van ‘pesterijen’ werd gepreciseerd omdat pesterijen kunnen bestaan uit meerdere van elkaar losstaande feiten. Het herhaalde karakter van de feiten slaat evenwel niet op elk gedrag apart maar wel op verschillende gedragingen genomen in hun globaliteit. Zowel de opzettelijke als onopzettelijke gedragingen moeten in aanmerking genomen worden.”

Naar ons aanvoelen vallen de bedoelde gevallen van druk vanwege militante moslima's op niet-gesluisde moslimcollega's onder deze definitie. Die moslima's die geen sluis willen dragen maar op wie druk wordt uitgeoefend klagen typisch over de aanhoudende sociale druk, typisch ook gepaard gaand met bedreigingen, opdat zij hun uiterlijkheid, één van de meest fundamentele uitingen van persoonlijkheid en waardigheid radicaal zouden veranderen in een zin die zij zelf niet wensen. Vergeten we hierbij niet dat, volgens het elders in dit rapport vermelde onderzoek van de Koning Boudewijnstichting, één kwart van de vrouwelijke Marokkaanse Belgen klaagt over druk. De juridische kwalificatie van deze op redelijke schaal voorkomende druk kan dan geen twijfel meer laten.

te leveren. Objectief gesproken lijkt er inderdaad géén enkele andere, minder beperkende maatregel die bewezen heeft een afdoende antwoord te bieden tegen druk en geweld op moslima's, tegen een agressieve, misprijzende houding tegenover niet-gesluierde vrouwen en tegen de gevaarlijke anti-democratische islamistische strekking.

Mede daarom kan dit geen doorslaggevend argument zijn tegen meer maatregelen die verder gaan, met name in de opgelegde beperkingen.

2.14. Relevante argumenten pro

In deze eerste ronde besprekingen van argumenten pro vrije sluijdracht sneuvelen er enkele als niet geldig. Een paar lijken doorzichtig en demagogisch, zoals de stelling dat een verbod tegenstellingen zou aanwakkeren (dat klopt, maar om andere redenen dan beweerd, waardoor het geen geldig argument tegen is en eerder zelfs een indirect, secundair argument tégen).

Blijven een aantal relevante, overtuigende argumenten die direct steunen op fundamentele rechten en waarden: de vrije keuze en de gelijke rechten voor alle gelovigen lijken de belangrijkste. Deze argumenten kennen nochtans ook beperkingen: naast vrije keuze is er in praktijk ook dwang, en niet weinig. Dat argument (vrije keuze) mag dus niet veralgemeend worden. We moeten in het debat ook even goed aandacht geven aan de gevallen van dwang. Daarnaast moet het beroep op fundamentele rechten in evenwicht gebracht worden met andere, even fundamentele rechten. Deze argumenten zijn dus niet absoluut.

3. Argumenten contra

3.1. De hoofddoek wordt onder dwang opgedrongen aan moslima's

Zoals eerder al besproken moeten we objectief vaststellen dat er in de Europese Unie wel degelijke moslima's onder druk staan om een hoofddoek te dragen⁴⁷. Die druk omvat niet zelden ook geweld. Officiële rapporten, getuigenissen en reportages in de media bevestigen dat die druk en geweld veel meer dan sporadisch zijn. Omwille daarvan zou de hoofddoek verboden moeten worden of zou er een duidelijk signaal gegeven moeten worden -bijvoorbeeld door selectieve verboden- dat er enkele onaanvaardbare problemen samenhangen met sluijdracht.

Bespreking:

1. De schaal van die dwang en dat geweld mag niet overdreven worden. Er blijven duizenden moslima's die de hoofddoek uit vrije wil dragen.
2. Daarenboven bestaat er een brede grijze zone tussen vrije keuze en dwang. Mieke Maerten, een genderspecialiste zegt daarover⁴⁸: “Vaak is het echter niet zo éénduidig en ligt de motivatie voor het dragen van een hoofddoek ergens in het midden. Vele moslimvrouwen zien de hoofddoek niet als een vorm van onderdrukking maar als een vanzelfsprekendheid. Zij dragen de hoofddoek uit gewoonte, omwille van de sociale druk en omdat ze in de gemeenschap aanvaard willen worden. Zij ervaren die druk niet noodzakelijk als iets negatiefs. Dit kan echter wel uit de hand lopen. Zo getuigen sommige vrouwen dat zij zonder een hoofddoek voortdurend lastiggevallen en uitgescholden worden op straat. Hun ‘keuze’ om een hoofddoek te dragen ligt dan uiteraard zeer dicht tegen oplegging, al is ze niet direct.”
3. Sluijdracht is omwille van die te grootschalige dwang, druk en geweld wel degelijk ook een zaak van orde en veiligheid geworden, met name omwille van de persoonlijke veiligheid van alle moslima's die geen hoofddoek willen dragen.

⁴⁷ Voor België bestaan er nauwelijks bruikbare gegevens over de schaal van druk en geweld. Een recente studie van de KBS vermeldt druk bij ¼ van de moslima's uit de Marokkaans-Belgische gemeenschap. Dat is véél meer dan sporadisch. Het kan dus absoluut niet veronachtzaamd worden.

⁴⁸ 'Hoofddoekzorgen', <http://www.rosadoc.be/site/nieuw/pdf/uitgelezen/ug10nr1hoofddoek.pdf>.

4. Hoe moeten we hun keuzevrijheid beschermen? Sommigen pleiten voor een algemeen verbod op sluiersdracht in de EU-burgers. Anderen pleiten voor een verbod dat beperkt is tot het onderwijs en de openbare diensten (gezags- en loketfuncties, dan wel ook interne functies). Dat zou dan een ruimte bieden waarin alle moslima's beschermd zijn. Het zou ook een sterk signaal geven dat de hoofddoek inderdaad niet opgelegd mag worden. Voorstanders van vrije sluiersdracht wijzen deze argumenten over heel de lijn af, maar ze stellen niets voor dat de vrije keuze van die moslima's die dwang kennen zou kunnen beschermen.
5. Voor nogal wat harde tegenstanders van vrije sluiersdracht is dit argument een passe-partout. Ze stellen dat de hoofddoek altijd en overal een symbool is van de onderdrukking van de islamitische vrouw. Dat is een verregaande en onterechte veralgemening. Het is ook beledigend voor die moslima's die wel uit eigen, vrije keuze een hoofddoek dragen.
6. Maar ook onder de voorstanders van vrije sluiersdracht lopen de meningen over dit aspect uiteen. Velen proberen het te negeren. Meestal stellen ze dat die dwang en geweld slecht uitzonderlijke gevallen zijn, veroorzaakt door de spreekwoordelijke rotte appels. Volgens hen zouden deze gevallen dus geen enkele betekenis hebben.
7. Ze beargumenteren ook dat er geen of nauwelijks dwang zou zijn omdat dat tegen de koran zou zijn. Dit laatste argument is een verregaande negatie van de objectief vastgestelde feiten. Ze geeft een ideële argumentatie, en geen concrete.
8. Zoals uiteengezet stellen de voorstanders geen bescherming tegen die dwang voor, laat staan iets overtuigend en afdoend. Dat verzwakt de overtuigingskracht van hun betoog hard. Hoezeer het tot voor kort nog betwist kon worden in welke mate het voorkomt, nu kan dat niet meer. Nu moet elke democraat de bescherming tegen die dwang als een relevante overweging beschouwen.
9. In onze rechtsorde is het daarenboven een plicht voor de overheid om afdoende maatregelen te nemen ter bescherming van de openbare veiligheid en de rechten en vrijheden van alle burgers, en dus ook voor deze bedreigde moslima's. In een rechtsstaat moet de overheid, volgens de gangbare regels, steeds voorrang geven aan bescherming. Het is inderdaad gebruikelijk dat, bij voldoende zware problemen, bepaalde vrijheden selectief en evenredig beperkt kunnen worden, ten voordele van de bescherming van slachtoffers en/of zwakkere personen.

Naast deze primaire overwegingen, roept dit argument talrijke secundaire vaststellingen en bedenkingen op

10. Sommige voorstanders van vrije sluiersdracht proberen het slim te spelen: ze beweren dat er inderdaad islamitische "vrouwen en meisjes worden gedwongen tot het dragen van de hoofddoek in naam van de islam", maar die dwang zou niet verschillen van de dwang die andere religies kennen: "net zoals sommigen worden gedwongen tot het dragen van lange rokken, pruiken, of andere kleding in de naam van het jodendom, het christendom of andere religies."⁴⁹ Er zijn echter géén officiële Belgische noch andere rapporten van studies over grootschalige dwang, noch van enig fysiek geweld vanwege christenen (of Joden of aanhangers van andere religies) tegen vrouwen uit hun eigen geloofsgemeenschap die geen lange rokken, pruiken, of andere kleding dragen. Deze vergelijking is dus volstrekt ongeldig.
11. Die vergelijking is wel tekenend voor de krampachtige pogingen om de ware omvang en de specifieke aard van het religieus geïnspireerde geweld tegen vrouwen in de islam. Schrijnend en zorgwekkend.
12. Op deze ontkenning bestaan er nog talrijke varianten, zoals deze over de stelling dat er geen dwang zou bestaan: "Een bewijs daarvan is dat in veel gezinnen de ene wel een hoofddoek

⁴⁹ Gauri van Gulik, jurist en onderzoeker voor de Women's Rights Division van Human Rights Watch, in 'Verbod op hoofddoekjes funest voor integratie', url: http://www.ontsluiert.nl/nl/index.php?option=com_content&task=view&id=324&Itemid=8.

draagt en de andere niet, dat geeft aan dat er van dwang geen sprake is.”⁵⁰. Maar wat zegt de situatie in één gezin nu over alle andere gezinnen?

13. Wanneer is er dwang en wanneer niet? Dikwijls is het onmogelijk om dat met zekerheid te zeggen. Mede daarom is het stuitend om enkel de afwezigheid van dwang te willen overwegen. Gezien er én duidelijke gevallen van dwang zijn, én gezien de onmogelijkheid in vele gevallen om de gevallen van vrije keuze en dwang te kunnen onderscheiden, lijkt het voorzorgprincipe een aangewezen criterium. Elk beleid t.a.v. de hoofddoek moet dus rekening houden met het bestaan van situaties van dwang én daar voldoende voorzorgen tegen nemen.
14. In het geval van (jonge) meisjes en vrouwen -in tegenstelling tot volwassen vrouwen met een eigen, onafhankelijke positie in de maatschappij- lijkt dat voorzorgsbeginsel nog des te dwingend.
15. Nogal wat protagonisten beweren voorts dat er géén dwang is omdat dat in de koran verboden zou zijn. De koran zou expliciet gebieden dat geen dwang mag uitgeoefend worden. Het klopt inderdaad dat de koran dit zegt, maar dat is géén relevant argument in deze zaak. Het enige wat hier telt -voor het vreedzaam samenleven van moslims en niet-moslims en van aanhangers van een sluiersdracht en vrouwen die geen hoofddoek willen dragen- is het feitelijke gedrag van moslims. En dat gedrag is, zoals beschreven, al eens problematisch, gespeend van respect voor de vrije keuze.

Dit argument (hoofddoek wordt opgelegd) moet dus genuanceerd worden. Er zijn namelijk moslima's die de hoofddoek wel uit eigen keuze dragen, net zoals er zijn die daartoe gedwongen worden. Het argument kan daarom, op zich genomen, geen enkele absolute betekenis gegeven worden, maar de gebeurlijke dwang mag evenmin genegeerd worden en de overheid moet daar afdoende tegen optreden. Het argument van dwang is dus ten volle relevant en pertinent. Het moet afgewogen worden naast andere.

3.2. Neutraliteit eist (blijvend) verbod op partijdige symbolen

De neutraliteit van de openbare diensten en publieke overheden is een vaste regel in onze democratische rechtsorde. Ze werd ingevoerd parallel met, en als onderdeel van de maatschappelijke ontvoogding in de 19de en 20ste eeuw. De openbare diensten moeten alle burgers in gelijke mate een gelijke dienstverlening aanbieden, ongeacht of burger en ambtenaar van dezelfde of van verschillende religie of levensbeschouwing zijn. Men moet daarbij ook elke schijn van partijdigheid vermijden. Dat is dus een kwaliteitsvereiste op de inhoudelijke kwaliteit van de dienstverlening. Dat vereist ook dat de openbare dienstverlening in alle opzichten een neutrale uitstraling heeft. Ze mag ook in haar uiterlijke schijn geen partijdige indruk wekken. Daarom werd al lang geleden het dragen van alle partijdige symbolen verboden (politieke net zo goed als religieuze).

Bespreking:

1. Neutraliteit is een fundamentele regel in de democratie. Nochtans is het geen absolute norm die alle andere fundamentele rechten en vrijheden zou overstijgen.
2. Die neutraliteit omvat een verbod op partijdige gedrag en (zichtbare) symbolen in de openbare dienstverlening, in openbare scholen, en op de werkvloer (daar geldt ook een verbod op het bedrijven van politiek). Het volstaat dat gedrag of symboliek partijdig is, om te spreken van een schending van het neutraliteitsbeginsel.
3. Uiteraard betekent die neutraliteit niet dat men zich nog slechts in één culturele dominante code zou mogen kleden: volgens het liberale principes zijn alle codes toegelaten uitgezonderd diegenen die expliciet verboden zijn. Een broekpak voor dames is dan exact even goed toegelaten als een lange rok, of een korte, of een broekpak. En een driedelig kostuum even goed als een sportieve T-shirt enzovoort. Keuze genoeg.

⁵⁰ In 'het hoofddoekendebat in het onderwijs', Stichting Ontsluier, zie ook op http://www.ontsluier.nl/nl/index.php?option=com_content&task=view&id=85&Itemid=48.

4. Vanuit een moderne visie waarin men diversiteit als een kans op wederzijdse verrijking beschouwt, moeten we daarom zoeken naar de maximale ruimte voor een zo vrije, en zo soepel mogelijke vorm van die neutraliteitsplicht.
5. We kunnen daarbij alles toelaten dat geen andere fundamentele vrijheden en rechten in gevaar brengt –zoals het gelijkheidsbeginsel, noch de vrijheid in levenskeuzen voor elkeen- en dat evenmin gevaar oplevert voor de orde en veiligheid.
6. We moeten echter vaststellen dat de voorstanders van vrije sluijdracht deze laatste criteria zelden in overweging nemen. Dat is bijzonder jammer.
7. We moeten daarenboven vaststellen dat de hoofddoek gebeurlijk wel gepaard gaat met gedwongen keuze en geweld, dat het een symbool is van de misogynie opvattingen van de traditionalistische en (aarts)conservatieve stromingen (die andersdenkenden inderdaad al eens agressief bejegenen). Kortom, de hoofddoek is in een niet te verwaarlozen aantal gevallen wel degelijk een probleem voor openbare orde en veiligheid, en indirect een inbreuk op enkele fundamentele rechten (waaronder individuele keuzevrijheid en veiligheid van elke persoon).
8. De hoofddoek in loket- en gezagsfuncties veroorzaakt een sterke aanwijzing van schijn van partijdigheid: het is namelijk teveel en in te hoge mate een symbool van bepaalde overtuigingen waarin groepsspecifieke normen (en belangen) voorrang hebben op seculiere normen en op de gelijke rechten van elke burger. Zelfs wanneer één sluijdragende moslima geen partijdigheid zou vertonen in haar werk in een zulke functie, dan nog bestaat degelijk de schijn.
9. Daarenboven signaleren meerdere experten dat sluijdracht een grote verwachting van partijdigheid creëert, onder meer bij delen van de islamitische gemeenschap! Deze groepen menen dat een 'zuster' wel een extraatje doet voor medemoslims, en bijvoorbeeld de geldende regels niet altijd even streng zal toepassen⁵¹.
10. Het verbod op elk politiek of levensbeschouwelijke symbool in openbare diensten en het verbod op religieuze en politieke propaganda op de werkvloer lijken daarom relevante argumenten te blijven.
11. De voorstanders van vrije sluijdracht geven echter zelden blijk van enige overweging voor deze argumenten. Zij stellen daartegenover dat de huidige vorm van neutraliteit verouderd is, en minder restrictief ingevuld zou moeten worden. Dat komt echter neer op vragen dat deze neutraliteitsplicht gewoonweg opgeschort worden ten voordele van een stroming binnen één religieuze gemeenschap en op het miskennen van alle problematische aspecten.
12. Zij geven ook nooit een antwoord op de vaststelling dat de hoofddoek ondertussen ook een politiek symbool is geworden (vooral voor de meest conservatieve stromingen in de islam en voor vele niet-islamieten), én een zaak van orde en veiligheid⁵².
13. Deze overwegingen suggereren dus, vanuit een democratisch perspectief, juist eerder dat religieuze en politieke symbolen inderdaad best verboden blijven in openbare diensten en vooral in alle zogenaamde 'gezags- en loketfuncties'. Kortom, in alle 'zichtbare' openbare functies.

⁵¹ De verwachting van partijdig gedrag bestaat niet enkel t.a.v. sluijdragende moslima's. Nogal wat moslim-leerkrachten verdedigen zo expliciet hun gewoonte om moslim-leerlingen significant toleranter te beoordelen bij deliberaties. Ze stellen dat deze het thuis en op school al moeilijk genoeg hebben. De vraag of dit argument afdoende is lijkt ons bijkomstig. Wat telt is de verwachting t.a.v. alle gekende moslim in gezagsfuncties dat zij andere moslim anders (en beter) zouden helpen. Ook politiediensten signaleren een soortgelijke verwachting van bepaalde moslims tegenover moslim-agenten. Het door (sommige) moslim gehanteerde criterium is dus: is dit een moslim-ambtenaar, van wie ik dan een extra kan verwachten? De sluij vergemakkelijkt daarbij die identificatie in hoge mate. Dit is vergelijkbaar met de gekende vaststelling dat discriminatie vooral de 'zichtbare allochtonen' treft. Een allochtoon die goed Nederlands spreekt, géén allochtoon gelaat heeft en een courante westerse voornaam draagt, kent opvallend minder achterstelling en discriminatie. Een sluijdragende ambtenaar heeft nog een tweede betekenis voor nogal wat moslim, namelijk iemand die met vrij hoge waarschijnlijkheid akkoord gaat met een zekere mate van groter respect van de vrouw voor de man dan andersom. De sluij is symbool van de conservatieve stroming in de islam waar de vrouwe expliciet minder rechten heeft dan de man.

⁵² De gevallen van dwang, geweld en aanslagen op moslima's die geen sluij willen dragen.

14. Een secundaire overweging hierbij: de hoofddoek is geen discreet symbool. Het is een opvallend en niet mis te verstaan symbool dat voor iedereen, moslims en niet-moslims, een duidelijke betekenis heeft. Omwille van die niet-discrete aard wordt het ook anders beschouwd in de rechtsorde van bepaalde staten dan discrete symbolen zoals het islamitische handje van Fatima, een kruis of een davidster, symbolen die men aan een hanger of halsketting kan dragen.
15. Zelfs deze discrete symbolen zijn in de meeste seculiere staten al verboden (in openbare diensten). Waarom zou een veel sterker, ostentatief symbool dan wel aanvaard moeten worden?
16. Tegen dit argument wordt ook gepleit vanuit de zogenaamde 'inclusieve neutraliteit'⁵³. Dit begrip lijkt recent echter fors uitgebreid te zijn als argument voor dit debat. Men lijkt, onder het mom van een mooie, goedbedoelde nieuwe vorm van neutraliteit, behoorlijk sterk te willen morrelen aan de bepaalde andere fundamentele rechten en vrijheden. Elk gebruik van dit argument van inclusieve neutraliteit loopt vast van zodra men de problematische aspecten van sluiersdracht mee in rekening brengt.
17. Een democratische vorm van inclusieve neutraliteit pleit dus niet voor vrije sluiersdracht, maar wel voor bijvoorbeeld expliciete vrijheid voor de andere, niet-problematische islamitische symbolen, voor gelijke financiering van gebedshuizen voor alle religies, in die mate uiteraard waarin die gebedshuizen en bedienaren van de eredienst de seculiere (burgerlijke) wet willen erkennen en de fundamentele mensenrechten.
18. Dit argument wordt geregeld misbruikt door allerlei xenofobe of racistisch denkende personen. Voor hen is het één van de opstapjes naar een ruimer beperken van de rechten voor moslims, of (in hoofde van bepaalde rabiate atheïsten) naar een verbanning van alle religie en religieuze symbolen uit én het officiële openbare leven, én het straatbeeld. Dit misbruik kan al evenmin veronachtzaamd worden. Het is echter géén reden om de neutraliteit zelf te laten vallen.

Deze bespreking heeft twee gevolgen. De neutraliteit is enerzijds slechts een middel, en geen absoluut doel. Op zich kan het dus geen doorslaggevend argument zijn. Daarbij is het volstrekt onhoudbaar om te beweren dat uiterlijke symboliek géén invloed heeft op de innerlijke overtuiging (om een neutrale dienstverlening aan te bieden). Deze bespreking, en verdere overwegingen tonen aan dat uiterlijke symboliek én partijdigheid van dienstverlening mekaar in reële mate beïnvloeden en versterken. Anderzijds lijkt er ook geen steekhoudende argumentatie te bestaan om de huidige neutraliteitsverplichting zo verregaand af te bouwen dat zelfs ostentatieve symbolen die voor velen symbool staan van een bepaalde politieke doctrine (met o.m. voorrechten van mannen op vrouwen), wel aanvaard zouden moeten worden. Dat gaat in tegen de maatschappelijke ontvoogding van de laatste eeuwen. Het lijkt daarom eerder een forse uitholling van die neutraliteitsplicht en een indirecte ondermijning van enkele fundamentele grondrechten (vnl. voor vrouwen).

3.3. hoofddoek is geen koranniek gebod

Op basis van de fundamentele tegenstellingen in de 'lezingen' van vooraanstaande islamieten kan niet meer volgehouden worden dat de sluiersdracht een koranniek, religieus gebod is. Het is een religieus gebod van lagere orde, geldig voor wie erin wil geloven. Althans, volgens dit argument zou dit zo zijn.

Bespreking:

1. In eerste lezing lijkt dit argument irrelevant én ongepast. Andersgelovigen hebben géén uitstaans met de 'theologische keuken' van anderen.

⁵³ Inclusieve neutraliteit betekent dat iedereen overal vrijuit zijn religie en cultuur kan beleven -weliswaar zonder afbreuk te doen aan andere fundamentele rechten en vrijheden- dat men daarvoor eventueel steun krijgt van de overheid en dat men in discussies een beroep mag doen op levensbeschouwelijke argumenten. De overheid geeft iedere burger evenveel steun voor het beleven van zijn religieuze en culturele identiteit.

2. Anderzijds kunnen we die neutraliteit tegenover de interne religieuze zaken van één religie niet meer handhaven wanneer die 'theologische keuken' gerechten oplevert die hier thuishoren in de seculiere, burgerlijke keuken.
3. Diegenen die beweren dat de hoofddoek een koranniek gebod is mogen daarenboven nog zo hard beweren heel de islam te vertegenwoordigen, dat kan niet aanvaard worden, mede omwille van die andersluidende, islamitische stemmen. Immers, wanneer de islam hier een erkende godsdienst is, dan geldt die erkenning voor alle islamieten (voor zover ze de burgerlijke wet erkennen), en niet enkel voor bepaalde strekkingen.
4. Het argument van het zogenaamde religieuze gebod komt enigszins bedrieglijk over omdat het zo flagrant de even legitieme mening van andere islamieten miskent. Vele islamieten zijn het niet eens met deze stelling⁵⁴.
5. Belangrijker lijkt de overweging dat het zogenaamde hoofddoek in de koran slechts met een bijzonder vrije interpretatie terug te vinden is. Wanneer men die bijzonder vrije interpretaties hier overtuigend wil kunnen gebruiken, dan zouden de moslims die dit argument gebruiken, ook alle andere soortgelijke vrij geïnterpreteerde regels en meer nog alle véél duidelijkere en explicietere korannieke geboden moeten respecteren. Dat gebeurt manifest niet. Weinig overtuigend dus.
6. De tegenstanders van vrije sluiersdracht argumenteren dat de hoofddoek, zelfs wanneer een moslim het als een als religieus gebod zou beschouwen, het in een democratische maatschappij in bepaalde gevallen verboden kan worden door de overheid (zoals in openbare functies). Bijkomend argument is daarbij dat de koran gehoorzaamheid aan de wereldlijke heerser voorschrijft.
7. Terzijde, bij wijze van secundaire bedenking: het argument pro komt ook ambivalent over omdat de vrije godsdienstbeleving van niet moslim in islamitische staten in de praktijk juist veel minder gewaarborgd blijkt dan in EU. Het blijkt in de (meeste) islamitische staten, en dan vooral in de meer militante, juist veel moeilijker voor niet-moslims om hun religie te beleven⁵⁵. Kerken mogen niet of nauwelijks gebouwd of verbouwd worden. Bedienaren van de eredienst mogen het land niet binnen. Lokale bedienaren van minderheidsgodsdiensten krijgen er geen salaris van de staat (zoals in Turkije, imams daarentegen wel) en hun opleiding wordt tegengewerkt, processies zijn verboden, bekering nog meer.
8. Het is dus enigszins tegenstrijdig dat het recht om een hoofddoek te mogen dragen hier zou toegelaten moeten worden omdat het een religieuze plicht zou zijn, daar waar de religieuze rechten van de niet-moslims in islamitische staten op grote schaal miskend worden.

Deze bespreking bevestigt ons aanvoelen dat schermen met religieuze plichten nauwelijks een relevant argument is, noch in de éne richting, noch in de andere. We herinneren de gelovige moslims hier aan onze opdracht: een zo neutraal mogelijke presentatie geven van onder meer de seculier-democratische visie die aan de grondslag ligt van onze rechtsorde.

3.4. Verbod op het bedrijven van politiek op de werkplaats

Een andere uiting van de maatschappelijke ontvoogding is het verbod op politieke en religieuze activiteiten tijdens de werkuren. Deze maatregel werd indertijd afgedwongen door de vakbonden en de

⁵⁴ Zelfs het uiterst wetenschappelijke en oerdegelijke Humo waagt zich op dit pad. Zo suggereert de 'Grote Moslim-enquête' van HUMO in Nov. 2007 dat bijna drie keer meer moslim het niet eens zijn met die zogenaamde religieuze plicht (helemaal of eerder oneens), dan wel (...), cfr. http://www.humo.be/cps/rde/xchg/humo/hs.xsl/DezeWeek_index_alloctonenenquete_cultuur.html. Deze peiling is niet representatief, maar wel op een grote schaal uitgevoerd (>1000 respondenten).

⁵⁵ Denk hierbij aan de draconische beperkingen op onderhoud van bestaande, of bouw van nieuwe kerken, of ook aan de sunni islam die in Turkije onder Erdogan staatsmacht misbruikt om religieuze gebedsruimten van christenen én Alevi te nationaliseren (met verwijdering van alle kruisbeelden) of te vernietigen (cfr. de vernietiging van Alevi gebedsruimten in Istanbul onder burgemeester Erdogan).

socialistische partij. Die stelden vast dat werkgevers misbruik maakten van hun positie om hun medewerkers te proberen te overtuigen.

Politieke propaganda op de werkvloer werd dus ongeveer één eeuw geleden verboden. Sindsdien mag de werkgever, noch een werknemer, gebruik maken van de noodzakelijke aanwezigheid van de andere werknemers om deze met politieke boodschappen lastig te vallen. Het zichtbaar dragen van eender welke partijdige (politieke of religieuze) symbolen is dus strijdig met deze regel. De hoofddoek zou, volgens deze argumentatie, en omdat het juist ook een politiek symbool geworden is (van de politieke islam en van het islamisme), dan ook onder dat verbod moeten vallen.

Bespreking:

1. Gezien de hoofddoek ook een zekere politieke betekenis heeft gekregen, en gezien sluierdracht gebeurlijk (onder zware wang) opgelegd wordt, komt het dragen van een hoofddoek op de werkplaats neer op een indirecte druk op alle niet-gesluisde moslima's⁵⁶. Het bestaan van deze druk wordt ook bevestigd door meerdere bronnen.
2. Het creëert daarenboven ook een zekere sekseongelijkheid: van niet-moslimmannen wordt namelijk een zekere terughoudendheid tegenover de sluierdragende vrouwelijke collega's vereist. Voor de meer conservatieve moslima's draait dat echter uit op een toenemende hinder op het samenwerken met andere collega's. Mannen zouden niet meer in één kantoorruimte mogen zijn met gesluisde moslima's, enz. De correcte samenwerking van mannelijke en vrouwelijke collega's is nochtans de norm is in onze pluralistische, seculiere samenleving.
3. De relevantie van dit argument is niettemin iets minder sterk dan die van eerdere argumenten tegen, omwille van de complexe symboliek.

De islamitische hoofddoek is dus in de praktijk verworden tot én een inbreuk op het verbod van propaganda op het werk, én een praktische hinderpaal tot correcte professionele samenwerking. Nochtans lijkt het ons te sterk om de hoofddoek zonder meer als politiek symbool te beschouwen, en het daarom te verbieden. Dit lijkt disproportioneel.

3.5. De hoofddoek is symbool van misogynie en ondemocratisch gedachtegoed

Sommigen stellen dat, gezien de sluier juist één van de prominentste symbolen is geworden van de discriminatie en achterstelling van de vrouw⁵⁷, verdedigd door vooral de meest conservatieve stromingen -die stromingen die de democratie en de universele mensenrechten afwijzen- het ontegensprekelijk een politiek symbool is. Het is meer specifiek een ondemocratisch symbool. Voor de tegenstanders is dit een reden waarom de sluier verboden zou moeten worden: het is namelijk een symbool van al die reactionaire stromingen die de democratie afwijzen; daardoor is het a fortiori niet aanvaardbaar in openbare diensten.

Bespreking:

1. De veralgemening die sommigen hierin maken is fors overdreven én onterecht. De sluier is niet alleen symbool van die ondemocratische stromingen, maar ook van vele andere stromingen en de keuze van duizenden democratische moslims.
2. Anderzijds lijkt deze argumentatie wel pertinent in de associatie die ze maakt. De aanhangers van de sluier zitten als het ware in slecht gezelschap.

⁵⁶ Afgaande op getuigenissen uit de HR-wereld bestaat soms ook een directe en zware druk. Eén trainer in interculturele communicatie –zelfs islamiet- kwam dit probleem meermaals tegen. Hij nam het best beschikbare antwoord (een duidelijke communicatie van de werkgevers naar die islamitische medewerkers die druk uitoefenen op niet-gesluisde moslima's, met beroep op de anti-pestwet) daarom in zijn standaardlijst van adviezen op.

⁵⁷ Een cultuur “waarin de man een prominente positie heeft en de vrouw op de tweede plaats komt”, zoals de Turkse schrijfster Duygu Asena het zegt over de Turkse cultuur, in een formulering die universele is dan enkel Turks, 'Interview met de bekendste feministe van Turkije: Duygu Asena', Sen Magazine, juni 2004.

3. De sluier is een bijzonder complex symbool geworden. Het is niet meer mogelijk om dat symbool voor één gat te vangen. Stellen dat het enkel een religieuze dimensie heeft is klinkklare onzin én gevaarlijk. Het getuigt van een zware onwetendheid van dit complexe fenomeen, dan wel van enige dogmatische blindheid. Het blijft niettemin een relevant aspect: de sluier is een symbool dat bij velen wantrouwen inboezemt- in zekere mate ook terecht.
4. Een secundaire oorzaak daarvan is ook het feit dat zovele islamitische organisaties in de EU op gezette tijden verklaringen afleggen die enerzijds de moderne stromingen in de islam lijken te willen verdrijven uit het debat⁵⁸, en die anderzijds op gespannen voet staan met fundamentele democratische verworvenheden. Denk aan de veelvuldige pleidooien, ten tijde van de Mohammed-cartoons, voor een de facto censuur waarbij de vrijheid van meningsuiting, na de obligate principiële bijval, in praktijk volledig de baan zou moeten ruimen.
5. Het feit dat voor bepaalde moslims de sluier nadrukkelijk niet die misogyne en ondemocratische betekenis heeft, doet niets af aan het feit dat het voor vele anderen juist wel die betekenis heeft. Daarenboven wordt die beweerde niet-ondemocratische betekenis, zoals eerder al verklaard, verzwakt door de ambiguïteit vanwege diezelfde 'beweerde democratische moslims' ten aanzien van andere conflicten tussen de dominante ondemocratische interpretaties van koran en sharia, en de democratische principes.
6. Zij proberen voorts de kwadratuur van de cirkel te realiseren door dat essentiële conflict af te wijzen en een interpretatie van koran en sharia te verdedigen die nergens op een coherente, verstaanbare én gezaghebbende wijze uiteengezet is. Niet-moslims die de vragen van moslims welwillend opvatten, blijven volledig op hun honger: er is géén enkele overtuigende democratische interpretatie van koran en sharia te vinden.
7. Nogal wat moslims doen wel pogingen in die richting. A. Falaturi, M. Arkoun, A. Elain en talrijke andere moslims zetten op overtuigende wijze een democratische kijk neer. Zij worden echter afgewezen door de religieuze overheden van de Europese moslims. Die auteurs schrijven doorgaans ook over 'deel-aspecten'. Geen enkele schreef ene globale democratische, islamitische doctrine uit.
8. Andere moslims die wél redelijk vlot aanvaard worden door de religieuze overheden en door vele individuele moslims komen met totaal niet overtuigend over (tenzij bij die niet-moslims voor wie samenleving met moslims geen problemen oplevert). Dat is met name het geval van auteurs zoals Tariq Ramadan. Die publiceerde talrijke boeken en massa's artikels waarin hij een zogenaamde moderne, democratische en Europese islam beschrijft. Hij wordt echter geregeld ontluiserd als iemand met zwaar ondemocratische overtuigingen⁵⁹. Ook Youssouf (Yusuf) Al-Qaradawi, die andere grote voorvechter van een zogenaamde democratische islam, is berucht voor zijn harde en expliciet ondemocratische fatwa's⁶⁰.
9. De enige manier waarop dit argument naar ons aanvoelen op een democratische en overtuigende wijze opgevangen zou kunnen worden is misschien het uitwerken van z'n coherente, democratische lezing van de koran⁶¹.

Kortom, er zit een duidelijke rode draad in de feitelijke, wisselende betekenissen die de sluier heeft voor zowel de voor- als tegenstanders ervan. Het kan daarbij niet meer ontkend worden dat de sluier inderdaad wel degelijk ook symbool voor een misogyne en ondemocratisch gedachtegoed is. Het staat ook vast dat de sluier één van de meest bekende en meest verdedigde symbolen is van uiteenlopende

⁵⁸ Zoals de stelling dat 'alle imams en islamitische theologen' zouden beweren dat de sluier een strikt gebod zou zijn, waarmee ze dus alle andersdenkende imams en theologen uitsluiten.

⁵⁹ Cfr. zijn gekende uitschuiver in debat met Sarkozy en waarbij hij steniging voor overspel niet wou afkeuren en zijn aanhoudende miskennis van rechten van holebi's. Voor een grondige analyse, zie ook 'Frère Traiq' van Caroline Forest.

⁶⁰ In zijn fatwa's stelt hij duidelijk dat democratie niet aangewezen (geschikt?) is voor moslims, dat vrouwen over minder rechten beschikken, dat hij voorstander is van een 'gematigde' vorm van G dat de vrijheid van meningsuiting beperkt is, ...

⁶¹ Bijzonder nuttig daarbij ware ook het expliciet veroordelen en verbannen van de meest gekende verdedigers van die reactionaire strekkingen (zoals Al-Qaradawi en Tariq Ramadan)

stromingen, met onderling sterk aanverwante en in intensiteit verschillende nuances en schakeringen van doctrines die alle neerkomen op een fundamenteel ondemocratisch gedachtegoed.

Nochtans kan ook dit argument geen doorslaggevend gewicht toegekend worden omwille van de aard van het argument en van de te zware veralgemening waarop het steunt.

3.6. Sluierdracht versterkt misogynie

De (aanvaarde) sluierdracht in niet-islamitische landen zou juist bijdragen tot een versterking van misogynie. Dit argument steunt vooral op een populaire, maar duidelijk 'niet-theologische' argumentatie over het waarom van die zogenaamde sluierplicht. De sluier zou de islamitische man ervoor behoeden om in verleiding gebracht te worden door de vrouw. De sluier zou een uiting zijn van de deugdelijkheid en de morele kwaliteiten van de vrouw.

Moslima's getuigen dat de sluier er inderdaad voor zorgt dat ze op straat niet lastiggevallend worden. Ook niet-moslima's getuigen in dezelfde zin. Zij worden juist lastig gevallen omdat ze er geen dragen! Vanuit zuiver sociologisch oogpunt is er dus een duidelijk verband tussen sluierdracht en misogynie.

Bespreking:

1. Dit lijkt een sterk argument tegen vrije sluierdracht⁶². Immers, alles wijst erop dat sluierdracht er indirect voor zorgt dat niet-sluierdragende vrouwen -moslima's net zo goed als niet-moslim-lastig gevallen worden.
2. Het zijn daarom juist die mannen die menen dat een ongesluierde vrouw per definitie een niet-respectabel is, waartegen de sluier moet beschermen. Het feit dat hier geboren moslima's een sluier dragen bevestigt en versterkt die mannen dus in hun misogynie kijk op de seksen. Sluierdracht verergert dus in zekere zin het probleem dat de sluier volgens (sommige) voorstanders net zou moeten beperken.
3. Een eventueel sluierverbod zou het de traditionalisten fors bemoeilijken om nog dat gevaarlijke onderscheid tussen 'deugdzame en ondeugdzame vrouwen' te maken. Dan zouden er minder vrouwen lastig gevallen worden.
4. Dit argument lokt vanwege de conservatieve moslim typisch het tegenargument uit dat deze mannen doorgaans geen of nauwelijks een elementaire theologische vorming kregen, dat het eerder over laaggeschoolde personen gaat, of slecht opgevoede jongelui, en dat hun gedrag juist haram (en tegen de koran) zou zijn. Kortom, dat dat gedrag niet representatief, noch relevant zou zijn in dit debat.
5. Zoals eerder uiteengezet is deze argumentatie niet overtuigend. Er zijn immers teveel bijzonder vooraanstaande islamitische theologen die met koran-verzen in de hand uitleggen waarom man en vrouw verschillende rollen en verschillende rechten hebben, en waarom mannen een gezag zouden moeten hebben over vrouwen.
6. Dat kwalijke machogedrag tegenover niet-gesluierde vrouwen heeft dus fundamenteel bijzonder veel met religie te maken.
7. De mate waarin die theologische verklaring dan al dan niet juist is lijkt daarbij volkomen onbelangrijk: de verklaring verandert immers niets aan het geloof van de macho-mannen (dat zij zich dat mogen permitteren omdat, volgens hen, de koran hen bepaalde voorrechten zou gegeven hebben over de vrouw, en deze dan haar eerbaarheid en kuisheid angstvallig moet beschermen⁶³. En die wet moet toegepast worden. Dura lex, sed lex.

⁶² Onderverstaan: voor wie hier burger is. Voor toeristen e.d. kan men niet dezelfde eisen stellen als voor staatsburgers en voor vaste residenten.

⁶³ Zo stelt prof. Marc Hooghe in In Ethische Perspectieven 14 (2004)4, p. 391 over het feit dat het zogenaamde sluiergebod enkel voor vrouwen geldt en dat er geen enkel equivalente verplichting voor moslimmannen voorzien is: "Het maken van een dergelijk onderscheid druist in tegen het grondbeginsel van onze liberale ordening, namelijk dat de menselijke waardigheid één en ondeelbaar is, en dat hierin geen onderscheid mag worden gemaakt naargelang afkomst, geloofsovertuiging, geslacht, laat staan kledingswijze." Beweren, zoals zovele voorstanders van vrije sluierdracht doen, dat de eerbaarheid van een vrouw afhangt van het feit of ze wel of niet een hoofddoek draagt, is strijdig met de gelijkwaardigheid van elke persoon en de universele

8. Die tegenargumentatie vanwege conservatieve moslim lijkt op zich eerder agressief, met name tegenover de niet-sluiydragende vrouwen die die agressie wel degelijk moeten ondergaan. Ze lijkt ook hypocriet, gezien de vele gezaghebbende bronnen (zoals scholen islamitisch recht, vooraanstaande islamieten, ministeriele verklaringen van islamitische staten, ...) die dat wereldbeeld impliciet, maar op gezaghebbende wijze steunen. Die misogynie, traditionalistische, conservatieve argumentatie heeft dus diepe wortels in de dominante doctrines in de islamitische wereld.
9. Die argumentatie is daarnaast ook irrelevant. Intercultureel samenleven heeft lak aan de theologische finesse. Wat telt is het feitelijke gedrag van elke groep, én de richtlijnen die religieuze leiders hun volgelingen geven. En dat gedrag van teveel islamieten in deze is onverzoebaar met de democratie, en daarom onaanvaardbaar.
10. Een aanverwant tegenargument vanuit islamitische hoek is dat er ook onder niet-islamieten misbruik en mishandeling van vrouwen voorkomt. De mishandeling onder islamieten zou dan vanuit exact dezelfde basisoorzaken verklaard kunnen worden als onder niet-islamieten. Ook deze argumentatie blijkt, bij nader toezien, onhoudbaar. Ze wordt immers tegengesproken door officiële rapporten én door de religieuze rechtvaardiging (in de eerder traditionalistische belevingen van de islam) van dwang.

Die argumentatie over het waarom van sluiydracht (de kuise, deugdelijke vrouw) is ronduit achterlijk. Ze is ook schadelijk voor de voorstanders van vrije sluiydracht. Ze komt namelijk neer op een veralgemeende verontschuldiging van misogynie én onverdraagzaamheid én ostentatieve onwil/onbekwaamheid om andersgelovigen te respecteren. Ze miskent voorts de specifiek islamitische rechtvaardiging van die misogynie.

Ook rond deze argumentatie merken we dat sommige ‘democratische’ moslim nogal eens vlot ‘begrip’ vragen voor het kuisheidsargument en de wijze waarop dat gebruikt wordt. Het lijkt zorgwekkend dat ze hiervoor wel begrip vragen, maar dat ze schijnbaar geen (of minder) afkeurende boodschappen sturen naar diegenen die dat misogynie gedachtgoed uitdragen, noch dat ze de doctrinaire basis daarvan niet eerlijk en kritisch in vraag stellen.

3.7. Sluiydracht bevordert vertrouwensbreuk en belemmert integratie

Aansluitend bij eerder argumenten merken velen op dat de sluiy integratie en inburgering eerder belemmert⁶⁴. Het veroorzaakt een scherp onderscheid en mede daardoor bijdraagt tot een maatschappelijke vertrouwensbreuk. Het creëert een aparte groep (gesluyerde moslima’s) waaraan militante conservatieve moslim andere rechten en plichten willen toekennen dan aan alle andere burgers. En dat doen ze nu in praktijk al in de mate van het mogelijke. De is in al die situaties ook het middel, een instrument voor het afdwingen van een verschillende positie van de vrouw⁶⁵. Dat veroorzaakt een vertrouwensbreuk in de relatie met de meeste niet-islamieten, de overgrote meerderheid van de bevolking dus.

mensenrechten. Hooghe: “Als dusdanig kunnen we dan ook stellen dat inherent discriminerende symbolen minder aanspraak kunnen maken op tolerantie en bescherming door de wet dan symbolen die niet discriminerend zijn.”, en “(Uit onderzoek) blijkt dat dergelijke eerbaarheidsopvattingen een cultureel klimaat scheppen waarin het voorkomen van seksueel geweld (...) vergoelikt wordt.”

⁶⁴ Hafid Bouazza, Afshin Ellian, Nahed Selim... Zie ook Myriam Van Varenbergh en Najat Saadouee in de Standaard, 13/3/2007, 'Belemmert de hoofddoek de integratie van allochtone moslimvrouwen?'. Nahed Selim op Liberales, 'Mannen misbruiken de koran om vrouwen uit te buiten', interview vrijdag 27/0/2004. of "Norway: Veil and warning", WLUML: “Even a cursory analysis of the Norwegian Muslim community presents significant evidence of pervasive anti-integration sentiments typical of European Muslim communities.”

⁶⁵ "Norway: Veil and warning", WLUML: “The hijab thus becomes an effective instrument of this control, a convenient means of extending the control exerted by fathers, husbands and brothers in the private sphere into the public sphere of school life. “ en

De visie van waaruit we integratie en inburgering bekijken is ten gronde interculturalisme. Deze geniet de voorkeur omdat ze tegelijk de waardigheid en het potentieel van elke migrant en van de cultuur die die meebrengt maximaal respecteert en valoriseert, en tegelijk ook de universele mensenrechten en de democratische orde integraal behoudt. In die visie past het streven naar evenredige arbeidsdeelname, een véél strengere bestrijding van discriminatie en racisme én een ernstig evenwicht in de rechten en plichten van de migrant, inclusief diegene afkomstig uit landen met danig andere culturen, met sluiydracht of zonder.

Bespreking:

1. Militante conservatieve moslim geraken hopeloos verstrikt in de tegenstrijdigheden van hun discours. Ze beweren dat vrouwen gelijkwaardig zijn, maar ze laten zich steevast kennen door daarna quasi onmiddellijk lange uiteenzettingen te houden waarin het wemelt van de ongelijke rechten die ze de vrouw willen opleggen. In laatste instantie weigeren ze dan de expliciete gelijke rechten te erkennen die de democratie de vrouwen toekent.
2. De meer intelligente militanten beginnen typisch met een uiting van bijval voor die gelijke rechten, maar ook zij gaan daarna over op de verschillende rechten die ze vrouwen toeschrijven en de beweerde theologische, sociale, historische en andere redenen om dat te verantwoorden. Redenen die dan nog meestal subjectieve interpretaties, dan wel gezagsargumenten zijn.
3. Niet zelden gebruiken ze feitelijke wantoestanden bij sommige niet-moslims (zoals geweld tegen vrouwen of kinderen) als een rechtvaardiging. Verheffend! Daarbij dienen die tekorten dan als excuus: bekritiseer ons niet want jullie kennen ook fouten⁶⁶. Het zwart-witdenken en het boerenbedrog triomfeert dus welig.

Naar ons aanvoelen draagt de sluier, wanneer gedragen door hier wonende moslims (ter onderscheid van toeristen), bij tot maatschappelijk wantrouwen tussen de meer traditionalistische en conservatieve moslims en de niet-moslims. Die kloof bestaat echter ook tussen minder conservatieve moslims die de hoofddoek wel ongenueanceerd verdedigen (zonder enige consideratie voor de problematische aspecten) en de niet-moslims.

3.8. De hoofddoek lijkt een symbool van radicalisering

Niet alleen de sluiydracht op zich lijkt problematisch. De pleidooien pro sluiydracht verontrusten niet alleen door hun negatie van problematische aspecten (dwang, geweld, misogynie gedachtegoed, ...), maar ook door hun radicale toon en argumentatie. Maar ook de toename in de sluiydracht lijken verontrustend. Beide lijken uitingen van een gevaarlijke radicalisering van een deel van de islamitische gemeenschap.

Met deze 'radicalisering' worden al eens uiteenlopende zaken bedoeld. Hier verwijst het naar een aantal fenomenen die strijdig zijn met de democratie, of gevaarlijk voor de democratie, en waarin een redelijk grote mate van onverdraagzaamheid tegenover andersgelovigen op agressieve wijze tot uiting komen:

- De toename van het aantal moslims dat (religieus geïnspireerd) geweld goedkeurt, er begrip voor heeft of het zelf overweegt, en dat de westerse samenleving niet (meer) als legitiem beschouwt⁶⁷.
- Het wereldwijd groeiende terrorisme: alle grote terroristische aanslagen van de laatste 10 jaar (New York, Londen, Madrid, Casablanca, Bali, Mumbai) werden gemotiveerd vanuit radicaal-islamitische hoek;

⁶⁶ Bijvoorbeeld Hani Ramadan die polygamie verdedigt door te verwijzen naar de realiteit dat vele niet-moslimmannen hun vrouw niet altijd trouw zijn.

⁶⁷ Er bestaat geen klassieke theorie over wat deze radicalisering betekent. Een goede aanzet is te vinden bij Slootman, Marieke en Tillie, Jean, 'Processen van radicalisering. Waarom sommige Amsterdamse moslims radicaal worden'.

- Het opduiken in Europa van praktijken zoals gedwongen huwelijken en vrouwelijke genitale verminking (VGV). Binnen bepaalde minderheden lijken beide in opmars.
- De verbale agressie waarmee bepaalde groepen binnen de islamitische gemeenschap hun eisen kenbaar maken en waarop ze hun niet-gesluierte vrouwen op straat bejegend worden.
- De groeiende afwijzing in bepaalde militante kringen van inburgering, integratie, taalverwerving en de regels van de democratische, seculiere rechtsorde.

Radicalisering is dus niet alleen het gekend en veel (teveel?) besproken geweld, het terrorisme, maar vooral de véél ruimere voedingsbodem waarin de terroristen hun doctrine en motivatie, hun rekruten en hun netwerken vinden. Met de term 'radicalisering' wordt voorts zowel de toestand als de evolutie naar die toestand bedoeld.

Het verontrustende in die radicalisering hangt ook samen met de groeiende afwijzing van fundamentele democratische vrijheden en spelregels, met de toename van (vooral verbale) steun aan terrorisme, met de verdediging van praktijken die wij⁶⁸ als barbaars of voorbijgestreefd beschouwen (denk aan polygamie, gedwongen huwelijken en genitale mutilatie)⁶⁹, en uiteraard met de toename van die praktijken zelf.

Die radicalisering uit zich ook in het systematisch misbruiken (door militante moslims) van problemen elders in de wereld als een excuus voor agressief en gewelddadig gedrag hier⁷⁰ en voor het afwijzen van integratie en in hun hardnekkige gewoonte om de democratische concepten een fundamenteel andere betekenis te willen geven.

Dat zorgt in een eerste fase typisch voor begripsverwarring en verstoorde communicatie; later blijkt dat er onbekwaamheid en onwil in schuilt om volwaardig deel te nemen aan een democratisch debat: de fundamentele begrippen en regels in de democratie blijken namelijk niet erkend te worden.

Daardoor wordt immers een basis van de democratie aangetast, zijnde de wil om er op een respectvolle en loyale basis samen het beste van te maken⁷¹.

We hameren hier nogmaals op het zo noodzakelijke onderscheid tussen de stromingen in de islam. Sommige stromingen wijzen de universele mensenrechten en de seculiere, democratie expliciet af. Maar net zo goed zijn er anderen die deze 'zonder maren en mitsen' bijtreden. Spreken over verzoenbaarheid van islam en democratie eist dus nuance. Er mag hierbij niet veralgemeend worden. Men kan dus niet stellen dat 'de islam' niet verzoenbaar zou zijn met 'de democratie'⁷², maar net zo min kan men stellen dat alle stromingen verzoenbaar zouden zijn met de democratie.

Groot-Brittannië kende decennia lang een verregaande tolerantie tegenover allerhande geloofsbelevingen. Maar bij de grote aanslagen bomaanslagen van 2005 bleken alle daders 'home grown' fundamentalistische terroristen. Jonge moslims behorende tot ethnisch-culturele minderheden of bekeerlingen die een opvoeding in Groot-Brittannië genoten hadden, maar die toch kozen voor het

⁶⁸ Het wij slaat hier op 99% van de niet-moslims in de Europese Unie en op de democratisch gezinde moslims in de EU.

⁶⁹ Denk aan de talrijke regels in het klassieke islamitische familierecht waardoor de vrouw significant minder rechten krijgt.

⁷⁰ Dat slaat vooral op de conflicten in het Midden-oosten. Voor vele jonge, militante moslims, maar volgens onderzoeken ook voor redelijk wat oudere, zijn die een 'legitiem' excuus voor vandalisme tegen Joden of Joodse organisaties. Dit is echter radicaal omdat het vereende geweld van anderen in een democratie nooit een excuus is voor geweld tegen derden, noch voor het afwijzen van integratie.

⁷¹ Die radicalisering hangt dus niet samen met de toename in de religieuze beleving op zich, zoals sommige politiek pseudo-correcte militanten geregeld suggereren.

⁷² Zie ook Felice Dassetto, Silvio Ferrari en Brigitte Maréchal: "Analysis of the problems raised by the presence of Muslim communities in Europe does not confirm the assumption that Islam is incompatible with democracy and the secular State", in 'Islam in the European Union: what's at stake in the future?', 2007, een studie in opdracht van de European Parliament's committee on Culture and Education.

terrorisme. In de nasleep daarvan worden talrijke onderzoeken uitgevoerd naar de doctrine waarin die radicale moslims geloven, en naar de grondslagen ervan. Daarbij blijkt een grote én groeiende radicalisering die zich onder meer uit in bijval voor het opleggen van de sharia aan alle moslims, in bijval voor terrorisme en in het verdedigen van geweld tegen vrouwen en andersdenkenden.

Wanneer in juni 2009 enkele Antwerpse athenea de hoofddoek wilden verbieden, na het gebruikelijke interne overleg en nadat voldoende ernstige redenen werden voorgelegd, roep een imam (Nordin Taouil) op tot boycot van de school.

Hij vertolkt daarmee een courante redenering: wanneer de hoofddoek niet aanvaardt wordt, dan worden de leerlingen uit de school, of uit het onderwijs teruggetrokken, en dan zou de school of de maatschappij schuldig zijn aan de slechte vorming van de betrokken moslima's. De maatschappij zou dan uitsluiten. Deze redenering is agressief: militante moslims eisen dat gebruikelijke regels éézijdig en zonder enig inhoudelijk debat noch compromis aan hun voorkeuren aangepast worden, zoniet begaan ze een ongeluk.

Bespreking:

1. Deze redenering past in een trend (in een groeiend deel⁷³ van) de islamitische gemeenschap. Daarbij wordt gepleit voor invoering van de sharia in EU-landen en zelfs voor het opleggen ervan aan die moslims die het daarmee niet eens zijn!
2. In diezelfde trend laten sommige imam's zich kennen door een agressief taalgebruik in hun preken. Islamitische leerlingen reageren agressief op medeleerlingen die een klein kruisje dragen⁷⁴ en op onderwijs over evolutieleer of over de Holocaust of ze verwijten de leerkracht "haram" kleding te dragen of meningen te vertolken die haram zijn⁷⁵. De seculiere regels van de maatschappij worden meer en meer aangevallen.
3. Het Franse voorbeeld toont gelukkig aan dat de soep weliswaar niet zo heet gegeten wordt als ze wordt opgediend. Recent werd er een veralgemeende sluierverbod in scholen afgekondigd, naar advies van een bevoegde commissie (Stasi). Zo'n 99,99% van de voorheen gesluisde moslima's respecteerden het verbod⁷⁶. Het aantal moslima's die afhaken en de school verlaten lijkt verwaarloosbaar. Dit bevestigt dat een sluierverbod geen oorzaak is van uitsluiting van onderwijs!
4. Beschouwen we hierbij de gespannen verhouding tussen de militante en/of traditionalistische stromingen en de seculiere maatschappij. Dan lijkt de hoofddoek wel het koninginnestuk in die strijd. De ambitie van de militante en de traditionalistische stromingen in de islam in de EU lijkt duidelijk: zij willen hun geloof hier op hun eigen interpretatie kunnen beleven, zonder zich te moeten storen aan welke regel van onze seculiere, democratische rechtsorde dan ook.

⁷³ Deze radicalisering lijkt inderdaad groeiend, én in aantal aanhangers én in aard. In de jaren '90 beperkte het zich tot de vraag van de United Muslim Organisation in het VK om de sharia een officiële plaats te geven in de Britse rechtsorde. Die vraag werd toen, mede op advies van Sebastian Poulter, afgewezen. De sharia is immers op teveel fundamentele vlakken tegenstrijdig met onze rechtsorde. Ook het Europees Hof voor de Rechten van de Mens bevestigde die analyse in 2003 en 2004. Ze wordt ook gedeeld door vooraanstaande juristen en intellectuelen. Niettemin groeit de aanhang in de islamitische gemeenschap. Recent bleken 30 à 60% van de Britse moslim pro invoering van de sharia; 30% wil die zelfs kunnen mogen opleggen aan die Britse moslim die het daar niet mee eens zijn. Het feit dat zovelen de sharia zelfs aan andersdenkende moslims wil opleggen is op zich een extra aanwijzing van die radicalisering. Hier worden de fundamentele vrijheden van mening én van geloof opgeschort (voor moslim). In Denemarken zou 18% de sharia vragen.

⁷⁴ Cfr. 'Hoofddoek verboden', Veerle Beel in De Standaard van DS 8/09/03

⁷⁵ Naar een opiniebijdrage van Rik Pinxten, voorzitter van de Humanistisch-Vrijzinnige Vereniging (HVV), en Björn Siffer, woordvoerder en adjunct-directeur van HVV in De Morgen, 26 juni 2009.

⁷⁶ Le Monde, 20/10/2004, geciteerd door Marc hooghe in 'De hoofddoek in het klaslokaal. Pragmatische en principiële argumenten in het debat', in Ethische perspectieven, 14 (2004) p. 387 e.v.

5. Bij elke tegenstelling tussen deze twee normenstelsels, vragen ze onmiddellijk, na een eventuele poging tot minimalisering of verdoezeling, dat er een afwijking op die regels toegestaan moet worden⁷⁷.
6. Voor alle duidelijkheid: het dragen van een hoofddoek leidt dus niet altijd tot radicalisering maar het is er wel een prominent symbool van.
7. Met 'radicalisering' bedoelen we ook hélemaal niet dat moslims ineens hun religie openlijk willen beleven, of een toenemende religieuze identificatie⁷⁸ maar wel de agressieve onverdraagzaamheid tegenover andersdenkenden, goedpraten van terrorisme en holocaust e.d.m.
8. De hoofddoek is, als symbool, dikwijls de voorbode van andere gedwongen levenskeuzen, zoals gedwongen huwelijken⁷⁹. En daarvan lijkt het aantal groeiende en al zeer hoog⁸⁰.
9. Sommigen voeren aan dat die radicalisering een gevolg is van discriminatie en/of van kolonialisme. Ook deze uitleg is krom en bedrieglijk: de doorgaans behoorlijk radicale wahhabieten -één van de grootste radicaliserende stromingen wereldwijd- zijn net afkomstig uit Saoedi-Arabië, een rijk land waarin juist de niet-moslims op grote schaal en met harde hand gediscrimineerd worden, en dat nooit een kolonie is geweest (tenzij, deels, van, het Ottomaanse rijk, van andere moslims dus).
10. Die radicalisering uit zich ook in de hardnekkige reductie van de tegenstellingen in dit debat tot een tegenstelling tussen islamitische en westerse waarden. Dit wordt verderop nog nader besproken.
11. Met het 'Muslims of Europe Charter' zien we ook een dat die radicaliserende stroming die zich in Europa ook ideologisch en organisatorisch structureert (zie verderop).
12. Een randfenomeen is de stelling dat de scheiding van kerk en staat niet pertinent zou de moslims omdat die geen 'kerk' kennen⁸¹. Hierbij wordt een formele overweging (op basis van een verschillende organisatie van diverse religieuze gemeenschappen) misbruikt om de

⁷⁷ Zo vraagt het 'Muslims of Europe Charter', in 2008 ondertekend door 400 islamitische organisaties 'Whenever there is a conflict with regard to certain laws and matters that are specific to religion, the relevant authorities should be approached in order to arrive at suitable and viable solutions.'. Deze vraag naar een uitzonderingsbehandeling sluit aan bij de wijze waarop Saoedi-Arabië in 1948 toetrad tot de VN: het eiste én verkreeg dat het o.m. de gelijkheid van man en vrouw, nochtans fundamenteel in de UVRM, niet moest erkennen. Dat streven naar opschorting van seculiere regels en beperking van fundamentele mensenrechten vinden we ook terug in de Cairo Declaration on Human Rights in Islam, in 1991 ondertekend door zowat alle leden van de Conference of Islamic States. Daarin moet alles verstaan worden zoals in de sharia! De islamitische kijk op mensenrechten is dus omwille van fundamentele tegenstrijdigheden onverzoenlijk met de universele kijk daarop. Daarin verschilt deze van andere visies op de mensenrechten die wel verzoenbaar zijn met de universele mensenrechten, cfr. de 'African Charter on Human and Peoples' Rights, van 1981.

⁷⁸ Zoals vermeld door Nadia Fadil, vewijzend naar een school die een verbod invoerde uit schrik voor radicalisering (in 'Het hoofddoekendebaat: meer dan een debat over een stukje stof', in *Ethische Perspectieven* 14 (2004)). Fadil suggereert hier dat het problematische in de religieuze beleving en identificatie zit, iets wat op zich geen probleem mag zijn. Dat is echter misleidend want de vreesde radicalisering slaat op andere aspecten: druk op andersdenkenden, onverdraagzaamheid, goedpraten van terrorisme, ...

⁷⁹ In onderzoeken wordt het eventuele verband tussen religie (en dan vooral, maar lang niet alleen islam) en gedwongen huwelijken bijzonder omzichtig behandeld. Zelfs maar een verband suggereren, zorgt voor scherpe reacties vanuit islamitische hoek. Nochtans blijkt er wel degelijk een objectief verband tussen bepaalde religies (en de daarmee onverbreekelijk samenhangende culturele gebruiken) waar onder de islam en het hindoeïsme, en gedwongen huwelijken. Zij bijvoorbeeld de getuigenissen in 'Eergerelateerd Geweld in Nederland. Onderzoek naar de beleving en aanpak van eergerelateerd geweld', Eindrapport, Amsterdam, 19 december 2008, Vrije Universiteit.

⁸⁰ Het Engelse Telegraph sprak van 5.275 à 7.750 gedwongen huwelijken in 2008, op basis van een officieel rapport van de Britse overheid (Department for Children, Schools and Families), <http://www.telegraph.co.uk/news/newstopics/politics/lawandorder/5710243/Up-to-8000-forced-marriages-reported-in-England-last-year.html>. Het zelfde artikel vermeldde voor het Foreign Office's 420 gevallen in 2008, het drievoud van de 152 in 2005. Volgens de Association of Chief Police Officers (ACPO) zouden de werkelijke cijfers zelfs nog hoger liggen, aldus The Independent van 10/2/2008. In hetzelfde artikel wordt het aantal gevallen van eer-gerelateerd geweld op 17.000 geschat.

grenzen aan religieuze beleving -essentieel in een vreedzaam samenleven van meerdere religies en in onze seculiere, democratische rechtsorde- te miskennen.

13. Die radicalisering uit zich in intellectuele milieu's ook nog in andere vormen van miskennen van de seculiere, democratische rechtsorde, zoals in de stelling dat de westerse staten niet te hoog van de toren moeten blazen met 'hun' neutraliteit, gezien bijv. de Engelse staat een staatskerk heeft. Diezelfde auteurs beweren dan dat bijvoorbeeld de Turkse staat wel een seculiere staat is, en dat een 'democratische islam' dus best kan. Dat is echter een misselijk makende misleiding⁸²: de Engelse staat erkent en subsidieert een groter aantal religies; de Turkse staat subsidieert de facto enkel de éne, feitelijke staatskerk, de sunni islam (en wel op kolossaal grote schaal), en vervolgt alle andere religies. Buiten dat éne formele aspect, is het feitelijke gedrag van de Engelse staat ten opzichte van de religie van haar burgers dus wel neutraal, maar dat van de Turkse staat niet. En wat is dan de relevantie van de religie van het staatshoofd nog?

Deze overweging (bij de radicalisering van een deel van de islamitische gemeenschap) is geen direct argument in het sluijterdebat. Het verduidelijkt echter wel het ruimere maatschappelijke kader: de vraag naar vrije sluijterdracht kadert in een ruimere vraag tot opschorting van verworvenheden van de laatste eeuwen maatschappelijke ontvoogding voor een groeiend deel van onze bevolking of niet. Aan deze meer fundamentele vragen kunnen en mogen we niet toegeven. Dat pleit indirect ook tegen inschikkelijkheid bij de hoofddoekvraag. Maar ten gronde is dit géén essentieel argument.

3.9. De hoofddoek lijkt één van de '1001' plichten voor de moslima

Een licht ironische overweging terzijde: de hoofddoek lijkt wel, in al die traditionalistische stromingen die het als een plicht voorstellen, één van de spreekwoordelijke 1001 verplichtingen die de moslima méér heeft dan de moslimman. Moslima's moeten een hoofddoek dragen. Mannen niet, en die moeten ook geen andere 'religieus' symbool dragen. Moslima's mogen enkel huwen met moslimmannen. Deze mogen gerust wat 'vreemd gaan' en een niet-moslima aan de haak proberen te slaan. Moslima's moeten gehoorzaam zijn, of anders zouden ze slaag mogen krijgen. Moslima's moeten opzichtige kledij dragen waardoor iedereen veronderstelt wordt te weten dat men ze niet mag benaderen, maar de moslimman mag niet-moslima's wel benaderen (en erger). Het is inderdaad opvallend om zovele (maar lang niet alle) moslimmannen in westerse kledij die extra plichten voor moslima's te zien verdedigen, zonder één woord over de eigen verplichtingen. Moslima's moeten voorts bij voorkeur thuis blijven om voor de kinderen te zorgen. De moslimman mag gerust een vaste stek in het lokale theehuis aanhouden, of de bloemetjes wat zwieriger buiten zetten. ... We hebben het hier duidelijk over de courante praktijk en niet de religieuze theorie.

Het zijn soms karikaturale voorbeelden. Vele moslima's getuigen echter hoezeer zij erdoor gefnuikt worden in het streven naar geluk en respect; hoezeer zij gebukt gaan onder extra plichten en zware sociale controle erop. De voorbeelden zijn dus wel pertinent!

Andere moslima's beschouwen de sluijter zelfs als Hinderlijk voor hun

⁸¹ Voor een mooi voorbeeld van deze radicalisering, in hoofde nog wel van een auteur die zelf geen (sterke?) religieuze beleving lijkt te kennen, vinden we bij Nadia Fadil, *ibid*: “wordt tegelijkertijd ook ineens zichtbaar dat concepten nooit neutraal zijn, instituten nooit neutraal zijn, de publieke ruimte nooit neutraal is.”. Kortom, ze suggereert dat er géén (echte) neutraliteit bestaat, dus dat we de huidige neutraliteit, en in casu de huidige 'neutraliteit van openbare diensten' ook niet meer zouden mogen verdedigen! De suggestie (verderop) dat neutraliteit pas aanvaardbaar is wanneer deze inclusief is, doet niets af aan de kolossale aanval op de democratische rechtsorde in haar betoog.

⁸² De misleiding zit ook in het feit dat in redenering van die lui, de 'democratie' gedefinieerd wordt als een utopie. Een staat zou pas democratisch zijn als die perfect democratisch is. Door die 'perfectie' voorop te zetten, wil men dan verbergen dat het werkelijke probleem niet zit in 'kleine imperfecties' maar in 'grove tekorten' zoals de massale bevoordeling door de Turkse staat van de sunni islam en haar discriminatie van de andere religies.

Deze overweging is (in deze vorm) geen argument ten gronde in het sluierdebat. Het is wel een aanwijzing te meer dat er iets mis is met het globale discours waarbij moslima's (én niet-islamitische vrouwen) vele extra verplichtingen zouden hebben, maar zonder vergelijkbare verplichtingen voor moslimmannen. We benadrukken dat we het hier hebben over de gangbare praktijk in bepaalde kringen waarin de hoofddoek wordt voorgesteld als een religieuze plicht.

3.10. De hoofddoek lijkt een aantasting van de rechten van vrouwen

De hoofddoek lijkt anderzijds wel degelijk een symbool van de ongelijke behandeling van mannen en vrouwen in zowel het islamitische recht, als in de meeste islamitische culturen. “Het is een feit dat het Islamrecht mannen en vrouwen geen gelijke rechten toekent. Voor vele niet-moslims wordt dit gesymboliseerd door de hoofddoek.”⁸³ We mogen ons hierbij echter absoluut niet beperken tot een analyse van het islamitisch recht. Vél belangrijker is de praxis, de dagelijkse realiteit.

De dominante stromingen in de islam schrijven immers zowel aan mannen als aan vrouwen voor om zich kuis te kleden. Anderzijds is het wel duidelijk dat deze plicht quasi uitsluitend aan vrouwen opgelegd wordt: de gerapporteerde druk en geweld worden quasi enkel op vrouwen uitgeoefend. Ook in andere aspecten lijken vrouwen véél meer last te hebben van die 'sluierplicht', bijvoorbeeld wanneer niet-moslima's op straat misprijzend, agressief of gewelddadig behandeld worden door moslims.

Er lijkt dus wel degelijk een ernstige feitelijke schending van de gelijkheid van man en vrouw, met name omdat, en in die mate waarin de hoofddoek meer last berokkent aan vrouwen dan aan mannen.

3.11. Relevante argumenten contra

Ook in dit hoofdstuk sneuvelen er enkele argumenten als niet geldig. Andere zijn speculatief en niet volstrekt niet overtuigend (zoal het argument dat de hoofddoek géén religieus gebod zou zijn). Nog andere steunen op secundaire regels (zoals het neutraliteitsargument). Geldig, maar van ondergeschikt belang in het debat.

Volstrekt relevant én van eerste orde, mede omwille van de omvang van de problemen en omdat ze direct steunen op fundamentele rechten en vrijheden, zijn de argumenten dat ook dwang (op te grote schaal) voorkomt (én dus ernstig moet genomen worden), dat sluierdracht op meerdere wijzen problemen van openbare orde veroorzaakt en dat het inherent nauw verbonden is met een redelijk wijdverspreid vrouwvijandig en ondemocratisch gedachtegoed.

Ook de vaststelling dat 99% van de vertegenwoordigers van moslims en voorstanders van vrije sluierdracht alle argumenten tégen weigeren ernstig te nemen vormt een belangrijk aanvullend argument tégen. Zij weigeren namelijk de objectieve problemen die samengaan met sluierdracht ernstig te nemen. Diezelfde groepen weigeren elke genuanceerde bespreking van argumenten. Ze verabsoluteren 'hun' argumenten pro en ze demoniseren iedereen die dat niet de enige relevante argumenten vindt. Daardoor maakten elk ernstig debat hierover met de islamitische gemeenschap bijzonder moeilijk.

⁸³ Uit 'De Islamitische hoofddoek en de mensenrechten', Eva Brems, Ugent & Vormen vzw, <http://www.vormen.org/informatie/IslamitischeHoofddoek.html>.

4. Specifieke gevallen

4.1. Sluierdracht gaat (in bepaalde vormen) in tegen politiereglementen

In elke democratische samenleving moet elke persoon vlot geïdentificeerd kunnen worden. In vele plaatsen en landen in de EU gelden voorts verboden op het gemaskerd rondlopen op straat (uitgezonderd bepaalde beperkte, specifieke periodes en omstandigheden). De gezichtssluijer lijkt daarbij een expliciete en flagrante overtreding van deze regels.

Bespreking:

1. Gezien de gezichtssluijer direct valt onder een expliciet verbod, moet deze hoofddoek in al zijn vormen (incl. de Afghaanse en Saoedische varianten) verboden worden. Dura lex, sed lex.
2. In militante kringen werd tot voor kort lacherig gedaan over deze politiereglementen. Gesluijverde moslima's zouden toch geen bommen verbergen onder hun hoofddoek of boerka! In 2006 wisten in Groot-Brittannië echter enkele gezochte personen aan de politie te ontsnappen door zich achter een hoofddoek te verbergen, letterlijk dan.
3. Ten gronde is dit argument op zich te onbenullig is om het te vermelden. Niettemin zit er een toch een zekere betekenis in verscholen. Voorstanders van vrije sluijerdracht gebruik(t)en het namelijk om hun opposenten belachelijk te maken. Maar wie staat er hier nu echter voor schut?
4. Moeten we dus die al lang bestaande reglementen (langer dan er hier islamieten zijn) niet juist behouden?

4.2. Leerkrachten die een gezichtssluijer dragen geven minder goed les

In onderwijs –en dan zeker voor kinderen en jongeren- is de kwaliteit van de communicatie van een leerkracht essentieel. Pedagogen en communicatiespecialisten benadrukken daarbij ondermeer de noodzakelijke inzet van héél het communicatieve pallet (door de leerkracht): de verbalen en de geschreven taal, de interactie, de lichaamstaal, Om deze redenen beperkt een leerkracht, die haar gezicht volledig zou afschermen de kwaliteit van haar communicatie met de leerlingen (en collega's) significant⁸⁴.

Bespreking:

1. Deze situatie is hoogst uitzonderlijk. Anderzijds is het wel zo dat een gezichtssluijers een zwaar remmend effect hebben op de normale communicatie.
2. Blijkt: nogal wat sluijdragende moslima's spreken zich plots niet meer uit over zuiver professionele of zakelijke vragen van zodra er een moslimman in de buurt is (en zeker wanneer die gekend is als eerder conservatief).
3. Er is ondertussen ook al enige jurisprudentie die bevestigt dat met name de gezichtssluijer (niqaab) prohibitief hinderlijk is voor het normale werk van de leerkracht⁸⁵. Een zekere, redelijke mate van oogcontact lijkt dus noodzakelijk wil een leerkracht hier⁸⁶ correct kunnen functioneren; de aangezichtssluijer kan dus in deze omstandigheden verboden worden.

Dit kan natuurlijk veralgemeend worden. Onze maatschappij verwacht dat ook. Daar wordt dan tegen aangevoerd dat in andere culturen oogcontact juist anders ligt. Daarop kan men zich dan afvragen hoe iemand uit zo'n dermate andere cultuur hier ooit volwaardig kan functioneren wanneer hij dat (volgens

⁸⁴ Cfr. Aishah Azmi, een Britse moslima wou een gezichtssluijer dragen. Zij eiste les te moeten mogen geven met een volledige gezichtssluijer. De arbeidsrechtbank gaf haar echter in Nov. 2006. ongelijk.

⁸⁵ Nederland, Commissie Gelijke Behandeling (CGB), maart 2003: 'School mag gezichtssluijer verbieden', zie ook <http://www.pedagogiek.net/content/artikel.php?contentID=715>.

⁸⁶ In acht genomen de zowat in alle democratische landen geldende onderwijsmodellen waarbij er niet zuiver ex-cathedra en dogmatisch onderwijs mag verstrekt worden.

alle antropologen zo essentiële) kenmerk van een goede, vertrouwenwekkende communicatie systematisch afwijkt.

4.3. Gezichtssluiers vallen helemaal buiten spel

De gezichtssluier is meestal één deel van een volledige omsluiting. De hier meest bekende vormen zijn de Afghaanse en de Saoedische varianten. In heel Europa bestaat daarover een grote bezorgdheid. Vroeger kwam het hier niet voor, maar recent neemt het fors toe. Enkele gemeenten verboden deze reeds, en in Frankrijk debatteert men zelfs over een volledig, nationaal verbod (juni 2009).

De redenen die worden aangehaald⁸⁷ zijn talrijk en zwaarwegend: de totale miskening van de eigenheid en identiteit van de vrouw die ervan uitgaat; de al even verregaande miskening van het feit dat elk individu in onze democratische rechtsorde geïdentificeerd moet kunnen worden enz.. Daarom diepen we dit niet verder uit.

5. Globale overwegingen

5.1. Wat in het hoofd zit telt en niet wat er op gedragen wordt

Deze beeldspraak wordt dikwijls gebruikt ter verdediging van een vrije en quasi onbeperkte sluierdracht. Dit argument heeft een grote relevantie omwille van die duizenden moslima's die een hoofddoek dragen zonder dat dat hen belemmert correct te functioneren of om anderen te kunnen respecteren. Die beeldspraak geldt evenwel ook in de 'tegengestelde' zin. Immers, ook het eerder bekritiseerde misogynie en in wisselende mate ondemocratische gedachtegoed van de besproken conservatieve stromingen, zit 'in' het hoofd en niet erop'.

De hoofddoek is daarbij een prominent en opvallend symbool van al die conservatieve strekkingen die impliciet veroordeeld zijn als onverzoenbaar met onze democratische rechtsorde (onder meer door het Europees Hof voor de Rechten van de Mens, omwille van hun discriminerende aard t.o.v. vrouwen, andersdenkenden, ...). Het is niet alleen een symbool van de eigen keuze.

Sommige moslima's die een hoofddoek dragen erkennen daarbij de andersluidende keuzen van andere moslima's. Maar zovele andere, sluierdragende moslima's erkennen die echter niet. Integendeel, ze oefenen al eens zware druk uit op de andersdenkende moslima's. Dat zijn praktijken die zo vallen onder de antipestwetgeving. Verboden dus. Die wetgeving blijkt in de praktijk echter nog een quasi onbruikbaar instrument.

Al even zorgwekkend is het misbruik van de vermeende tegenstelling tussen twee religieuze normenstelsels, een christelijk en een islamitisch. Onder bepaalde moslims lijkt het een vaste gewoonte: wanneer iemand vragen stelt bij sluierdracht, op basis van één of andere regel uit de seculiere, democratische rechtsorde, dan krijgt een antwoord waarin het christelijke westen gevraagd wordt haar normen niet op te leggen aan moslims. Naast de kwestie dus. Zoals eerder aangetoond zijn het juist de (aarts)conservatieve stromingen binnen de oemma die de universele mensenrechten niet erkennen.

Dit illustreert overigens goed hoezeer het hoofddoekdebat nauw verweven is met de globale inburgeringsproblematiek: een (niet-islamitische) argumentatie op basis van de seculiere wet wordt ten gronde miskend door de (islamitische) tegenargumentatie waarin het seculiere radicaal wordt miskend door het te vervangen door een religieuze opponent.

Een ander, niet minder zorgwekkende en even schadelijke taktiek is het systematisch verdacht maken en belasteren van elk beleid dat eerlijke integratie, inburgering en een evenwicht tussen rechten en plichten voorstaat. Zo schrijft Kifki⁸⁸: "Onder minister Keulen werd het concept 'integratie' vervangen

⁸⁷ Argumenten voor een nationaal verbod op gezichtssluier en allesomvattend islamitische kledij zijn al redelijk goed vevat in het zogenaamde Rapport Stasi.

⁸⁸ In 'Als het brandt in Parijs, smeult het in Brussel', 8/11/2005.

door 'inburgering', een concept dat rechtstreeks uit het Vlaams Blokdiscours werd overgenomen." Kan het nog grover? Het beleid van toenmalig minister Keulen steunt namelijk intrinsiek op een volmondige erkenning van de gelijke rechten van moslims, terwijl de ideologie van het Vlaams Belang steunt op de fundamentele premisse dat moslims, enkele uitzonderingen niet te na gesproken, niet democratisch zijn en dus ook geen erkenning verdienen! Alsof dat geen hemelsbreed verschil is⁸⁹.

Onder datgene wat er tussen de oren zit van die moslims die de hoofddoek voorstaan, zitten dus nogal wat gedachten en motieven die een zekere mate van verbod kunnen verantwoorden.

5.2. De hoofddoek stelt problemen van openbare orde

De vorige besprekingen tonen aan dat sluiersdracht niet alleen voor zovele moslima's een eigen, vrije keuze is, maar dat het ook direct en indirect meerdere problemen oplevert met betrekking tot de openbare orde. Gezien de hardnekkige ontkenningen daarvan overlopen we deze nog even:

1. De druk en het geweld -verbaal en te dikwijls ook fysiek tot en met moord- op moslima's die géén hoofddoek willen dragen is een direct probleem van openbare orde dat op redelijk grote schaal voorkomt.
2. Analooq voor het geweld en de verbale agressie op de openbare weg op niet-moslima's die er een levensstijl op na houden die de traditionalisten als 'haram' beschouwen⁹⁰: een zomers geklede vrouw, roken, ...
3. Een ander probleem van openbare orde is de hardnekkige druk die sluiersdragende moslima's en gelijkdenkende moslimmannen op de werkplek durven uitoefenen op moslima's die géén hoofddoek willen dragen⁹¹.
4. Een indirect probleem van openbare orde is het onder delen van de islamitische gemeenschap) blijkbaar wijdverspreide gedachtegoed waarbij een vrouw specifiek verantwoordelijk is om door haar kleding en gedrag mannen niet 'op te hitsen' en waarbij de lat wel heel laag gelegd wordt. Geen hoofddoek dragen is al voldoende in dit gedachtegoed om een vrouw te mogen lastig vallen!
5. Een soortgelijk indirect probleem stelt zich op de werkvloer, in ziekenhuizen e.d. wanneer dat traditionalistische gedachtegoed botst met de seculiere organisatie van de arbeid en de (dringende en niet-dringende) medische zorgen.
6. De snel toenemende intolerantie van de meer conservatieve moslims tegenover bepaalde aspecten van modern onderwijs is al even zorgwekkend: lessen over evolutieleer en Holocaust; gemengde sportactiviteiten, ... Dat degenereert nu al soms tot geweld of dreiging ermee. Ook een probleem van openbare orde dus.

De problemen van openbare orde zijn dus talrijk in soorten én redelijk voorkomend.

5.3. Het hoofddoekdebat verlamd door monologen

De literatuurstudie die we deden bij het onderzoek voor dit rapport duwde ons met de neus op een bijkomende zorgwekkende vaststelling: er lijkt nauwelijks een debat, maar uitsluitend een serie monologen. Velen die hun mening willen laten horen, tonen nauwelijks interesse in andersluidende argumenten of ze minimaliseren de problemen⁹². Dikwijls zoeken ze de meest extreme opponent uit,

⁸⁹ Het is daarbij géén toeval dat in dit genre discours er zelden gesproken wordt over universele mensenrechten, en zeker niet over het feit dat deze ook beperkingen opleggen aan religieuze rechten.

⁹⁰ Denk aan het geval van fysieke agressie door moslimleerlingen van een atheneum op een zwangere medeleerlingen in 2008.

⁹¹ Hierbij moet men onderscheid maken tussen die moslim die vinden dat een moslima (of elke vrouw) een sluier moet dragen en die tegelijk de mening van andersdenkende vrouwen respecteren, die hoogstens aansporen maar geen druk uitoefenen, en die moslim die wel druk uitoefenen. De wetgeving maakt een niet-exact, maar wel enigszins bruikbaar en verstaanbaar onderscheid.

⁹² Zo vermeldt Ali, Salmi, SPA-mandataris en bijzonder actief in dit debat véél argumenten pro vrije sluiersdracht. De individuele keuzevrijheid zou niet beperkt mogen worden omwille van de gekende (en door hem

en verliezen zich dan in het bekritisieren van deze, maar de essentiële problemen en vragen komen niet aan bod⁹³.

Zelfs bij deelnemers van wie men een evenwichtige, genuanceerde aanpak zou mogen verwachten, denk aan onderzoekers aan onze universiteiten en onderzoeksinstellingen, komt men meestal van een kale reis terug. Denk hierbij aan Eva Brems, hoofddocent rechten, die niet in staat blijkt om één argument tégen veralgemeend vrije sluiersdracht ernstig te nemen (zie elders in dit rapport). Denk ook aan een andere jurist, prof. De Hert, die in zijn bijdrage in *De Morgen* zelfs een relevante uitspraak van het Europees Hof van de rechten van de Mens negeert, om het tegenovergestelde te verdedigen (een veralgemeend sluierverbod zou volgens hem onwettig zijn) van wat het Hof stelt (dat juist expliciet veralgemeende verboden toelaat). Aanloog voor prof. Jan Degroof, die suggereert dat een hoofddocverbod strijdig zou zijn met de grondwet, daar waar hij goed weet dat dit zever is gezien ons hoogste rechtscollege hoofddocverboden juist heeft goedgekeurd.

Al deze academici gedragen zich ten opzichte van het recht – EVRM, grondwet, wetten en de uitspraken van de rechters- als vermende kinderen in een supermarkt: ze halen er énkél dat uit wat ze willen en zeuren de oren van hun kop als ze gewezen wordt dat er ook nog andere regels zijn waar ze mee rekening moeten houden. Ze kiezen selectief alleen maar die wettelijke regels en uitspraken uit die in hun kraam passen, en negeren alle andere! Triest. Ook het recente standpunt van het Vlaams Minderhedencentrum lijkt in dit bedje ziek⁹⁴!

In dezelfde éézijdige stijl vermeldt Nadia Fadil, een sociologe aan de KULeuven als redenen waarom moslima's een hoofddoek dragen⁹⁵: “Mijn onderzoek leert dat de motivatie om een hoofddoek te dragen, heel uiteenlopend is. Voor de meeste praktiserende vrouwen is de hoofddoek het gevolg van religieuze voorschriften. Anderen geven er mee te kennen: hier ben ik, hier sta ik. (...) Voor nog anderen is het een uitweg uit een identiteitsconflict. 'Ben ik Belg of ben ik Marokkaan? Ik ben een Belgische moslim.' (...) Ook sociale druk, van vriendinnen of ouders, kan een rol spelen. De hoofddoek kan een manier zijn om erbij te horen, zelfs om een vriendje aan de haak te slaan.” En om esthetische redenen: “Meisjes met een hoofddoek, zeker als ze die mooi dragen, staan vandaag goed aangeschreven.”

Ze ziet dus enkel positieve redenen en zelfs 'sociale druk' wordt 'neutraal' ingevuld. Van de in andere onderzoeken gesignaleerde vrij courante gevallen van dwang en geweld is bij haar geen spoor te

toegegeven) problemen. Een verbod zou leiden tot segregatie, aparte moslimscholen en tot verdere radicalisering (zou dat ook gelden voor drugbendes die binnen één ethnische groep rekruteren?), dwang moet beantwoord worden met berispen en zonodig ebsstraffen (wat echter manifest niet gebeurt). Een verbod zou ook 'paternalistisch zijn' (alsof niet met elk verbod dat is!) strijdig zijn met leren omgaan met verschillen en samenleven in diversiteit. Een klassieker is ook de veralgemening: door een hoofddoekverbod zouden alle moslims gediscrimineerd worden. En zo hanteert hij nog een vrij groot aantal andere argumenten -zelfs het Irak wordt erbij gesleurd- waarin zorgvuldig de kern van de problemen omzeild, verzwegen, verdacht gemaakt of vergoelijkt wordt. Andere klassieker: 'het westen' tegenover 'de islam', alsof er echt geen kritische stemmen zijn die wel genuanceerd zijn en nadrukkelijk niet veralgemenen, en die tegelijk tégen vrije sluiersdracht zijn. Zijn houding komt ook redelijk macho over, zo van 'die meisjes die klagen moeten maar groot genoeg zijn om zelf klacht indienen en anders is het pech voor hen'. De vele slachtoffers moeten maar met een berisping van de daders tevreden zijn.

⁹³ Voor een mooi voorbeeld daarvan, zie 'De hoofdzaak van de verlichting', een opiniebijdrage met een 40-tal ondertekenaars in *De Standaard* van 12/09/200. Volgens hen worden de verlichtingsidealen “te vaak als excuus worden gebruikt voor discriminatie en onderdrukking”. Voorts menen ze de sluiersdracht tot één dimensie te kunnen reduceren: “De vraag luidt dan of het nodig is om het religieuze symbool dat de hoofddoek is te verbieden?” Maar die moslima's die gedwongen worden, of die niet-gesluisde vrouwen die op straat voor hoer worden uitgemaakt door lui die menen dat hun heilig boek dat ook zo zegt, die blijven voor dit collectief ondertekenaar (ook in de individuele bijdragen elders) keihard in de kou.

⁹⁴ Yildirim Şöhret, 'VMC-Standpunt Over De Hoofddoek'.

⁹⁵ In 'Vlaamse moslim voelen zich onbegrepen. Er is een tekort aan islam', interview van Lieven Sioen met Nadia Fadil en Jamal Maftouhi, 27/11/2004.

vinden. Hetzelfde geldt overigens voor de problemen van openbare orde en veiligheid. Met zo'n éézijdige voorstelling staat ze, spijtig genoeg, hélemaal niet alleen in de universitaire wereld.

Voor wie de werkelijke aard van dit genre militanten wil leren kennen, volstaat het hun artikels na te lezen op de wijze waarop zij de universele mensenrechten gebruiken. Men zal daartoe echter lang moeten zoeken, want voor hen lijken de universele mensenrechten van weinig of geen waarde: ze worden zo goed als nergens vermeld! Laat staan dat er rekening mee gehouden wordt. Die militanten spreken wel aanhoudend over 'het westen versus de islam'. Universele mensenrechten worden door hen hardnekkig gedegradeerd tot niet-universele, want westerse rechten.

Ondemocratisch? Ook in andere opzichten zijn de redeneringen van deze militanten opmerkelijk: de vermeende 'rechten' van moslims pro hoofddoek lijken zelfs belangrijker dan andere fundamentele democratische principes en rechten, zoals bijvoorbeeld het meerderheidsbeginsel.

Zo stelt Bambi Ceuppens⁹⁶: “Welnu, ik meen dat er geen hoop is voor Vlaanderen zolang een meerderheid van zogenaamde autochtone Vlamingen zich gedraagt als een groep archeologen die over de hoofden van moslims heen beslissingen over en voor hen neemt, als hadden ze te maken met doden en geen levende mensen.”

Wat haar belerend en antagonistisch taalgebruik verhult is evenwel niet mis: die autochtone Vlamingen vormen immers nog steeds de overgrote meerderheid van de bevolking; moslims slechts enkele procenten; elke democratische meerderheid steunt dus per definitie op een grote groep (typisch de meerderheid) van de autochtone Vlamingen. Maar die democratische meerderheid mag voor Ceuppens blijkbaar géén beslissingen meer nemen die tegen de wens van een (veronderstelde) meerderheid van de moslims zouden gaan. Kortom, het meerderheidsbeginsel wordt hier verlaten ten voordele van extreem-verregaande minderheidsrechten.

Eenzelfde zware selectiviteit inzake motieven voor slueridracht lezen we ook bij Eva Brems, hoofddocent rechten in Gent en voorzitter Amnesty International Vlaanderen. Die geeft een hele serie argumenten in dit debat die alle pleiten voor haar besluit:

- Godsdienstvrijheid
- Vrouwenrechten en individuele keuze van de vrouw
- De hoofddoek zou géén symbool zijn van ongelijke rechten van M en V,
- De sluier zou ook géén symbool van onderdrukking zijn⁹⁷.
- Een hoofddoekverbod zou neerkomen op een 'vermoeden dat de vrije toegang tot het onderwijs bedreigd is'⁹⁸.
- Een verbod zou ook strijdig zijn met 'verdraagzaamheid en vriendschap tussen godsdienstige groepen'⁹⁹.

Het lijkt wel een partijdig pleidooi¹⁰⁰. Inzake neutraliteit van de openbare dienstverlening wijzigt ze ook een fundamenteel principe: “Pas als een ambtenaar zich niet neutraal gedraagt en iemand niet gelijkwaardig behandelt, is er een probleem.”¹⁰¹. De burger mag niet meer 'automatisch' mogen rekenen op neutrale dienstverlening. De burger zal zelf moeten onderzoeken of die neutraliteit wel gegarandeerd is en zonodig de bewijslast voor eventuele overtredingen aanbrengen! Voor prof. Brems mag de overheid haar waarborgen op neutraliteit dus fors afbouwen.

⁹⁶ In "Vlaanderen en zijn moslims: 'mooi en meedogenloos'" Lezing bij de uitreiking van de 10de Emancipatieprijs van VOEM vzw, Vlaams Parlement, 6 dec 2007

⁹⁷ 'In 'Karin is niet het probleem', opiniebijdrage in De Standaard van 9/09/09.

⁹⁸ Ibid.

⁹⁹ Dit is een voorbeeld van het multiculturele dogma, ter onderscheid van de interculturele visie.

¹⁰⁰ Onder de gordel en onwetenschappelijk is ook haar beschrijving van de aanstoker van de hoofddoek-heisa in Antwerpse athenea: “ook al heeft zij de laatste hetze ontketend, met haar beslissing om vanaf dit schooljaar hoofddoeken op school te verbieden.”, alsof de echte aanstokers niet diegenen zijn die wel degelijk zware en openlijke druk uitoefenen, tot en met handgebaren met dreigingen met moord.

¹⁰¹ In De Morgen, 9/09/09, "Professor Brems tegen hoofddoekverbod in Gent".

Die werkwijze is ondermaats en schandelijk; het recht is immers een genuanceerde afweging van meerdere regels. Prof. Marc Hooghe zegt terecht¹⁰²: “Een van de grote problemen met de manier waarop het huidige debat wordt gevoerd, is dat men er al te gemakkelijk van uitgaat dat rechten en vrijheden op een absolute manier kunnen worden uitgeoefend. De rechtsleer is hierin echter veel genuanceerder: het genot van rechten en vrijheden dient steeds te worden afgewogen ten opzichte van andere rechten en vrijheden en andere rechtmatige maatschappelijke belangen”.

Het pseudo-debat wordt dus gekenmerkt door een grote éézijdigheid in de argumenten van de verschillende protagonisten. Maar is het nu echt zo moeilijk om te aanvaarden dat de hoofddoek én een vrije keuze is (voor miljoenen moslima's, én tegelijk een dwang en miskenning van de vrije keuze (voor miljoenen andere moslima's)?

Talrijke waarnemers¹⁰³ klagen hierbij ook over de rol van bepaalde imams die in Turkije of een ander land van herkomst opgroeiden, werden opgeleid, en dan naar hier komen om als imam te werken, maar meestal zonder de taal te kennen, noch te leren. Een deel van de hier actieve imams heeft ook geen enkel Europees diploma behaald, noch in islamitische theologie, noch in iets anders. Zeer velen spreken ook geen Nederlands¹⁰⁴.

Het lijkt dan ook plausibel dat deze imams, net zoals de talrijke imams en moslimtheologen die hun goede raad via internet verspreiden, in het hoofddoekdebat een uitermate negatieve rol spelen: ondanks een grondig literatuuronderzoek op internet vonden we géén (Vlaamse) imams, of hier bekende moslimtheologen die ook maar enige erkenning toonden voor de problematische aspecten avn sluierdracht. Integendeel, wanneer ze deze al vermelden, dan beperken ze zich tot minimalisering, vergoelijking en uitvluchten en excuses, zoals de bewering dat verbaal of fysiek geweld tegen niet-gesluierde vrouwen enkel te wijten is aan een kleine groep slecht opgeleide jongelui die de koran onvoldoende kennen.

Anderzijds zijn er talrijke bekende precedents van imams die juist expliciete verklaringen aflegden waaruit een totale miskenning van de gelijke rechten blijkt¹⁰⁵.

Anderzijds noteren we ook expliciete stellingen van democratisch gezinde moslim zoals Cemal Cavdarli: “aanvaardt niet dat de moslimgemeenschap of sommige imams discriminerende uitspraken doen of discriminerend gedrag uitlokken of vergoelijken”¹⁰⁶. Die en soortgelijke opinies van andere moslim vormen een overtuigend bewijs dat men absoluut niet mag veralgemenen en dat er wel degelijk een solide en representatieve democratische stroming bestaat onder de Europese moslim.

¹⁰² In *Ethische Perspectieven* 14 (2004)4, p. 389.

¹⁰³ Zoals Cemal Cavdarli, een imam van Turkse afkomst en parlamentslid: “Met alle respect voor hun kennis en hun ervaring, maar die schiet tekort om Vlaamse vraagstukken te beoordelen. Zo'n mensen moeten weten waarover ze spreken en moeten de samenleving kennen waarin hun gelovigen leven, wonen en werken. Wat antwoordt een imam op de vraag of meisjes mogen studeren, wanneer die man opgroeide en studeerde in een land waar vrouwen nog niet alleen over straat mogen wandelen of met de auto mogen rijden? Waarschijnlijk antwoordt hij 'neen', terwijl ik zeg: 'ja natuurlijk', in 'De islam in Vlaanderen heeft gelijke rechten én plichten', interview met P. Luysterman, *De Tijd*, 09-02-2005.

¹⁰⁴ En dat zal op ook niet snel verbeteren. De recente pogingen om hier een opleiding op te starten leverden tot nu toe nog geen afdoende resultaten op, mede door te grote versnippering en -afgaande op negatieve aanwijzingen zoals het opwerpen van onterechte objecties of de bijzonder lauwe steun vanuit de bedoelde kringen- gebrek aan goede wil bij sommige actoren in de islamitische gemeenschap.

¹⁰⁵ Een van de meest bekendste dramatische precedents was dat van een Turkse imam die een redelijk lang contact had met een Turkse man die overhoop lag met zijn (ex-)echtgenote, en die kort na die contacten met die imam zijn ex, haar nieuwe vriend en enkele familieleden vermoorde. De weinige gegevens die bekend raakten van het onderzoek bevestigend at die imam géén enkele poging deed om die man te overtuigen van het recht van die vrouw oom te leven, en om een andere partner te kiezen.

¹⁰⁶ Cavdarli, *Ibid*.

5.4. De hoofddoek bemoeilijkt een vreedzame samenleving

Talrijke niet-militante stemmen menen dat de hoofddoek een specifieke afstand veroorzaakt. Eric Van Mildt: “Vaak wordt me gevraagd wat ik nu zelf van die hoofddoek vind. Ben ik voor, ben ik tegen? Is het bij hen uit vrije wil, of wordt het hen opgelegd? Zelfs na doorgedreven zelfbevraging en een minstens even intense prospectie bij hen, lijkt er geen eenduidig antwoord. Wel zeker is dat die hoofddoek, en nog meer de traditionele klederdracht, voor afstand zorgen. Een bevriende moslima zonder hoofddoek nodigt uit tot de bij ons populaire begroetingszoen, de hoofddoek zorgt dat het niet meer wordt dan een handdruk. Het geeft bovendien het gevoel van er niet bij te willen horen, ook al zit onder die hoofddoek of die djellaba misschien een heel ander verhaal.”

Er is echter meer aan de hand. Een grondige studie van de koran, van werkelijke en vermeende voorschriften, én de uitspraken van het hoogste hof in onze rechtsorde suggereren dat de conservatieve stromingen er een wereldbeeld op na houden dat fundamenteel onverzoenbaar is met de pluralistische, seculiere, democratische rechtsorde.

Het is daarbij opvallend dat bepaalde stromingen binnen de islam die onverzoenbaarheid zelf nogal expliciet voorop zetten; Zo menen met name meerdere van de zogenaamde 'literalistische stromingen' dat zijn in niet-islamitische landen slechts in de marge van de samenleving kunnen leven. Een goede moslim kan voor hen niet volwaardig deelnemen aan de seculiere, democratische maatschappij¹⁰⁷.

Dat uit zich in stellingen die het dagelijkse samenleven van mensen van alle kleuren en levensbeschouwing aanzienlijk bemoeilijkt. De hoofddoek is daarbij een middel dat in vele aspecten de vreedzame samenleving objectief bemoeilijkt (én door al die gevallen waarin het instrumenteel is in geweld tegen vrouwen, én door de segregatie die het veroorzaakt, én doordat het zo hard knaagt aan vertrouwen).

Onze hedendaagse samenleving in de Europese Unie steunt op die seculiere organisatie. In ziekenhuizen krijgt elke patiënt de beste zorgen, ongeacht zijn religie of afkomst, van mannen en vrouwen. De patiënt kan daarbij echter ook geen uitsluiting maken, en bijvoorbeeld alleen zorgen aanvaarden van verzorgenden van hetzelfde geslacht. En zo bestaan er nog talrijke voorbeelden. De hoofddoek staat, omwille juist van zijn die ‘tweede’ essentiële betekenis, op danig gespannen voet met die seculiere organisatie.

5.5. Over de koran en de democratische orde

Een door vele moslims en niet-moslims stevig onderschat aspect is de enorme rol en de invloed van de koran in dit debat. Voor de meeste moslims is de koran de absolute basis van hun geloof, én van hun houding in dit debat.

Mogen we de moslimlezers hier herinneren aan onze opdracht: we proberen om in dit onderzoek alle grote invalshoeken op deze vragen te overweging te nemen, maar het centrale uitgangspunt is daarbij zonder enige twijfel de seculiere, democratische rechtsorde en de universele mensenrechten zoals afgekondigd door de Verenigde Naties en bijgetreden door alle VN-lidstaten, op twee na.

Er bestaan weliswaar meningsverschillen over de precieze betekenis van de korannieke en afgeleide voorschriften. Het lijkt er, voor de niet-islamitische waarnemers, echter op dat er relatief weinig islamieten bereid zijn om, in die gevallen waarin hun interpretatie van hun religieuze regels tegenstrijdig is met burgerlijke wetten en regels, consequent voor de seculiere rechtsorde te kiezen.

¹⁰⁷ Zie ook Dassetto Felice, Silvio Ferrari Silvio en Maréchal Brigitte, 'Islam in the European Union: what's at stake in the future?', 2007, p. 24: “Both parts come to the conclusion that the presence of Muslims in Europe must keep to the margins of society, since it is according to them impossible to live Islam fully within European society” (en idem voor Noord-Amerika, Australië, ... voor alle niet-islamitische staten).

Slechts een minderheid lijkt duidelijk afstand te willen nemen van het ‘letterlijke korannieke geheel’¹⁰⁸.

Voor vele moslim is het blijkbaar onmogelijk, of minstens moeilijk, om de voorrang van de burgerlijke wet op de religieuze regels te erkennen. Zo wil in het VK 30% strikte voorrang van sharia op burgerlijk recht¹⁰⁹! Daarmee zitten we dus op de kern van het doctrinaire conflict. Het sluijterdebat is daarvan slechts één praktisch gevolg. Het lijkt tegelijk wel de zichtbare voorhoede van veel ergere praktijken zoals gedwongen huwelijken en genitale verminking.

Voor alle andere hier erkende religies geldt die strikte voorrang van burgerlijke wet op religieuze wet echter ook. Hier staat dus ook, indirect, de gelijkheid van alle erkende religies ter discussie. Militante moslim (de zgn. ‘islamisten’ met 's' voor de 't') willen dus een feitelijk recht (namelijk voorrang voor de religieuze norm op de burgerlijke norm) dat géén enkele andere religie vraagt¹¹⁰.

Wij menen daarentegen dat, in tegenstelling daarmee en in overeenstemming met de hoogste rechtsspraak terzake, dat de moslim exact dezelfde regels (met vrijheden en beperkingen) moeten erkennen als alle andere religies.

Een bijkomende factor is dat de uitermate problematische aard van de bron voor al wie zich op de koran beroept. Zoals eerder al vermeld bevatten koran, de overleveringen en de sharia meerdere expliciete voorschriften die in een democratie volstrekt onaanvaardbaar zijn. Het Europese Hof van de rechten van de Mens veroordeelde de sharia daarom ook als niet verzoenbaar met de democratische rechtsorde¹¹¹!

Mede daarom kan ‘de koran’ geen gezag genieten in een debat in een seculiere, democratische rechtsorde. De koran is dus voor elke democraat een lastig en moeilijk aanvaardbaar argument. Ze bevat, zeker in een letterlijke lezing, teveel onaanvaardbare bepalingen. De koran kan daarom ook hoogstens een individuele (en deels collectieve) inspiratiebron zijn. net zoals de Bijbel en alle andere ‘heilige boeken’ van de diverse religies hoort koran door een rechtsstaat volkomen te worden geïgnoreerd.

Dat de koran in zowat alle controversiële bepalingen ook intern tegenstrijdig is -vredelievend en oorlogszuchtig tegelijk- vormt een bijkomende reden waarom de koran in een publiek debat niet bruikbaar is. Het mag uiteraard wel individuele moslim inspireren, zolang deze maar de voorrang van de burgerlijke norm erkennen.

We vrezen tenslotte dat, zolang de betrokken islami(s)tische stromingen deze voorrang van burgerlijke wet op religieuze wet en de bijhorende scheiding van kerk en staat niet erkennen, en zolang de meer

¹⁰⁸ Anderzijds vinden we steeds meer van deze moslim in het maatschappelijke debat terug, denk aan Mohamed Arkoun, Afshin Elian, Irshad Manji, Soheid Bencheikh, ...

¹⁰⁹ Agfaande op opiniepeilingen uitgevoerd door MORI en GfK i.s.m. The Guardian en de Muslim Council of Britain.

¹¹⁰ De uniciteit van die vraag naar een uitzonderingsregime t.a.v. de universele mensenrechten wordt ook onderlijnd doordat de islam, als enige grote wereldreligie, het nodig vond om een fundamenteel andere afwijkende kijk op mensenrechten uit te werken en door alle islamitische staten te laten ondertekenen (de Cairo Declaration of Human Rights in Islam), en uit het feit dat de twee enige staten die bij hun toetreding tot de VN vroegen (en verkregen) dat ze de universele mensenrechten niet integraal moesten erkennen. De essentiële tegenstelling stelt dus ook niet de islamitische wereld tegenover het westen, maar wel (de dominante conservatieve stromingen in) de islamitische wereld tegeover de rest van de wereld.

¹¹¹ Cfr. uitspraken van 13 febr. 2003, “The Court concurs (...) that sharia is incompatible with the fundamental principles of democracy” en op 29 juni 2004: “les dispositions de la charia concernant, entre autres, le droit pénal, les supplices en tant que sanctions pénales et le statut des femmes ne seraient aucunement compatibles avec le principe de laïcité et la Convention [de sauvegarde des Droits de l’Homme et des Libertés fondamentales]”.

seculiere moslim geen expliciete afstand doen van die traditionalistisch-conservatieve stromingen, dit debat, géén stabiele, vreedzame oplossing zal kunnen vinden.

5.6. Dit éne symbool verschilt van alle andere religieuze symbolen

Uit de hier besproken argumenten pro en contra, en uit de gemaakte overwegingen blijkt ook dat niet 'de religieuze symbolen' een probleem vormen¹¹², maar wel dit éne specifieke symbool, zijnde de islamitische hoofddoek. Het islamitische handje van Fatima, een kruisbeeld of een davidster die alle aan een hanger gedragen worden of op een speldje, vormen géén probleem. Niemand wordt gedwongen die te dragen. En in praktijk wordt ook niemand gedwongen die te dragen. Niemand wordt voorts op straat misprezen om het ontbreken ervan.

Niemand wordt vermoord om een religieus symbool aan een halskettinkje. Maar wel om een hoofddoek. En daarmee is het verschil duidelijk en vlijmscherp.

Elk ernstig en eerlijk beleid moet met die singulariteit van de islamitische hoofddoek (en alle soortgelijke vestimentaire varianten zoals gezichtssluiers e.d.) rekening houden.

Naar het beleid toe betekent dit dat eventuele verboden zich lang niet moeten uitstrekken tot 'alle religieuze symbolen', maar dat die zich best beperken tot enkel die symbolen waarmee anders teveel niet oplosbare problemen samenhangen. Door zo'n selectief verbod behouden moslims (net zoals aanhangers van andere religies) volop ruimte voor hun religieuze beleving en identificatie.

Dit onderzoek suggereert voorts dat er géén enkele reden zou zijn om de erkenning van de islam als erkende religie in te trekken. Er werden weliswaar bepaalde redelijk grootschalige problemen binnen bepaalde delen van de islamitische gemeenschap en binnen bepaalde doctrinaire stromingen daarin aangekaart, maar tegelijk blijkt ook dat er andere doctrinaire stromingen bestaan die in geen enkele mate niet zouden voldoen aan de erkenningscriteria, of die de universele mensenrechten afwijzen.

Een genuanceerd beleid is dan ook hoogst aangewezen, mét daarbij een overtuigend aantal 'vertrouwenwekkende' maatregelen die het noodzakelijke onderscheid duidelijk maken.

Een praktische complicatie is evenwel de reikwijdte van een eventueel verbod. Enerzijds kan men het zo selectief mogelijk willen maken, om daarmee enkel de 'problematische' symbolen te treffen, maar niet alle andere religieuze symbolen. Daarmee wordt dan de religieuze beleving van de religies zo min mogelijk belemmerd.

Anderzijds pleiten nogal wat groepen (waar onder zowel de rabiate atheïsten als de radicale moslims) voor een zo ruim mogelijke definitie: 'alle religieuze symbolen'. De atheïsten willen religie overal zoveel mogelijk buiten werken, terwijl dat voor de militante moslims zou leiden tot een véél ruimer verzet tegen deze maatregel onder alle religies. Kortom, maakt het zo problematisch mogelijk en de kans op een verbod wordt des te kleiner. Het lijkt een verrottingsstrategie waarin de echte religieuze beleving blijikbaar minder belang zou krijgen.

5.7. Leidt een verbod niet tot aparte scholen voor moslims en segregatie?

Talrijke voorstanders van vrije sluierdracht stellen dat eventuele verboden zullen leiden tot verdere segregatie, oprichting van aparte scholen voor moslims¹¹³ en radicalisering. Dat kan natuurlijk niet de bedoeling zijn, dus, zo stellen zij, beter geen verboden.

¹¹² En net zo goed is ook 'religie' niet het probleem, maar wel bepaalde vermeende religieuze uitingen. Dit misverstand blijkt echter wijdverspreid in dit debat. Zo stelden 2 openVLD'ers recent nog: "Tot slot verzetten wij ons tegen de opvatting dat religie en integratie niet hand in hand kunnen gaan.", in 'Is de hoofddoek de hoofdzaak?', in De Standaard, 29/06/2009,

¹¹³ Cfr. De standpunten van onder meer Ali Salmi, Kifkif, Veli Yuksel, Naima Lanjiri en Hilal Yalcin.

Deze redenering heeft iets bedreigend: 'geef nu toe (en neem geen maatregelen tegen het geweld en de druk die uitgaat van de radicale groepen) of het zal nog erger worden'. Maar klopt deze (stilzwijgende) suggestie wel?

Een concreet voorbeeld van die mogelijke segregatie is de oprichting door moslims van aparte scholen voor moslim. De recente crisis in het Antwerpse zou dat in een stroomversnelling brengen. Diegenen die waarschuwen tegen zo'n aparte scholen, zijn dan echter wel dezelfde als diegenen die ze hetzij willen oprichten, hetzij onvermijdelijk achten wanneer verboden in onderwijs zouden veralgemeend worden naar alle scholen en/of alle netten.

Deze standpunten zijn niet weinig paradoxaal. Nader onderzoek van de discussie hier rond levert echter enkele verrassende vaststellingen op. De meest conservatieve stromingen hebben een duidelijke voorkeur voor aparte scholen. Hun beweerde bijval voor pluralisme lijkt zuiver bedrog.

Ook de door hen dikwijls gemaakte vergelijking met christelijke en andere vrije scholen loopt mank. De inrichtende machten van die scholengroepen hebben namelijk géén fundamenteel probleem met de universele mensenrechten, noch voor de eindtermen. Dat lijkt voor moslimsscholen echter nog niet lang niet zo evident:

- Ervaringen met bepaalde moslimscholen in Nederland en Groot-Brittannië suggereren dat de leerlingen er systematisch opgevoed worden in een vijandige houding tegenover niet-moslims en democratische overheden'As Siddieq sluit andere culturen uit'¹¹⁴.
- De ervaringen met de nog jonge Turkse moslimschool Lucerna (met nu al meer dan 1000 leerlingen en 4 vestigingen) is nog te recent voor vaste besluiten. Er zijn wel aanwijzingen dat de internationale organisatie achter deze school (de Fetullah Gülen-beweging) er toch opvattingen op na houdt die wel eerder strijdig zijn met de wetten voor vrije scholen (creationisme, integraal kunnen volgen van de sharia, ...). Tegelijk zijn er ook positieve rapporten. Het beeld is dus nog te jong.
- Het gedachtegoed van die personen en groepen die openlijk aansturen op oprichting van extra moslimscholen (vooral vanuit de Marokkaans-Belgische gemeenschap) is daarenboven eerder een zware negatieve indicatie: de imam Nordin Taouil staat geboekt als een salafistische fundamentalist, en het talrijke personen en organisaties in deze stroming lieten zich tijdens de cartoon-crisis kennen als rabiate tegenstanders van de vrije meningsuiting en voorstanders van een strikte voorrang van religieuze rechten¹¹⁵ op de vrijheid van meningsuiting¹¹⁶.

Kortom, het is nog niet zo evident dat de groepen die nu extra moslimscholen vragen, wel (zullen) voldoen aan de wettelijke vereisten om dat te mogen doen!

De discussie over aparte scholen voor moslims toont echter wel overduidelijk aan dat er een redelijk belangrijke (sociologische en culturele) afzondering en niet-inburgering bestaat. Een deel van de moslims verkiest blijkbaar -wanneer ze vaststellen dat niet élk aspect van hun cultuur hier aanvaard wordt- een soort getto waarin ze dan hun (aarts)conservatieve beleving van de islam en van de culturele gebruiken van hun land van afkomst verder kunnen beleven en uitbouwen.

Andere toenemende vormen van segregatie zijn het opduiken van sharia-rechtbanken in West-Europa en de trend naar meer informele religieuze huwelijken (waarbij er meestal geen enkele burgerlijk verbintenis gesloten wordt, noch een huwelijk, noch een samenlevingscontract, wat de rechten van de vrouw in zo'n situatie nogal stevig verzwakt).

¹¹⁴ 'As Siddieq sluit andere culturen uit', Het parool, 15/08/09, url: <http://www.parool.nl/parool/nl/4/AMSTER-DAM/article/detail/258842/2009/08/15/As-Siddieq-sluit-andere-culturen-uit.dhtml>

¹¹⁵ Religieuze rechten OK, maar wel, voor de overgrote meerderheid van de moslims die er zich over uitspreken, uitgezonderd het recht voor moslims om de islam te mogen verlaten!

¹¹⁶ Dit soort kringen steunt ook voorstellen waarbij 'beledigingen' van religies strafbaar gesteld worden. De voorstellen zijn daarbij echter zo ruim dat ernstige kritiek van bepaalde religies of van religieuze praktijken zwaar bemoeilijk wordt.

Sharia-rechtbanken zijn hoosgt problematisch omdat die steunen op een normenstelsel waarin méérdere fundamentele rechten en vrijheden niet erkend worden -al even negatief voor de vrouw - en, in mindere mate, omdat ze in een geheim en parallel cicruit werken, en omdat hun uitspraken niet zelden met druk en geweld afgedwongen worden. Problematisch is daarenboven ook dat sommige van de voorstanders van sharierechtbanken hun uitspraken willen opleggen aan moslims die daar niet mee akkoord gaan. De beweerde vrijwilligheid die de voorstanders voorwenden is dus nog niet zo evident. Sharia-rechtbanken kunnen omwille van die fundamentele verschillen niet beschouwd worden als arbitrageregelingen of geschillencommissies. Onder deze laatste horen zowel interne 'rechters' van sport- en beroepsorganisaties, als kerkelijke en rabijnse rechtbanken. Al deze instanties erkennen echter de integraliteit van de EVRM. Zoals eerder al toegelicht geldt dat niet voor de sharierechtbanken. Daarom kunnen ze in onze rechtsorde dan ook nooit een erkenning als 'arbitrage' krijgen

De belangrijkste krachten die bijdragen tot die blijkbaar groeiende en grotendeels zelfgekozen afzondering¹¹⁷ (of segregatie) lijken dus de grote cultuurverschillen tussen de culturen van landen van herkomst (voor diegenen die eraan vasthouden, wat slechts een deel van de minderheden omvat) én het feit dat een deel van die gebruiken, regels en praktijken niet verzoenbaar zijn met de seculiere, democratische rechtsorde. Deze orde is de gemeesnchappelijke basis van de nu al zeer grote aantallen, onderling veschillende autochtone en allochtone (sub)culturen in onze samenleving.

Het moet hierbij herhaald worden dat deze (groeiende?) segregatie slechts delen van de moslimgemeenschap betreft. Duizenden andere moslims kiezen en kozen wel voor integratie en inburgering. Hun (sub)culturen behouden daarbij in meer of mindere mate verschillen met wat men kan beschouwen als de allochtone culturen, maar deze verschillen zijn nergens problematisch ten opzichte van de universele mensenrechten, noch de democratie.

5.8. De georganiseerde radicalisering en de hoofddoek

Ons onderzoek suggereert dat een uitgesproken conservatieve stroming in de islamitische gemeenschappen in de Europese Unie doelbewust radicaliseert en de radicale doctrine verder uitwerkt, ze probeert te verspreiden én deze ook impliciet erkend te krijgen!

Die radicalisering wordt gedragen door de European Council for Fatwa and Research (ECFR, onder leiding van Yusuf Al-qaradawi, één van de meest bekende islamitische theologen in het Midden-oosten en Europa¹¹⁸) en de Federation of Islamic Organisations in Europe (FIOE) een koepel die beweert zo'n 400 Europese organisaties van moslims te vertegenwoordigen. ECFR en FIOE zouden volgens gelijkkluidende berichten gefinancierd worden vanuit Saudi-Arabië en enkele andere Golfstaten. Doctrinair leunen ze aan bij het Moslim Broederschap¹¹⁹. Ze propageren het salafisme. Men kan deze lui als islamisten omschrijven.

In hoeverre de Turkse strekking onder controle van het Turkse staatsdirectoraat voor religieuze zaken ook in deze stroming zit, is nog onduidelijk. Doctrinair leunt deze, en ook bepaalde andere Turkse stromingen zoals de Fettulah-Gülenbeweging en Mille Görus er wel redelijk sterk bij aan.

¹¹⁷ De zelfgekozen aard van dat culturele isolement -"eigen godsdienst eerst, zelfs tegen de leerplicht in" zoals een gesluisde moslim-leerlingen in Antwerpen het op TV formuleerde- wordt nog sterk miskend..

¹¹⁸ Anekdote: de persoon die mij een zestal jaren geleden aanraaide om Qaradawi's geschriften grondig te bestuderen is een universitair geschoolde en steevast in elegant kostuum geklede bestuurslid van één van de militante verenigingen van jonge moslims en hun medestanders. Hij stelt zich op als een democratisch gezinde gelovige. Ik had hem gevraagd wie hij als 'hoogste theologische autoriteit' beschouwde, toen de problemen in het samenleven van moslims en anderen aan bod kwamen.

¹¹⁹ Al-qaradawi zou trouwens volgens bepaalde berichten de leiding aangeboden gekregen hebben van het Moslim broederschap.

Deze stromingen kenmerken zich door uitgekende, geraffineerde teksten zoals het 'Muslims of Europe Charter', de vele boeken, artikels en toespraken van Tariq Ramadan¹²⁰ en de fatwa's van Qaradawi en zijn collega's in de ECFR. De centrale boodschap is complex, maar consistent. Deze boodschap wordt echter ook op verschillende wijze gebracht al naargelang ze voor een vooral westers, dan wel voor een zuiver islamitisch publiek bedoeld is. Voor beide doelgroepen geldt:

- Ze stellen zich voor als democratisch gezinde, moderne moslims die een vreedzaam samenleven tussen moslims en anderen nastreven en volwaardig deel willen zijn van de pluralistische samenleving.
- Ze moedigen de moslims in Europa aan om hun religieuze verplichtingen (zoals bepaald in de sharia) zorgvuldig te respecteren en om zich voluit in te zetten in het professionele én politieke leven.
- Ze dringen erop aan dat moslims de sharia systematisch moeten gehoorzamen én dat deze best verzoenbaar is met de democratische rechtsorde¹²¹.
- Ze stellen voorts dat de Europese moslims de volledige wetgeving en de uitspraken van de burgerlijke rechters respecteren. De veroordeling van de sharia door de Europees Hof voor de Rechten van de Mens beweren ze of niet te kennen, of, in een merkkelijk minder voorkomende geval, als vergissingen en niet-representatieve uitspraken over particuliere problemen te beschouwen.
- De keuze om een hoofddoek te dragen zou een persoonlijke, vrije keuze zijn, maar de islam zou wel een voorkeur uitspreken voor.
- De zaken die de moslims vragen (in onderwijs, familierecht, ...) zouden enkel dezelfde zaken zijn als datgene wat de andere erkende religies nu al genieten. Ze zouden hierbij het wettelijke kader van de democratische rechtsorde integraal respecteren.
- De boodschap van de Koran wordt als een heilsleer voorgesteld, een directe en unieke bijdrage tot een rechtvaardigere en socialere samenleving.
- Mannen en vrouwen zijn gelijk voor Allah.
- De moslims in Europa moeten ophouden culturele gebruiken te verwarren met religieuze praktijken, en hun culturen van afkomst inruilen voor een mondiale of Europese moslim-zijn. Dat zal de moslimgemeenschap in Europa moderniseren.

Naar het islamitische publiek wordt deze boodschap vrij ingrijpend 'toegelicht':

- Bij elk conflict tussen sharia en de wetten van de Europese staten, moet de gelovige strikte voorrang geven aan de sharia. Hij zou dat ook 'moeten mogen' gezien de islam in alle EU-lidstaten erkend is.
- Inzake hoofddoek is er slechts één aanvaardbare keuze. Moslima's die geen hoofddoek dragen zitten op het slechts pad en moeten met aandrang en diverse middelen overtuigd worden.
- De pluralistische samenleving is OK, maar dat mag dan wel niet te ver gaan: nauwe persoonlijke contacten met andersgelovigen worden ten stelligste afgeraden, tenzij er kans op bekering in zit. Helemaal uit den boze zijn huwelijken tussen een moslima en een niet-moslimman.
- Het respect voor de burgerlijke wet moet ook al 'genuanceerd' worden: sharia-rechtbanken moeten in alle EU-landen opgericht worden om toe te zien op de naleving door de moslims¹²². Deze moeten ook kunnen beslissen over onderlinge disputen, echtscheidingen, erfenissen,

¹²⁰ Tariq Ramadan staat, niet verwonderlijk, op de bovenste plank bij Qaradawi: deze noemt T. Ramadan de beste hoop voor de islam in Europa. Ramadan is op zijn beurt de kleinzoon van de stichter van het Moslim Broederschap.

¹²¹ Over het 'seculiere' verschillen de opinies binnen deze stromingen enigszins: Tariq Ramadan beweert staalhard dat er géén conflict is tussen de sharia en de seculiere, democratische rechtsorde, terwijl Qaradawi in enkele fatwa's deze democratische rechtsorde lijkt at te wijzen, en tegelijk, op andere momenten letterlijk beweert wel een democraat te zijn..

¹²² Omwille van de controversiële reputatie van deze instanties niet zo dikwijls expliciet gevraagd.

- De bijval voor de democratie en de daarmee inherent samenhangende voorrang van de seculiere wet op religieuze regels (secularisme) moet eveneens genuanceerd worden. Zo stelt Al-Qaradawi¹²³: “Secularism may be accepted in a Christian society but it can never enjoy a general acceptance in an Islamic society. The New Testament itself divides life into two parts: one for God, or religion, the other for Caesar, or the state: "Render unto Caesar things which belong to Caesar, and render unto God things which belong to God" (Matthew 22:21). As such, a Christian could accept secularism without any qualms of conscience. (...) Since Islam is a comprehensive system of `Ibadah (worship) and Shari`ah (legislation), the acceptance of secularism means abandonment of Shari`ah, a denial of the Divine guidance and a rejection of Allah's injunctions. It is a total falsification to claim that Shari`ah is not proper to the requirements of the present age. The acceptance of a legislation formulated by humans means a preference of the humans' limited knowledge to the Divine guidance: “Say! Do you know better than Allah?” (Al-Baqarah: 140). For this reason, the call for secularism among Muslims is atheism and a rejection of Islam. Its acceptance as a basis for rule in place of Shari`ah is a downright apostasy.” (en dus in principe, volgens de regels van desharia, strafbaar met steniging).
- Over de boodschap van de Koran¹²⁴: Vanuit de eigen autonomie (van de beoogde goed afgeschermd ghetto met ruim gesubsidieerde eigen instellingen) moeten moslims binnen de samenleving samenwerkingspartners zoeken om die samenleving rechtvaardiger en socialer, dat wil zeggen islamitischer, te maken.
- De gelijkheid van mannen en vrouwen moet correct, dat wil zeggen volgens de sharia, geïnterpreteerd worden: de man is en blijft dus het hoofd van het gezin en de vrouw is aan hem onderdanigheid verschuldigd. In het familierecht, het erfrecht, het huwelijksrecht en het strafrecht telt zij maar voor de helft. Aan het door Allah voorziene verschil tussen M en V mag niet getornd worden¹²⁵. De vrouw is “een natuurlijke aanvulling”¹²⁶ (op de man) maar dus niet diens gelijke.
- Door de culturen van afkomst en de nationale loyaliteiten in te ruilen voor een mondiale of Europese moslim-zijn, zal de moslimgemeenschap in Europa zich kunnen moderniseren én veel sterker staan om Europa te islamiseren.

En dat is dan de man die de theologische raad van de Moslimexecutieve naar verluidt beschouwt als de hoogste religieuze autoriteit! Zijn vermelding van de gekende bijbelse citaat suggereert daarbij dat hij redelijk goed weet wat de scheiding van kerk en staat betekent.

Wie die veroordelingen van de sharia (door het Europese Hof voor de Rechten van de Mens) wel goed kent is Tariq Ramadan. Toen ik hem ooit vroeg hoe hij die veroordelingen interpreteerde, gaf hij een begeistert antwoord dat er niet één sharia bestaat, dat de sharia een allesomvattende set leefregels is, en dat elke gelovige zijn eigen, persoonlijke set leefregels kiest en dat zijn sharia wel verzoenbaar is met de universele mensenrechten! Het klonk wondermooi, maar iets later realiseerde ik me dat hij tegelijk wel voorstelt dat er in heel Europa sharia-rechtbanken moeten kunnen functioneren (als officieel erkende arbitragehoven) - wat natuurlijk veronderstelt dat er een grote éénsgezindheid bestaat over wat die sharia juist inhoudt omdat de rechters anders in een kakofonie zouden oordelen- en dat zijn stelling ook over heel de lijn wordt tegengesproken door de unanieme afkondiging door de islamitische staten van de Cairo Declaration of Human Rights in Islam, waarin de universele mensenrechten nogal drastisch beperkt worden.

Kortom, zijn begeistert antwoord was loepzuiver bedrog.

¹²³ Al-Qaradawi, Yusuf, 'How Islam Views Secularism', fatwa, 22/06/2002.

¹²⁴ Vrij naar Peter louter 'Het schokkende plan van Tariq Ramadan', in de Volkskrant, 1/08/07.

¹²⁵ Vrij naar Peter Louter, 'Tariq Ramadan en de positie van de vrouw in de islam.', in de Volkskrant, 25/02/2008.

¹²⁶ Tariq Ramadan, in 'Westerse Moslims en de toekomst van de Islam', p. 189.

Wat zelfs naar de eigen achterban niet gezegd wordt, is dat datgene dat deze stromingen vragen (in onderwijs, ...) fundamenteel verschilt van datgene wat de andere erkende religies al genieten: de islami(s)tische vragen komen immers neer op een verregaande inperking van bepaalde mensenrechten en vrijheden. Géén enkel van de andere religies vroeg ooit zo'n aantasting van de seculiere wet!

Tekenend voor deze radicalisering is het openlijke verdedigen (of goedpraten) van geweld van moslims tegenover (bepaalde) andersgelovigen. Zowel al-Qaradawi als Ramadan staan daarvoor bekend. Al-Qaradawi verdedigde geweld tegenover alle Israëli's omdat ze allen medeplichtig zijn aan de oorlogsmisdaden en misdaden tegen de mensheid van de staat Israël, en Tariq Ramadan verdedigde onder meer steniging als straf voor overspel (maar hij zei erbij dat deze straf in Europa niet uitgevoerd mag worden).

Courant is ook de stelling dat Jihad enkel een zuiver defensieve zaak is: "Jihad in its understanding as warfare is regarded as one of the means available to any sovereign state when it needs to defend itself against aggression."¹²⁷

Een andere klassieker: 'een hoofddoek beschermt vrouwen tegen verkrachting', zegt imam Sheik Fawaz Jneid van de As-Soennah moskee in Den Haag en met hem duizenden anderen. Of de variant: wie geen hoofddoek draagt is oneerbaar en moet dus niet klagen wanneer men dan verkracht wordt.

Het zal de filosofisch geschoolde lezers waarschijnlijk niet ontgaan dat deze omgang met (verbaal) geweld gelijkenissen vertoont met de wijze waarop totalitaire regimes de menselijke status van hun opposenten geleidelijk aan afbraken. Eerst werd die status verbaal in twijfel trokken, dan ontzegden ze hen die status ook officieel, en daarna kon het geweld tegen deze zijn gang gaan, met uitroeiing van miljoenen Joden, zigeuners, koelakken en andere vijanden van de sovjets en nazi's als gevolg. Wereldwijd is de radicalisering binnen de Islam al stevig op gang. Andersgelovigen in Irak, Iran, Soedan, Pakistan, Indonesië, Algerije en andere schieten er al hun leven bij in op een verontrustend grote schaal.

In die radicalisering (het 'islamisme') spelen overigens niet alleen theologische, politieke en filosofische argumenten. Chahdortt Djavann belicht een volstrekt andere factor: "Le port du voile est l'emblème, le drapeau et la clé du système islamiste. C'est autour du voile qu'une société islamiste peut se créer. Le voile est le meilleur moyen de gagner du terrain pour les islamistes. Avec le voile, les femmes... sont les biens des hommes musulmans... Une fois mise sur le marché, la fille voilée ne peut être acquise que par un homme musulman. Voiler la femme, c'est donner à voir non seulement le marché du sexe, mais le système qui le sous-tend. "Voilà les femmes que nous avons et que vous n'aurez que si vous vous convertissez à l'islam" : ce message vient des islamistes et s'adresse à tous les hommes susceptibles de le recevoir, ne serait-ce que parce qu'ils circulent dans la rue ou prennent le métro. Le voile est le meilleur instrument du prosélytisme islamiste."¹²⁸

De formulering en toon is zeker scherp, maar reportages in de pers, tussenkomsten in debatten en gebeurtenissen in mijn persoonlijke omgeving suggereren wel dat het géén zuivere inbeelding is.

Wat de werkelijke invloed is van deze organisaties op het gedrag van de doorsnee moslim kan niet nauwkeurig bepaald worden. Hun invloed lijkt groot. Enkele jaren gelden rangschikte The Economist Qaradawi en Ramadan bij de drie meest invloedrijke moslims in Europa. De Belgische Moslimexecutieve, en vooral de raad van theologen waarmee zij samenwerkt, lijkt deze strekking zelfs als de énieme legitieme religieuze autoriteit te beschouwen¹²⁹.

¹²⁷ Uit het 'Muslims of Europe Charter'.

¹²⁸ Que pense Allah de l'Europe?, Ed. Gallimard, 2004.

¹²⁹ Bij de talrijke gesprekken met Belgische imam's, leden van de Moslimexecutieve en de Moslimraad en individuele moslims in de meer militante organisaties viel het geregeld op dat zij alle andere, meer pragmatische en meer inburgeringsgezinde moslims zoals Elian, Bencheick letterlijk als niet-representatieve dwalenden en zelfs kettters afdoen.

Anderzijds willen grote aantallen moslims in hun persoonlijke ethiek geen kaas van deze verkopers. Tegelijk lijkt een deel van deze niet-islamistische moslims wel een belangrijk deel van de maatschappelijke eisen van de islamisten te steunen¹³⁰: vrije sluijdracht, geen sekse-gemengde sportactiviteiten op school voor wie dat wil, ... Men kan de 'islamistische eisen' vlot onderscheiden van andere doordat de andere eisen met enige goede wil en redelijke tegemoetkomingen ingewilligd kunnen worden. De islamistische eisen kosten echter veel meer: ze veronderstellen het opgeven (geheel of deels) van bepaalde meer fundamentele regels en principes en/of het toekennen van rechten die enkel voor die éne groep gelden, privileges dus.

De hier besproken radicalisering situeert zich vooral op een intellectueel niveau. De doorsnee moslim in de straat kent Qaradawi, noch Ramadan, en nog minder de 'Muslims of Europe Charter', laat staan de Cairo Declaration of Human Rights in Islam. Deze intellectuele radicalisering weegt anderzijds wel loodzwaar op het debat, én op de lokale imams. Die radicalisatie op moslima's ering is hoogstwaarschijnlijk één van de hoofdoorzaken is van het uitblijven van de lokale opleiding van imams, islamitische aalmoezeniers en leerkrachten islam.

De radicalisering speelt dus zowel op het intellectuele en theologisch (hoog)geschoolde deel van de islamitische gemeenschap, als op het andere eind van het spectrum: die moslims zonder enige theologische of intellectuele vorming.

Aan deze kant zitten ook de daders van het vuile werk: militante jonge moslims met een hoog testosteronpeil en een hoog frustratiegehalte ten opzichte van de maatschappij. Een maatschappij die ze genadeloos beladen met de schuld voor al hun problemen. Dat de eigen organisaties van moslims (en ethnisch-culturele minderheden in het algemeen) zelden een ernstig beeld geven van welke factoren er aan de moslims en minderheden zelf te wijten zijn¹³¹, en alle schuld steken op die maatschappij, dat beseffen de meeste van die jongelui niet.

Voeg daaraan toe het al even loodzware gewicht van de culturele gebruiken, en men krijgt een beeld van de oïmpact van de totale druk op de individuele keuze van moslima's ten aanzien van de hoofddoek.

Neemt de radicalisering toe?

Het lijkt er sterk op!

- Vele onderzoeken bevestigen dat de betwiste praktijken zoals gedwongen huwelijken, druk en geweld op moslima's die geen sluij dragen toenemen. Zelf zijn mij daarenboven géén studies bekend die een afname suggereren.
- Ook de 'intellectuele radicalisering' neemt sterk toe: Ramadan, Qaradawi en consoorten ontwikkelden hun doctrine vooral de laatste 10 à 20 jaar, en ze verwierven hun Europese aanhang vooral in het laatste decennium.
- De vraag naar erkenning van de sharia en shariarechtbanken kreeg eveneens pas de laatste jaren de huidige aanhang onder de Europese moslims.

¹³⁰ Men kan de 'islamistische eisen' vlot onderscheiden van andere vragen van moslims doordat de andere met enige goede wil en redelijke tegemoetkomingen ingewilligd kunnen worden. De islamistische eisen kosten echter veel meer: ze veronderstellen het opgeven (geheel of deels) van bepaalde meer fundamentele regels en principes.

¹³¹ Jarenlange lectuur van de standpunten van het Minderhedenforum over werk en arbeidsmarkt bevestigde dat deze organisatie, afgetekend de meest representatieve voor alle minderheden én met veelmoslims in de achterban, zelden één oorzaak voor achterstelling bij de allochtone werkzoekende legt. Onderwijs, CLB-centra, overheden, werkgevers, interimbedrijven en de autochtone Vlamingen worden stévig bekritiseerd, en dikwijls terecht. Maar de eigen achterban, daar zou geen vuiltje mee aan de lucht zijn en die zou géén enkele verantwoordelijkheid hebben bij het wegwerken van achterstelling. Ik heb dit meermaals aangekaart met medewerkers en bestuursleden van het Minderhedenforum. Sommigen begrijpen deze kritiek. Bij anderen stoot men op een muur van onbegrip, onwil en wantrouwen.

- Analooq ontwikkelde ook het islamitisch-geïnspireerde geweld zich het laatste decennium sterk. Ook het 'democratische tegenoffensief' versterkte zich¹³².
- Ook de verbale agressie op straat van militante moslims tegenover niet-gesluierde vrouwen lijkt een recente zaak. Vroeger hoorde men daar nooit een melding van. Deze toename kan deels verklaard worden door numerieke verhoudingen (het aantal wijken waar de 'zichtbare' moslims de meerderheid uitmaken steeg het laatste decennium zeer sterk door de snelle groei van deze gemeenschappen), maar het heeft waarschijnlijk ook een sterk verband met andere factoren, waaronder de radicalisering op intellectueel en theologisch vlak.
- Ook de afwijzing van inburgering lijkt een recente zaak. Eén à twee decennia terug vond men dit zelfs nooit terug: ofwel prefereerde men een terugkeer naar land van herkomst (vooral de eerste generatie), ofwel vond men het min of meer normaal zich te integreren. Nu lijkt dit binnen bepaalde sectie van de moslimgemeenschap echter sterk achteruit te boeren. Zo signaleren veldwerkers bijvoorbeeld in bepaalde gemeenten zoals sint-Joost-ten-Node dat de jongelui van de 2de en 3de generatie dikwijls een sléchtere kennis van Frans of nederlands hebben dan hun ouders!

De hoofddoek is in dit verhaal van de georganiseerde radicalisering een rode draad. Alle radicale stromingen stellen dat sluijdracht een absolute plicht is, en velen willen de hoofddoek ook opleggen. In het politieke en maatschappelijke debat is de hoofddoek ontegensprekeliq één van de grote, zoniet de grootste strijdvlag geworden¹³³. De hoofddoek creeert, door haar ostentatieve aard, in het straatbeeld een manifeste tweedeling. Deze segregatie is hoofdzakelijk een zelfgekozen pad. Het is de keuze van diegene die de hoofddoek draagt, of diegene die erom vraagt. Er bestaat bij mijn weten geen enkel vergelijkbaar scherp en 'universeel herkenbaar' onderscheid in de Europese Unie. Al evenmin bestaat er een onderscheid dat enkel één sekse treft.

Men kan het om deze redenen ook een 'radicaal symbool' noemen. Om deze overwegingen lijkt de hoofddoek een integraal én cruciaal onderdeel én symbool van de radicaliserende doctrine én van het uitbouwen van een parallele 'orde' waarin mannen en vrouwen over andere rechten beschikken, met name minder rechten! Deze overwegingen over radicalisering in een deel van de moslimgemeenschap vormen géén direct argument in het debat, maar ze lijken toch een bijkomende, aanvullende reden om de bescherming tegen druk en geweld ernstig te nemen.

5.9. De vrijzinnige en anti-islamitische radicalisering

Bij deze bespreking van radicalisering binnen de islamitische gemeenschap moeten we ook een aantal vormen van radicalisering bij niet-islamieten bespreken. De aard, diepgang en gevaarlijkheid van deze trends zijn niettemin niet exact dezelfde als die van de 'islamitische' radicalisering.

We verwijzen met die vrijzinnige en anti-islamitische radicalisering naar strekkingen die bepaalde fundamentele mensenrechten (zoals de vrijheid van religie) nodeloos willen beperken, of zelfs opschorten voor moslims, én soms ook bij alle gelovigen.

Denk hierbij aan extreem-rechtse partijen die (zowat overal in Europa) beweren dat 'de islam' -lekker zonder enige nuancering- onverzoeubaar is met seculiere democratie, en dat de moslims daarom of moeten uitwijken, of zich dermate verregaand 'aanpassen' dat hun geloof als het ware gedenatureerd wordt. Meer net zoals gesteriliseerd water ook smakeloos is, laat ook deze door extreem-rechts gevraagde assimilatie géén ruimte meer voor iets eerkenbaar islamitisch.

¹³² Pakwage 20 jaar gelden stond een Mohamed arkoun nog redelijk alleen op dit vlak. Het aantal vooraanstaande islamitische intellectuelen dat de democratische kaart lijkt vooral de laatste 10 jaar toe te nemen.

¹³³ Zie ook Felice Dassetto ("Car ce foulard est aussi un symbole et souvent prend les allures d'un étendard.") in "Interculturalité en clair. Question en marge des « Assises de l'Interculturalité » (texte provisoire)", en 'De hoofddoek, van schaamlap tot strijdvlag', Arnold Verplancke, webstek acw.

Al even hardvochtig is de radicalisering van sommige vrijzinnigen. Deze grijpen de problematische aspecten van hoofddoek en van sommige stromingen in de islam aan om alle uitingen en symbolen van élk geloof radicaal te verbannen uit het openbare leven (en dus niet alleen uit bepaalde functies in openbaar ambt en scholen).

De reële problemen met één islamitisch symbool dienen hier dus echt sprekend als de stok om alle islamitische én alle niet-islamitische symbolen weg te ranselen.

Nog een andere vorm van niet-islamitische radicalisering is de 'veiligheidsstrekking'. Deze blaast de veiligheidsrisico's stevig op en gooit alle moslims dan op één hoop met die moslims die terrorisme plegen onder religieuze motivatie.

Deze stromingen roepen, gelukkig, géén van alle op tot geweld. Hun invloed is niettemin zwaar negatief. Ze zorgen voor een sterke polarisering in het debat. Ze ondermijnen het vertrouwen van moslims én andere gelovigen, en ze vertroebelen het debat. Ze maken namelijk dankbaar gebruik van sommige argumenten van zowel pro als contra in dit debat, en daardoor maken ze het de harde antagonisten nog gemakkelijker om 'de anderen' af te doen als extreem.

6. Geen besluiten?

Het debat rond de hoofddoek is dus verre van afgesloten. De meeste argumentaties volstaan niet. Zo stelt een Europese rapport over discriminatie op de werkvloer¹³⁴: “It would seem again the equality arguments raised are far from conclusive”. Eerder maakten we een onderscheid tussen de verschillende deelaspecten en de verschillende feitelijke rechten die hier door deze of gene groep opgeëist worden.

Hier formuleren we enkele voorzichtige aanbevelingen ten aanzien van deze. Dat zijn echter slechts overwegingen. Cruciaal is namelijk de hoge nood aan meer en betere dialoog. Democratische islamieten vragen daarbij ook de nodige tijd voor de nodige besprekingen en evoluties binnen hun eigen gemeenschap. Dat is perfect legitiem.

Dat mag echter geen excuus zijn om ondertussen fundamentele vrijheden en rechten op te schorten! Scherp gesteld: de klok van de maatschappelijke ontvoogding mag dus niet teruggedraaid worden omwille van bepaalde achterblijvers.

6.1. *Moslimes die geen hoofddoek willen dragen*

Meer dan één moslima staat hiervoor onder zware druk. Deze druk gaat meestal uit van de familiale en de directe sociale omgeving, maar ook van erkende islamitische organisaties (zoals de Muslimexecutive). Deze laatste broodrooft zelfs niet-gesluierde moslima's¹³⁵.

Gezien democratische rechten van bepaalde Vlaamse moslima's geschonden worden, moeten daartegen de nodige en afdoende maatregelen getroffen worden.

De systematische weigering vanwege zowat alle vertegenwoordigers en woordvoerders van de conservatieve stromingen om dit te erkennen verzwakt de positie van de voorstanders van vrije sluijdracht. Hun standpunt komt hypocriet en ondemocratisch over. Ze eisen immers dat moslima's

¹³⁴ Religion and belief discrimination in Employment – the EU law', Lucy Vickers, European Network of Legal Experts in the non-discrimination field, Nov. 2006, European Commission, DG for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, p. 52.

¹³⁵ De Muslimexecutieve blokkeert elke tewerkstelling van niet-gesluierde moslima's als consulent in gevangenis, als leraar religie e.d.. Ze weigert deze te benoemen, bewerende dat de islam een sluijdracht voorschrijft en dat zij deze vrouwen dus niet zou mogen benoemen (omwille van imperatieve religieuze geboden -wat zoals aangetoond een overdrijving is- hoewel daarover absoluut geen éénsgezindheid bestaat). Sterker, de representatieve organisatie heeft als opdracht én als zelf-gekozen ambitie- om alle hier wonende moslim te vertegenwoordigen. Ook daarom is het bizar en tegenstrijdig, dat ze voor de eigen benoemingen grote groepen binnen de islamitische gemeenschap discrimineert.

die zelf (zouden) kiezen voor de hoofddoek dat moeten mogen, terwijl het recht van andere moslima's die nadrukkelijk geen hoofddoek willen dragen in praktijk op niet-geringe schaal miskend wordt. Het is daarom een open vraag hoe in deze context positief geantwoord kan worden aan de éne vragende groep, waar de veiligheid en keuzevrijheid van de andere zo manifest geschonden wordt door een deel van diezelfde vragers. Ook het voorzorgbeginsel lijkt daarom een afwijzend antwoord op te leggen.

6.2. De hoofddoek voor werknemers in openbare functies en onderwijs

In dit debat worden vele argumenten aangehaald voor vrije sluijdracht in openbare functies, openbare diensten en onderwijs. De vrije keuze en in mindere mate religieus-culturele gebruiken¹³⁶ zijn daarbij pertinente argumenten. Dat geldt voor reguliere leerkrachten. De situatie van godsdienstleerkrachten is evenwel verschillend.

Er worden echter geen redenen aangehaald waarom deze personen hun religie op een zoveel ruimere wijze moeten kunnen beleven dan alle andere religies. Voor al de andere religies en voor alle politieke stromingen is de neutraliteit van openbare diensten geen probleem. De wet voorziet voldoende ruime mogelijkheden tot beleving van de religie in privé-sfeer en in het openbaar in de erkende gebedshuizen en voor religieuze manifestaties op de openbare weg. Daarbij komen nog de in de wet voorziene mogelijkheden voor gebed tijdens pauzes op het werk enz. De wet waarborgt dus ruime mogelijkheden voor beleving van de religie. De wet kent ook maatregelen die de religieuze overtuiging beschermen: de leerkracht die de religie van leerlingen zou belachelijk maken, zet zijn loopbaan op het spel. En geweld tegen een gebedshuis wordt met grote middelen vervolgd.

Ook voor leerkrachten worden geen relevante redenen aangehaald waarom de ondertussen al decennia oude neutraliteit zo ingrijpend zou afgebouwd moeten worden.

Het wijdverspreide misogyne en weinig democratische gedachtegoed onder de meest conservatieve moslim én de objectieve realiteit van zware en redelijk courante druk op moslima's, inclusief gebeurlijke geweld en zelfs moord en moordpogingen zijn dan weer sterke argumenten om deze strikte neutraliteit te behouden. Zonder die neutraliteit ontstaan er extra mogelijkheden in plaats en tijd waarbinnen moslima's die geen sluij willen dragen onder druk gezet kunnen worden.

6.3. Leerlingen en sluiers

Dat geldt dus nog des te meer voor leerlingen. Dezen staan per definitie nog veel zwakker tegenover de gekende druk. De school moet daarom een vrije ruimte zijn waarbinnen de leerlingen tegen die druk beschermd worden.

Daarenboven heeft de school ook als essentiële opdracht om de leerlingen te socialiseren: leerlingen moeten opgevoed worden om in onze pluralistische, seculiere maatschappij met iedereen, ongeacht sekse of afkomst overweg te kunnen. Zoniet brengt de school indirecte schade toe aan de latere ontplooiingskansen van de jongere. De hoofddoek staat, juist omwille van het dominante weinig democratische gedachtegoed waarvan het de directe uiting én symbool is, haaks op die opdracht tot socialiseren.

Dat betekent dus dat die ouders die zich fundamenteel niet kunnen vinden in deze seculiere, pluralistische maatschappij, ergens moeten kiezen. De keuze is eenvoudig: ofwel de hier geldende regels van deze democratische orde respecteren, ofwel gaan leven in landen waar dat onverzoenlijke gedachtegoed wel aanvaard is (in casu alle landen die de Cairo Declaration of Human Rights in Islam ondertekenden).

¹³⁶ Men kan iemand die opgegroeid is met een sluij inderdaad niet zomaar vragen die ineens af te leggen. Anderzijds moet men natuurlijk wel de vraag stellen wat de redelijke aanpassing is wanneer iemand dan toch wil immigreren naar een samenleving waarin zoveel vrouwen zeker geen sluij dragen, en daarom, in de ogen van die conservatieve stromingen, niet eerbaar zouden zijn.

Wie er voor kiest om hier te leven, die moet dan ook de consequenties van die keuze aanvaarden. De wetgeving, de fundamentele democratische principes en de bijhorende waarden –waaronder respect voor de gelijke rechten en met name de vrijheden van elke andere burger en met name ook voor de andersdenkende en de ‘andersgelovige’ burger- zijn voldoende duidelijk.

6.4. De hoofddoek in het openbare leven in de Europese Unie

Voor burgers in de Europese Unie staat dit recht op korte termijn niet direct ter discussie. Niettemin is het mogelijk dat aanhoudende afwijzing door de conservatieve stromingen van fundamentele democratische rechten –principieel én in het maatschappelijke gedrag tegenover ‘vrijdenkende’ moslim en andersgelovigen- die aanvaarding op termijn in het gedrang zal brengen. De grootschalige weigering tot dialoog binnen de democratische krijtlijnen en tot respect voor de democratische principes doet steeds meer fundamentele vragen oprijzen over hun werkelijke bereidheid om hier volwaardig burger te willen zijn.

Wij kunnen alleen maar hopen dat deze groeiende maatschappelijke tegenstellingen niet verder degenereren tot situaties waarbij verregaande, veralgemeende verboden de enige maatregelen zijn die nog opgewassen zijn tegen de eerder beschreven vrij massieve inbreuken op de democratische fundamenten.

6.5. Suggesties en adviezen voor leidinggevend en HR managers

Zoals gesteld is de vraag om een hoofddoek te mogen dragen relevant voor een véél ruimer gamma vragen vanuit de islamitische gemeenschap. Ondanks de complexiteit van die vragen, laat onze analyse toch redelijk wat concrete adviezen naar het operationele beleid toe.

1. Gezien de vraag naar sluielucht op de werkvloer een breed gedragen vraag is in een ruimer geheel, moet het personeelsbeleid een aangepast antwoord ontwikkelen voor dat geheel (en niet enkel voor afzonderlijke vragen).
2. Een belangrijk uitgangspunt daarbij is dat van de werkgever verwacht kan worden dat hij 'redelijke aanpassingen' voorziet voor kansengroepen/doelgroepen.
3. De meeste aanverwante vragen (zoals aangepaste werkuren tijdens ramadan of aangepaste voeding) kunnen vlot vertaald worden naar flexibelere arbeidsorganisatie. Ze kunnen dan, na die herformulering naar vragen die alle betrokkenen aangaan, dikwijls ingewilligd worden als maatregelen ten bate van alle werknemers.
4. De meeste van die vragen kunnen ook ingewilligd worden zonder grote kosten, zonder dat voorrechten toegekend worden, en zonder beperkingen van vrijheden of rechten van anderen (werknemers, burgers, scholieren, ...). Een menukeuze aanpassen aan religieuze voorschriften door verruiming van de keuzemogelijkheden in cantines beperkt de keuze van anderen niet. Een flexibele keuze van de pauzemomenten op de werkvloer -binnen de noodzakelijke objectieve beperkingen die voortvloeien uit een werkorganisatie- evenmin.
5. De vraag naar vrije sluielucht voldoet, zoals omstandig beschreven, echter niet aan deze voorwaarden omwille van de te courante problemen van druk en geweld tegenover die moslima's die geen hoofddoek willen dragen. Ook sommige andere vragen zijn tegenstrijdig met het seculiere aard van onze arbeidsorganisatie¹³⁷.

¹³⁷Zo kan een werknemer niet eisen dat hij enkel in éénzelfde werkrimte zou werken als andere werknemers van dezelfde sekse. Hij kan wel een voorkeur uiten, en professioneel HR management houdt daar, in de mate van het mogelijke- rekening mee. In de praktijk is het echter in vele gevallen organisatorisch onmogelijk om aan die vraag te voldoen zonder of de werkorganisatie te bemoeilijken, of zonder disproportionele extra kosten. Er is echter nog een andere, cruciale reden waarom men deze vraag soms beter niet inwilligt, zelfs als dat technisch zou kunnen: onze moderne arbeidsorganisatie vraagt een gemiddeld intensieve communicatie tussen collega's van uiteenlopende afdelingen en met klanten; het segregatiedenken dat aan de basis van die vraag ligt is hiermee

6. Bij het streven naar maximaal inwilligen van bepaalde vragen door maatregelen die alle werknemers ten goede komen gelden evenwel noodzakelijke grenzen die goed bewaakt moeten worden, zoals regelgeving, en met name het gelijkheidsbeginsel. Men kan geen voordeel geven aan één groep en niet aan anderen die er ook van willen genieten.
7. Verboden zijn bijna altijd een tweede keuze. Minder vrijheidsbeperkende maatregelen zijn meestal beter en dikwijls mogelijk. Zo is al veel gerealiseerd op maatschappelijk vlak én op de werkvloer: erkenning van de islam, ruime mogelijkheden in arbeidsorganisatie, inburgeringsbeleid, ...
8. Aanpassingen van arbeidsreglement kan steeds, mits respect voor sociaal overleg en de wet. Dat kan bij eventuele problemen of bij een gebeurlijke actualisering. Daarbij kunnen rechten gegeven of ingetrokken worden.
9. Dat betekent dat een moslima die gisteren wel een hoofddoek mocht dragen, dat morgen misschien niet meer mag. Het argument 'gisteren mocht het dus morgen moet het ook mogen' is ongeldig¹³⁸.
10. Alle organisaties mogen in hun publieke dienstverlening een neutraal imago nastreven.
11. Voor de publieke organisaties geldt daarenboven een neutraliteitsverplichting in gezags- en loketfuncties. Zij moeten alle burgers een gelijke dienstverlening waarborgen én daarbij elke schijn van partijdigheid vermijden.
12. Werkgevers hebben ook verplichtingen aangaande de orde binnen hun organisatie. Zij moeten er voor zorgen dat er zich binnen hun muren geen pestgedrag (noch bekeringsijver) kan ontwikkelen. De jurisprudentie hierin kent een verstrenging.
13. Een proactief diversiteitsbeleid biedt vele mogelijkheden om tegemoet te komen aan veruit de meeste legitieme vragen van moslim¹³⁹. Er is dus géén nood aan specifieke (voor)rechten.

Zeker wanneer problemen niet opgelost raken met een minder beperkende beleid of wanneer ze verergeren, lijken selectieve verboden zinvol. Proactieve communicatie, een volgehouden uitnodiging tot dialoog en groot respect voor de gelijke rechten en waardigheid van elke mens blijven dan aangewezen.

Geburlijke selectieve verboden komen bij voorkeur in overleg tot stand. Maar wanneer de moslim daarbij hardnekkig niet thuis blijven geven, of de problemen minimaliseren, vergoelijken of ontkennen, dan verliezen zij wel hun kans op inspraak.

7. Wegen naar vreedzaam samenleven

Uit de voorgaande bespreking volgt de hoge nood aan wegen naar een beter, vreedzaam samenleven van gelovigen van alle religies en levensbeschouwingen in een veelkeurige samenleving. Vreedzaam samenleven moet daarbij ook nagestreefd worden binnen de islamitische gemeenschap, met name tussen zij die een 'orthodoxe' geloofsbeleving verkiezen en zij die dat niet doen.

Wat zijn nu wegen en de middelen om dat na te streven? Wat kan het beleid doen? En wat kan elke individuele burger, en elke organisatie doen? Het lijkt ons een dwingende morele plicht voor velen. Immers, elke éézijdige benadering -via 'de wet' of 'de politiek'- kan in de verste verte niet voldoen.

tegenstrijdig.

¹³⁸ Dit argument is in zekere mate een illustratie van de eerder beschreven weigerachtigheid van de moslimgemeenschap om de problemen die samenhangen met sluijdracht ernstig te nemen.

¹³⁹ Een vraag waarbij feitelijk rechten worden gevraagd die niet zouden gelden voor niet-moslim, of die andere fundamentele regels in het gedrang brengt beschouwen we als illegitiem. Dat geldt bijvoorbeeld voor de vraag naar extra pauzes om te kunnen bidden op bepaalde vaste momenten, of voor de eis dat bepaalde minderheden langere zomervakanties zouden moeten mogen nemen om familie in land van herkomst te bezoeken (merk op dat de doelgroep hier niet alle moslim omvat, maar wel inwoners van bepaalde, quasi uitsluitend islamitische landen). Illegitiem is eveneens de eis om niet te moeten werken in éézelfde werkruimte als collega's van de andere sekse.

Prof. Marie-Claire Foblets hierover terecht¹⁴⁰: “Mensenrechten zijn tot nog toe niet bij machte gebleken om op duurzame - en doorzichtige - wijze met de moslimgemeenschappen in de Europese gastlanden solide samenlevingsverbanden op te bouwen. En dat is ook niet te verwachten, zolang deze gemeenschappen niet of in onvoldoende mate mee in discussie kunnen treden over de betekenis van relativiteit versus hogere rechtswaarden in onze democratische rechtsstaat. Opdat die discussie mogelijk zou zijn, is vereist dat moslim, zonder discriminatie (...) mee worden opgenomen in (...) het wetgevende werk zelf en in de concrete rechtstoepassing (...) moslim moeten mee concrete invulling (kunnen) geven aan de grondbeginselen van het recht in onze multiculturele samenleving. (...) Dat daarvoor sommige moslim (...) worden uitgesloten, is voorspelbaar.”

Moslims moeten dus in bepaalde zaken nog volwaardig deel van onze samenleving worden. We zullen er dus samen werk van moeten maken.

7.1. Dialoog promoten en verschillen in visie erkennen

De kern van het bevorderen van vreedzaam samenleven ligt misschien wel in het bevorderen van dialoog met de moslim. Dat kreeg nochtans vanwege alle regeringen, de sociale partners en vele andere grote maatschappelijke organisaties, en van de meeste politieke partijen al best behoorlijk wat aandacht. De dialoog faalde echter in enkele essentiële aspecten.

Behoorlijk teleurstellend en ontluisterend daarbij is de vaststelling - geldig in heel Europa- dat talrijke islamitische partners er een behoorlijk aparte definitie van 'dialoog' op na houden. Zo stellen zowel de bekende moslimfilosoof Tariq Ramadan als ook Youssouf Al-Qaradawi, voorzitter van de European Council for Fatwa and Research, dat de dialoog enkel neerkomt op een uitnodiging aan de publieke overheden om de verlangens van de moslim in te willigen, en aparte regelingen te treffen wanneer deze vragen in tegenstrijd zouden zijn met bestaande wetten¹⁴¹, en, op levensbeschouwelijk vlak, een uitnodiging aan de niet-moslim om zich tot de islam te bekeren. Verbaast het dan dat vele niet-moslims de islam vrezen?

Een eerste taak voor én overheden, én iedereen die het ernstig meent met vreedzaam samenleven in deze seculiere democratie is het beseffen van de diepte van de kloof tussen de strikt religieuze opvatting van diegenen die de religieuze norm (intellectueel en cultureel) voorrang willen geven op de seculiere norm, en het erkennen van deze kloof. Zolang het maatschappelijke debat deze kloof miskent, zullen we er niet geraken.

Aansluitend moet de valse, oppervlakkige dialoog radicaal gemedend worden. Diegenen die deze nadrukkelijk nastreven, zijn eerder gevaarlijk en voor zeker, grote obstakels bij een eerlijke, welgemeende dialoog.

7.2. Voluntaristische erkenning van de islam

Een deel van de onderliggende motivatie (van de toenemende sluierdracht) ligt volgens vele auteurs bij gevoelens van uitsluiting, discriminatie een dergelijke meer. Mieke Maarten zegt daarover: “... protest tegen de verwestering. De hoofddoek als politiek symbool staat voor het afwijzen van de westerse waarden en normen. Dat steeds meer jonge meisjes hoofddoeken dragen wordt vaak in verband gebracht met een stijgend protest tegen de dagdagelijkse discriminatie.”¹⁴² Anderen wijzen ook naar motieven zoals protest tegen de vermeende degeneratie van de vrouw als lustobject.

Deze factoren zijn niet exact te kwantificeren, maar ze spelen ongetwijfeld een rol. Mede omwille van die (ook elders bevestigde) discriminaties en achterstellingen, is het aangewezen dat beleid én

¹⁴⁰ Ibid.

¹⁴¹ Zie ook de eerder vermelde expliciet vraag hiernaar uit het Muslims of Europe Charter.

¹⁴² Hoofddoekzorgen, RoSa. Uitgelezen jg. 10, nr. 1, 2004.

individuele burgers werk maken van doorgedreven bestrijding van discriminatie en achterstelling en 'positieve actie': daadwerkelijke erkenning en respect.

Een diepgaande mentaliteitswijziging ten voordele van de gelijke waardigheid van alle mensen, ongeacht ras, religie, afkomst, sekse, ... - is waarschijnlijk de cruciale aanpak. Deze aanpak richt zich dus duidelijk niet tot één specifieke groep -de islam die hier in deze nota zo uitgebreid aan bod kwam- maar tot alle mensen. Dat lijkt ons een afgetekend superieure benadering. En dat streven moet dan creatief ingevuld worden.

Waarom bijvoorbeeld niet één wettelijke feestdag -bijvoorbeeld een van oorsprong katholieke feestdag of een herdenking van een oorlogsoverwinning of beide- vrijmaken door alle werknemers te laten kiezen op welke religieuze feestdag ze die willen opnemen?

De dialoog kan daarbij ook versterkt worden door een erkenning van de juiste, legitieme gesprekspartners. Er is immers een grote nood aan legitieme gesprekspartners, zowel voor de globale inburgeringsproblematiek¹⁴³, als voor de specifieke religieuze vragen¹⁴⁴. Daartoe moeten nadrukkelijk die vele duizenden moslim die nadrukkelijk en zonder voorbehouden de democratische kaart trekken te volmondig en véél ruimer te erkennen. Deze moeten, met expliciete en openlijke uitsluiting van diegenen die dat niet doen (zie hieronder), nadrukkelijk als gesprekspartner van het beleid erkend worden.

Hun verenigingen moeten een ernstige en evenredige ondersteuning krijgen. De werking daarvan kan ook op vele andere manieren versterkt worden¹⁴⁵.

Ook met een lokale opleiding van imams mag niet meer getreuzeld worden¹⁴⁶. Hierbij moeten wortel en stok gehanteerd worden. Daarbij is er nood aan zowel volledige opleidingen (liefst in Taalunie en EU-verband), als aan korte bijscholingen. Aanvullend kan ook gedacht worden aan een ruim aanbod aan studieleningen¹⁴⁷.

Mogelijkheden om de achterstelling van individuele moslim te bestrijden zijn er te over. Overheden kunnen (moeten) werk maken van:

¹⁴³ Enkel langs Vlaamse kant bestaat er een koepelorganisatie van ethnisch-culturele minderheden, het Minderhedenforum, met een redelijk goede representativiteit. Langs Franstalige en Duitstalige kant bestaan er echter geen vergelijkbare organisaties.

¹⁴⁴ Er bestaat een grote eensgezindheid dat de Moslimexecutieve om diverse redenen niet geschikt is als gesprekspartner. Problematisch is haar te beperkte opdracht (géén theologisch gezag), haar gebrekkige legitimiteit en de grote invloed van buitenlandse overheden (waar onder het Turkse staatsdirectoraat van religieuze zaken, een instelling die blijkbaar een zwaar conservatieve agenda promoot). De moslim dragen hierin een grote verantwoordelijkheid: zij zijn de éniigen die een legitieme vertegenwoordiger kan aanwijzen. Maar ook de Belgische overheid speelde een uiterst nefaste rol: zij heeft véle jaren lang toegelaten dat corrupte figuren en personen die de democratische beginselen ten gronde afwijzen een dominante rol speelden. Via een tijdsige én correcte controle door de bevoegde instellingen hadden de meeste van deze problemen snel opgelost kunnen worden.

¹⁴⁵ Denk bijvoorbeeld aan de mogelijkheid om ambtenaren naar hen te detacheren. Den ook aan de noodzaak aan een autonome aparte Vlaamse Kamer van de Moslimexecutieve.

¹⁴⁶ Zie ook de aanbevelingen van Nahavandi, Kanmaz en El Battiui in 'Moskeeën, imams en islamleerkrachten in België. Stand van zaken en uitdagingen', KBS.

¹⁴⁷ Terzijde: studieleningen zijn hier veruit te verkiezen boven studiebeurzen omdat ze een billijke spreiding bieden van de kosten over de student én de gemeenschap (via de aftrek van de kosten voor studieleningen van belastbare inkomens) én omdat ze ook een sterkere latere binding tussen de student en de gemeenschap waarborgen. De middelen moeten immers bij voorkeur ingezet worden voor de vorming van diegenen die daarna leraar, imam of aalmoezenier worden. Studiebeurzen kunnen daarna, aanvullend ingezet worden voor verdere bekwaamheid in het buitenland van de beste elementen. De primaire keuze voor studieleningen boven studiebeurzen voor de courante opleidingen is evenwel niet essentieel in deze voorstellen.

- Forse versterking van bestrijding van discriminatie: Dat kan bijvoorbeeld door een snelle invoering van alle politionele en gerechtelijke maatregelen die in andere democratische landen effectief blijken.
- Stevige verdere uitbouw van een gelijke kansen- en non-discriminatiebeleid in onderwijs, openbaar ambt, ...
- Verdere uitbouw van een beleid voor evenredige kansen op de arbeidsmarkt (EAD).
- Ruimere erkenning en (gelijkwaardige) financiering van moskeeën.
- Snelle uitbouw van een degelijke, hoogwaardige opleiding voor imams en aanverwante beroepen in Vlaanderen.

Mogelijkheden voor individuele burgers en organisaties (niet-islamitische net zo goed als niet-islamitische) zijn talrijk. De cruciale opdracht is het wederzijdse 'onbekend is onbemind' te overbruggen en de talrijke (wederzijdse) vooroordelen te kunnen verlaten.

De extra mogelijkheden voor (niet-islamitische) burgers en organisaties situeren zich vooral in het wegwerken bepaalde achterstellingsfactoren. Dat zal deels via het nationale beleid moeten gebeuren, maar de individuele inzet en houding van burgers en werkgevers is even cruciaal. Alle burgers verdienen een respect dat voor sommigen nog niet zo evident is.

De mogelijkheden voor moslims (en net zo goed andere nieuwe Vlamingen) om bij te dragen tot wegwerken van die achterstelling¹⁴⁸ zijn nog talrijker. Maar in essentie zijn dat dezelfde als die van andere, vergelijkbare nieuwe Vlamingen:

- Hun inburgering staat, als groep genomen, nog voor enkele noodzakelijke stappen.
- Taalverwerving en het op peil brengen van scholing zijn, voor velen onder hen, al even relevant. Zoniet blijft evenredige arbeidsdeelname (EAD) een utopie.
- De houding tegenover de niet-moslims kan eveneens beter. Dat slaat zowel op de eerder vermelde onheuse houding tegenover vrouwen als op houding tegenover bepaalde andere etnisch-culturele groepen.
- Analooq voor werkhouding en houding tegenover de seculiere aard en organisatie van de arbeidsmarkt in de EU¹⁴⁹.

7.3. Proactief gelijke behandeling van moslim in onderwijs

Sterke verbeteringen lijken mogelijk door:

- Opwaarderen van de wijze waarop er over islam gesproken wordt.
- Proactieve maatregelen om de huidige nog steeds bestaande discriminaties in oriëntatie en begeleiding van leerlingen op te vangen¹⁵⁰.
- Uitbreiding van stagemogelijkheden. Dat zal alle groepen die nu disproportioneel sterk afhaken -waaronder de etnisch-culturele minderheden waartoe de moslims behoren- extra kansen bieden.
- Analooq voor meer en betere brugklassen en schakelklassen voor alle nieuwe leerlingen die géén Nederlands als thuistaal kennen.

¹⁴⁸ Voor een overzicht van deze factoren verwijzen we naar de discussienota 'Achterstellingsfactoren nieuwe Vlamingen M en V – Update', Akilian n.v.

¹⁴⁹ Zie ook de maatregel in diversiteitsbeheer 'Grenzen trekken bij collegialiteit en seculiere arbeidsorganisatie', Akilian n.v.

¹⁵⁰ Eén van de mogelijke acties hiertoe is een systematisch grootschalig onderzoek naar de huidige oriëntaties door CLB centra, scholen en andere betrokkenen. Een andere mogelijke actie is verdere objectivering van evaluaties in onderwijs (ter ondersteuning van ondermeer de verdere oriëntatie) door invoering van homologatieproeven aan het einde van alle grote cycli (telkens laatste jaar van lager onderwijs, secundaire onderwijs en bachelor).

- Uitbouw van Vlaamse opleidingen en bijscholingen voor leerkrachten islam (en aanverwante beroepen zoals imam en aalmoezenier).

Wetenschappelijk verantwoorde aandacht in onderwijs is één mogelijkheid. Dat moet dus een genuanceerde voorstelling opleveren, en geen éézijdig verhaaltje met enkel de mooie kanten. Net zoals het christendom en andere religies besproken worden, moet ook de islam in haar verschillende culturele en andere vormen een evenwichtige en correcte aandacht krijgen. De gebeurlijk agressieve houding van bepaalde moslimjongeren (waarover recent steeds meer leerkrachten durven klagen) moet diplomatisch, maar krachtadig beantwoord worden.

Radicale bestrijding van gekleurde oriëntaties voor verdere studies¹⁵¹ -soms lijkt het op een volbloed racisme- is gewoon een must. Het regent nog steeds meldingen van 'neerwaartse' oriëntaties door bepaalde (maar lang niet alle) CLB-centra, schooldirecties en leerkrachten. Er bestaan daarenboven technieken om dit soort praktijken én in vele gevallen te kunnen opsporen, én om de betrokkenen veel sterker te sensibiliseren op hun verantwoordelijkheden.

De meeste van deze maatregelen zijn dus niet specifiek op moslim gericht, maar de Vlaamse moslim zullen er wel veel baten van kunnen genieten. En tegelijk wordt vermeden dat te groepspecifieke maatregelen zouden leiden tot voorrechten.

De voorgaande besprekingen suggereren dat er geen algemene verbodsbepalingen voor de (islamitische) hoofddoek op de werkvloer. Eventuele beperkingen (zie verderop) moeten daarenboven expliciet voorzien worden door de wet, voldoende gemotiveerd én gecommuniceerd worden.

7.4. Faire kans op werk - Evenredige arbeidsdeelname

Ook op de arbeidsmarkt lijkt een soortgelijke aanpak met focus op algemene achterstelling aangewezen. Die strategie lijkt ook de meest belovende voor de moslim. Maatregelen worden daarbij zoveel mogelijk universeel opgezet, gericht op alle werkzoekenden, en enkel aangevuld met specifieke maatregelen voor één groep wanneer de algemene maatregelen onvoldoende zouden blijken.

Sommige experts beschikken over een groot aantal beleidsaanbevelingen, HR methoden en instrumenten voor publieke overheden, HR verantwoordelijken, bedrijfsleiders en leidinggevenden in organisaties. Het kan dus best.

De hoofddoekvraag is zonder twijfel nauw verbonden met de individuele ontplooiing in onze maatschappij, en met name met de arbeid. We hebben aangetoond dat selectieve verboden in bepaalde functies of sectoren géén uitsluiting op zich veroorzaken. Eventuele uitsluiting wordt immers ten gronde enkel veroorzaakt door de individuele afwijzing van redelijke regels en verboden.

7.5. Selectieve verboden op sluierdracht misschien noodzakelijk?

Gezien de overheden al grote stappen deden om de islam te erkennen (talrijke leraars islam worden gesubsidieerd, net zoals imams en moskeeën; menu's in kantines houden rekening met halalvoorschriften enz.), gezien geweld en druk tegen moslima's die geen hoofddoek willen dragen voortduren en zelfs lijken toe te nemen, gezien er ondertussen ook al vele jaren geïnvesteerd is in dialoog met verenigingen van moslim¹⁵², maar gezien het misogyne gedachtegoed en de afwijzing van

¹⁵¹ “Allochtone jongens doen Mechanica, allochtone meisjes Kleding. Dat lijkt bijna wetmatig”, Peter Keten, intercultureel bemiddelaar op de Provinciale Dienst Minderheden van de provincie Oost-Vlaanderen, in Klasse voor Leraren 118, en op <http://www.klasse.be/leraren/archief.php?id=7811>.

¹⁵² Prof. Felice Dassetto, directeur van het Centre interdisciplinaire d'études de l'Islam dans le monde contemporain (CISMOC) drukt het als volgt uit: “On n’a pas fait le bilan de l’effort mis en oeuvre depuis quarante ans, pour tisser les fils au sein de la société civile, d’institutions diverses (hospitalières, éducatives, etc) et

de seculiere orde toch lijken toe te nemen, en gezien militante moslims meer en meer uitzonderingen op seculiere regels eisen (met name opheffing van huidige neutraliteitsverplichting voor ambtenaren en lesgevers), worden selectieve verboden misschien een noodzakelijke, relevante, proportionele en redelijke maatregel.

Zullen verboden (selectieve of ruimere) wel aan afdoende antwoord kunnen bieden. Deze vraag is essentieel. Het antwoord is genuanceerd: zoals we hieronder zullen overwegen, lijkt het erop dat selectieve verboden wél een vrij grote, positieve invloed zullen uitoefenen, zonder dat ze alle problemen oplossen. Een veralgemeend verbod lijkt daarentegen onverantwoord, want nodeloos beperkend ten opzichte van fundamentele vrijheden.

Met selectieve verboden bedoelen we dan verbod op sluijdracht (voor leerlingen en lesgevers) in alle scholen, maar uitgezonderd hoger onderwijs (waar de leerlingen volwassenen zijn), in alle openbare functies (eventueel dan nog verder beperkt tot alle gezags- en loketfuncties) en in die functies of organisaties waar de werkgever dat wenselijk om één of meerdere redenen acht.

Bespreking:

1. Relevant en doeltreffend? Zulke selectieve verboden zullen alvast een bijzonder sterk signaal sturen naar de moslimgemeenschap (en dan vooral naar de meer conservatieve stromingen daarbinnen): een selectief verbod betekent dat we problemen erkennen, zonder ze te verabsoluteren (wat zou leiden tot een veralgemeend verbod); een signaal dat de moslims de problemen niet meer mogen negeren en dat zij ook de vrije keuze van moslima's die geen sluijer willen dragen ook daadwerkelijk moeten ernstig nemen en dat enkel lippendienst niet meer kan.
2. Een signaal ook dat de gemeenschap werk wil maken van een vreedzaam en respectvol samenleven, en dat ze dus niet meer aanvaardt dat conservatievere moslims menen dat elke niet-gesluijverde vrouw niet respectabel zou zijn.
3. Een signaal ook dat wij daadwerkelijk respect vragen voor onze rechtsorde: de fundamentele verschillen tussen de EVRM en de CDHRI¹⁵³ worden namelijk erkend, én van de moslims wordt een onvoorwaardelijke keuze voor de democratie gevraagd.
4. Zo'n verbod op scholen neemt alvast quasi de volledige sociale druk binnen de schoolpoorten weg. Als het toch verboden is, kan er -alvast binnen de scholen- geen druk meer uitgeoefend worden op de niet-sluijdragende moslima's. Daarenboven wordt ook een duidelijk signaal gegeven.
5. Geen nodeloos verregaande beperkingen? Door tegelijk veralgemeende verboden te vermijden, wordt een maximale ruimte gelaten voor de beleving van de islamitische religie voor al die moslims die zich schikken naar de democratie, dus naar datgene wat de koran eigenlijk zelf expliciet voorschrijft, namelijk respect voor de wetten van de staat waar men leeft.
6. Ook het onderscheid tussen verbod in onderwijs tot einde secundair en vrijheid in hoger onderwijs vertaalt het streven naar een zo beperkt mogelijk verbod. In hoger onderwijs worden de studenten, als volwassenen, geacht op redelijke wijze een eigen keuze te kunnen maken, en deze te verdedigen.
7. Aansluitend lijkt het aangewezen dat een eventueel selectief verbod niet slaat op 'alle religieuze symbolen', maar enkel op die symbolen die grote problemen veroorzaken, in casu hoofddoek en aangezichtssluijer (en alle varianten). De regelgever en de verantwoordelijken doen er daarbij goed aan om nadrukkelijk alle andere religieuze symbolen¹⁵⁴ expliciet uit te sluiten van zo'n eventueel verbod.

au sein du monde associatif. Ce bilan mériterait d'être fait, pour autant que la mémoire en soit restée. Il montrerait la vitalité de la société civile qui, par un grand travail sur elle-même, s'efforce d'inclure sa nouvelle composante, tout comme il permettrait de voir les efforts d'adaptation opérés par les nouveaux arrivants.", in 'Interculturalité en clair.. Question en marge des « Assises de l'Interculturalité (texte provisoire)', Sept. 2009.

¹⁵³ CDHRI = Cairo Declaration of Human Rights in Islam, een officiële verklaring op ministerieel niveau van de Conferentie van de Islamitische Staten. In deze

8. Andere gewenste effecten! Naast die beoogde mentaliteitsverandering dragen zulke selectieve verboden én hun officiële verantwoording ook bij tot een ander klimaat. Daarin zullen ook andere aanverwante problemen op korte termijn aangepakt kunnen worden: imams en andere leiders die de democratie afwijzen en oproepen tot misprijzen en geweld moeten uitgewezen worden; imams met een vormingen in een democratische staat krijgen dan faire kansen. Ook migranten die structurele problemen veroorzaken kunnen op redelijke wijze uitgewezen worden.
9. Een andere voordeel van dit signaal zit ook in het doorbreken van een grote impasse binnen bepaalde islamitische gemeenschappen: individuele gevallen van druk en geweld worden nu systematisch toegedekt door een omerta (lapidair uitgedrukt: 'niet klikken aan ongelovigen!'), maar die omerta zal fors teruggedrongen kunnen worden, en daardoor zullen druk en geweld beter bestreden kunnen worden.
10. Selectieve verboden in onderwijs (tot het einde van het secundair onderwijs) bieden voorts ook een vrijplaats voor de jonge moslimmeisjes. Diegenen die er inderdaad voor kiezen, kunnen dan als volwassene aan de universiteit of hogeschool gerust een hoofddoek dragen, maar de onmogelijke vrije keuze van (zeer) jonge meisjes wordt in de school, het belangrijkste deel (voor hen) van het openbare leven, uitgesloten.
11. Noodzakelijk? Er lijken namelijk geen andere maatregelen mogelijk die vrijheden minder beperken en die dat geweld en die druk op vrouwen (andersdenkende moslima's, net zowel als niet-moslima's) kan intomen en de andere beschreven problemen kan oplossen.
12. Alleen maar (verder) inzetten op vrijblijvende sensibilisering en dialoog heeft ruim bewezen niet afdoende te zijn. De radicalisering in bepaalde kringen en de agressie tegenover alle andersdenkenden neemt juist toe! Het verder uitblijven van ernstige, afdoende maatregelen tegen de gekende problemen is daarbij onaanvaardbaar.
13. Terzijde: ook de (Vlaamse) beleidskeuze voor inburgering en het nastreven van ondermeer evenredige arbeidsmarktdeelname pleiten voor meer doortastende en meer effectieve acties en maatregelen. Immers, zolang het besproken misogynie gedachtegoed -waarvan de hoofddoek een symbool is- voort bestaat, zullen diegenen die zo aankijken tegen de wereld, ernstige problemen blijven ondervinden in onze maatschappij en op de arbeidsmarkt.
14. Ook omwille van het grote en groeiende aantal problemen dat samenhangt met sluierschuld en de weigering van een groot deel van de moslimgemeenschap om deze ernstig te nemen, lijken meer dwingende maatregelen noodzakelijk.
15. Aangewezen lijkt daarbij een breder beleid waarin de complexiteit van het fenomeen, de danig uiteenlopende motieven én problemen die gepaard gaan met sluierschuld ernstig besproken en gecommuniceerd worden.
16. Zo'n debat moet open staan voor de standpunten van moslima's van allerlei pluimage, en met name voor de meer genuanceerde meningen (zoals die van een Afshin Eliab en Meryem Almaçi) maar tegelijk moet het van alle moslim die aan het debat willen deelnemen een ernstig antwoord op de gekende problemen eisen. Alleen maar de eigen verlangens herhalen en relevante overwegingen systematisch afwijzen zal nooit leiden tot meer wederzijds begrip.
17. Dat betekent wel voor eventuele voorstellen vanuit de moslimgemeenschap voor een krachtdadige aanpak van de beschreven problemen ernstig genomen moeten worden.
18. Redelijk: Eventuele selectieve verboden belemmeren evenmin de beleving van het geloof. De gelovigen kunnen ook na afkondiging van zulke verboden nog altijd deelnemen aan de voorgeschreven religieuze activiteiten en aan de vijf pijlers van het islamitische geloof (shahadah, bidden, bedevaart, Ramadan en vasten, aalmoezen geven). Wie toch beweert dat een sluierverbod neerkomt op een verbod tot beleving van het geloof liegt ons wat voor.
19. Belangrijk lijkt de noodzakelijke algemeenheid van een eventueel verbod. Een sluierverbod moet bijvoorbeeld ofwel voor alle scholen gelden, ofwel nergens (tenzij uitzonderlijk). Zoniet

¹⁵⁴ Voor de islam omvat dat de halve maan, een handje van fatima, de koran, het gebedsmatje, halal-voedsel. Voor de andere religies lijken er géén die problematisch zijn (in de zin: die direct samenhangen met zware druk en geweld, of met misprijzen en agressie tegenover andersgelovigen).

wordt de last disproportioneel zwaar op de schouders van de lokale schooldirecties gelegd¹⁵⁵ en ontstaan negatieve neveneffecten (zoeken naar die éne school in de buurt waar de hoofddoek nog wel toegelaten is, en behoud van de druk). Dat zou de maatregel teveel ondergraven.

20. Geen onredelijk, noch onnodig verre gaande maatregel op de arbeidsmarkt?

Deze denkpiste met selectieve verboden laat ook individuele werkgevers de vrijheid om eveneens verboden te hanteren. Zij kunnen dit doen om één of meerdere redenen: preventief vermijden dat de op maatschappelijk vlak gerapporteerde en gekende problemen zich bij hen zouden voordoen; een neutraal imago (waarin mensen van alle mogelijke ethnisch-culturele groepen wel aan bod moeten komen), of andere.

21. Houdt dit dan geen risico in op een te ruime toepassing van zo'n verboden, waardoor een de facto uitsluiting zou optreden. Dit lijkt ons niet het geval, omwille van volgende redenen:

- In dit scenario zou een groot deel van de openbare sector geen zulk verbod kennen (tenzij een aanhoudende onwil vanwege de vertegenwoordigers van de islamitische gemeenschappen dat als nog zou forceren).
- Daarnaast worden de eventuele verboden (in onze opzet) zeer strikt beperkt tot enkele die specifieke symbolen die te problematisch zijn (omwille van druk, geweld en andere onaanvaardbare zaken).
- Het is hoogst onwaarschijnlijk dat deze maatregel een maximale toepassing zou kennen; teveel bedrijven zullen er niet de nood aan voelen vanuit hun individuele omstandigheden.
- Daarnaast moet opgemerkt worden dat deze uitsluiting niet slaat op een wezenlijk, onveranderlijk kenmerk van een persoon (zoals zijn ras, huidskleur, geslacht e.d.), maar enkel op een gedrag.

22. Hierbij moet opgemerkt worden dat deze uitsluiting niet slaat op een wezenlijk, onveranderlijk kenmerk van een persoon (zoals zijn ras, huidskleur, geslacht e.d.), maar enkel op een persoonlijk gedrag. De vermeende 'uitsluiting' kan dus gemakkelijk omzeild worden

23. Noodzakelijk: Er is nog een andere reden waarom verboden misschien nodig zijn: individuele schooldirecties én rechters stoten op de grenzen van hun mandaat, of hun wilskracht om fundamentele rechten te kunnen ontwarren en verdedigen is te zwak. Zo zegt de Nederlands Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) dat de rechters zelfs abdiceren: "Het lastige is natuurlijk dat die context (dwang, drang of eigen keuze) veelal niet duidelijk is en dat de beoordelaars in de rechterlijke macht zich goeddeels onbevoegd hebben verklaard voor de interpretatie hiervan."¹⁵⁶ Door deze abdicatie van rechterlijke (en andere) overheden, ligt de bescherming van moslima's die druk of geweld ondervinden op apegapen.

24. Hierbij moet ook opgemerkt worden dat de steun voor selectieve verboden de recentste jaren lijkt toe te nemen. Zo noteren we steun voor verboden bij talrijke in het westen levende moslim. Eén van de velen, Nahed Selim: "Persoonlijk denk ik dat een verbod op de hoofddoek kan helpen. Veel vrouwen hebben zin om mee te doen met het westers Europese leven maar durven de stap niet te zetten omdat ze bang zijn om afgewezen te worden door hun omgeving. Misschien kan een verbod op de hoofddoek de sociale controle verminderen en de aanpassing aan de westerse gewoontes bevorderen? Het zou alvast bijdragen tot de acceptatie van het secularisme en een betere integratie."¹⁵⁷ Zie voorts ook Fereshta Moradi¹⁵⁸.

De juridische criteria voor het kunnen overwegen van eventuele verboden zijn een belangrijke voorwaarde. Bovenstaande overwegingen suggereren sterk dat juridisch én politiek gezien er

¹⁵⁵ Zie ook Marc Hooghe, In *Ethische Perspectieven* 14 (2004)4, p. 390..

¹⁵⁶ *Ibid*, p. 183.

¹⁵⁷ 'Mannen misbruiken de koran om vrouwen uit te buiten', *Liberales*, 27/2/2004, <http://www.liberales.be/interviews/seliminterview>.

¹⁵⁸ Zij pleit in 2003 al in *Eindhovens Dagblad* voor een verbod op het dragen van een hoofddoek op school tot achttien jaar én een verbod op islamitisch basisonderwijs.

voldoende sterke argumenten bestaan voor bepaalde, selectieve verboden. Gezien van andere besproken overwegingen (denk ook aan de identificatieplicht in onze rechtsstaat) lijkt een totaal verbod op gezichtssluiers en boerka's in alle varianten zonder meer noodzakelijk.

8. Ter afronding

We vroegen ons af waar de hoofddoek kan en/of moet aanvaard worden en waar ze eventueel verboden moet worden. Het principiële uitgangspunt is de maximale vrijheid die een democratische rechtstaat kan bieden. Een finaal besluit geven op deze vraag bleek echter voorbarig gezien onder meer de nog te onvoldragen staat van dit debat, en gezien de grote onduidelijkheid in de houding, motieven en standpunten van de vele moslim die inburgering en democratie wel genegen zijn. De opzet van deze analyse beperkte zich tot het onderzoeken van gebruikte argumenten, en een bespreking van elk ervan. In welke mate is een argument geldig in een democratische rechtsorde? Overtuigend?

Finale besluiten kunnen we hier dus niet geven. We kunnen enkel proberen een paar vaststellingen en suggesties te formuleren:

- De hoofddoek is een uitermate complex symbool met culturele, religieuze én politieke betekenis. Het laat maar weinigen onberoerd. Het is dus zéker geen onbenullig lapje stof!
- Er zijn sterke, overtuigende argumenten pro vrije sluiersdracht, en net zo goed contra.
- Dit debat wordt gekenmerkt door o.m. een tegenstelling tussen de vrije keuze van de éne groep moslima's en de vrije keuze, de persoonlijke veiligheid en de ontplooiingskansen van een andere groep moslima's. De precieze omvang van die groepen is daarbij eerder bijkomstig.
- De hoofddoek is niet alleen een symbool. Het is tegelijk ook een middel. Het is voor de meest conservatieve stromingen een middel –naast sociale en psychische druk, en geweld- waarmee ze hun wil aan vrouwen opleggen én dat aan iedereen laten weten.
- Sluiersdracht hangt samen met andere problemen zoals bedreigend en gewelddadig gedrag tegen niet sluiersdragende vrouwen en gespannen verhoudingen tegenover de seculiere, sekse-gemengde organisatie van de arbeidsmarkt en de openbare diensten zoals gezondheidszorgen.
- Het onderliggende denken hangt ook samen met het misogyne en ondemocratische gedachtegoed én gedrag van de meest conservatieve strekkingen in de islam. Dat is zorgwekkend. Het leidt teveel tot agressief gedrag, verbaal vooral, maar ook tot fysiek geweld.
- De hoofddoek is dus ook een probleem van openbare orde.
- In het debat valt op dat diegenen die moslim hier liever weg willen mordicus weigeren de vrije keuze van duizenden moslima's te erkennen. Zij beperken zich vlot tot één groep argumenten. Deze groep wil daarom een totaal verbod.
- Het valt ook op dat vele voorstanders van vrije sluiersdracht (de tegenstanders van beperkingen) zich al even dogmatisch opstellen tegenover de objectieve feiten en de legitieme overwegingen die hun keuze in vraag kunnen stellen.
- Quasi alle verenigingen van moslim -zowel de Moslimexecutieve als enkele ethnisch-culturele verenigingen.- scharen zich voluit achter dat dogmatische discours. Ze slaan regelmatig de deur naar elk ernstig inhoudelijk debat met karikatuurale persberichten en openbare verklaringen dicht.
- De meeste argumenten in het publieke debat bevestigen ook de grote onwetendheid over de werkelijke religieuze én filosofische grondslagen, zoals ook gerapporteerd door talrijke wetenschappers.

Moeten we nu het zoeken naar een eerbaar compromis staken? Neen! We roepen alle lezers op om bij te blijven dragen tot begrip, respect, het wegnemen van onwetendheid, en tot een deelname aan de democratie.

We roepen ook alle democratische moslim op om nadrukkelijk én expliciet hun democratische overtuiging te (blijven) bevestigen, toe te lichten en te verduidelijken, zeker telkens wanneer democratische rechten en vrijheden door de traditionalisten afgewezen en/of aangevallen worden.

Het feit dat de misbruiken rond de hoofddoek in zekere mate direct verantwoord worden vanuit de kern van de islamitische doctrine en wereldbeeld, koran en sharia, en de tegenstelling van deze tot de democratie, veroorzaakt een diepe, existentiële crisis bij vele islamieten, inclusief vele democratisch gezinde. Daarom is een grote inspanning voor communicatie, studie, onderzoek, en grote zin voor nuance noodzakelijk en aangewezen.

Verboden zijn bijna altijd een tweede keuze. Minder vrijheidsbeperkende maatregelen zijn te verkiezen, waar mogelijk. Vele van deze minder beperkende maatregelen werden al genomen: erkenning van islam als godsdienst, erkenning van islamitische verenigingen en geloofsgemeenschappen, een inburgeringsbeleid met aanzienlijke budgetten, ...

Maar wanneer de gekende problemen niet opgelost raken met een minder beperkende beleid en wanneer sommigen problemen -zoals de beschreven radicalisering- verergeren, dan lijken bepaalde, selectieve verboden misschien wel één van de aangewezen en noodzakelijke maatregelen te worden. Maar ook dan blijven een proactieve communicatie en een volgehouden uitnodiging tot dialoog en een groot respect voor de gelijke rechten en waardigheid van elke mens even noodzakelijk en aangewezen.

En ook gebeurlijke selectieve verboden -zoals die in scholen en zichtbare functies in openbare diensten- moeten bij voorkeur in overleg met de moslimgemeenschap tot stand komen. Maar wanneer deze hardnekkig niet thuis blijft geven, of wanneer die de gekende problemen minimaliseert, vergoelijkt of ontkent, dan verliest zij haar kansen op inspraak. Uiteindelijk beslist in een democratie de meerderheid. De islamitische gemeenschap, net zoals alle andere religieuze gemeenschappen, kan geen uitzondering op die regel eisen.

De oproep tot een dialoog is mogelijk het belangrijkste besluit van deze nog onvolledige analyse van de positie van de islamitische hoofddoek in onze maatschappij. Er is nood aan véél meer dialoog, aan veel meer inzicht onder de nieuwe landgenoten in aard, de zin en de betekenis van de democratische orde, én aan een ondubbelzinnige erkenning van de democratische, seculiere rechtsorde.

Niettemin de omstandige bespreking is het duidelijk dat dit géén volledige, allesomvattende analyse kan zijn. De auteur staat daarom open voor alle kritiek, vragen en suggesties.

Rudi Dierick,

bijgewerkte versie, 21 september 2009, Leuven

Leessuggesties

Bij de onderstaande bibliografie suggereren we graag volgende selectie (begin misschien met de eerste in dit lijstje):

- **Moller Okin, Susan**, *'Is Multiculturalism Bad for Women?'*
- **Maalouf, Amin**, *'Les identités meurtrières'*
- **Al-Qaradawi, Yusuf**, enkele van zijn fatwa's
- Conference of Islamic States, *'Cairo Declaration of Human Rights in Islam'*, 1990.
- Federation of Islamic Organisations in Europe (FIOE), *'Muslims of Europe Charter'*
- De vermelde studies van de Koning Boudewijnstichting.

Kortelings publiceren we (via mijn webstek) geannoteerde versies van de Cairo Declaration of Human Rights in Islam en de Muslims of Europe Charter.

Bibliografie

Abicht, Ludo, 'The proof of the couscous is in the eating', in 'De islam in Europa: dialoog of clash?'

Aghbal Ahmed, Saaf Abdallah en Sidi Hida Bouchra, 'Belgische Marokkanen. Kwantitatief en kwalitatief onderzoek voor een betere kennis van de Marokkaanse gemeenschappen in België', 2009, Brussel.

Ajouaou Mohamed, 'Ook niet-gehoofddeckte vrouw niet uitsluiten', Trouw, 22 augustus 2005.

Akgun, Nuran, 'Standpunt van de Provinciale Integratiedienst Limburg – PRIC-standpunt',

Almaci, Meryem, 'Hoofddeckten en onderwijs: wie willen we nu eigenlijk beschermen?', 2009, webstek M. Amlmaci.

Al-Qaradawi, Yusuf (Joessoef), 'Islamic Ruling on Female Circumcision', fatwa, 7/02/2004.

Al-Qaradawi, Yusuf, 'Challenging the Applicability of Shari`ah', fatwa, 23/07/03.

Al-Qaradawi, Yusuf, 'Duties of Muslims Living in the West', fatwa, 27/11/2005.

Al-Qaradawi, Yusuf, 'Fatwa on Intellectual Apostasy', fatwa, 24/03/2003

- Al-Qaradawi, Yusuf**, 'How Islam Views Secularism', fatwa, 22/06/2002.
- Al-Qaradawi, Yusuf**, 'Islamic Ruling on Female Circumcision', fatwa, 1/07/2007.
- Al-Qaradawi, Yusuf**, 'Islamic Ruling on Female Circumcision', fatwa, 7/02/2004.
- Al-Qaradawi, Yusuf**, 'Shura and Democracy', fatwa, 4/02/2002.
- Al-Qaradawi, Yusuf**, 'Islam's Stance on Women's Testimony', fatwa, 24/Aug/05
- Al-Qaradawi, Yusuf**, 'The Truth About the Spread of Islam', fatwa, 1/01/06.
- Almaci Meryem**, 'Pak de groepsdruk aan, niet de hoofddoek'
- Almaci Meryem**, 'Paternalisme van Dirk Verhofstadt', opiniebijdrage, Morgen 30/06/09.
- Baas Over Eigen Hoofd (BOEH)**, 'BOEH! verontwaardigd na beslissing GO! en Onderwijsraad', 12/09/09.
- Balthazar, Tom**, 'Neutraliteit en onafhankelijkheid druk je uit in je handelen en je spreken', opiniebijdrage in De Morgen, 6/11/07.
- Barnard Benno en Van Istendael Geert**, 'Bericht aan weldenkend links. Waarom wij het hoofddoekenverbod vededigen', De Standaard, 2/02/2009
- Barnard Benno, Wim Van Rooy en Johan Sanctorum**, 'Zomaar een lapje stof? De hoofddoek als wapen tegen moderniteit', opiniebijdrage in De Standaard van 10/09/2009.
- Beel, Veerle**, 'Hoofddoek verboden', De Standaard 8/08/03
- Beke, Wouter**, 'Hoofddoek versluiert echt debat', De standaard, 04/02/2008
- Boehme, Olivier**, 'Hoe multicultureel is het multiculturalisme?', Column Liberales, 2002, URL: <http://www.liberales.be/cgi-bin/show.pl?essay&boehmemulticul>.
- Bouazza Hafid**, 'Nederland slikt te veel onzin van moslims ', NRC, 20 september 2002.
- Bouckaert, Boudewijn**, 'Een identiteiten met kleur: Vlaanderen en zijn immigranten', in 'Hoe Vlaams zijn de Vlamingen? Over identiteiten', Davidsfonds, Leuven, 2000.
- Bouselmati, Mina**, (red.) 'Le voile contre l'intégrisme. Le foulard dans les écoles', Editions Labor & Couleurs Livres, Bruxelles, 2002

Bousetta, Hassan en Swyngedouw, Marc, 'Brussel en het probleem van het Europese burgerschap in een multi-etnisch en multi-nationaal verdeelde samenleving', p. 105-132 in Piet Frantzen (red.) "Nederlandstalige Brusselaars in een multiculturele samenleving", 1999, Brussel, VUBPRESS.

Brems, Eva, 'Geen recht op hoofddoek voor onderwijzers', CIE, RU Gent, Gent, <http://www.flwi.ugent.be/cie/CIE/brems1.htm>.

Brems Eva, 'De Islamitische hoofddoek en de mensenrechten', op vormen.be

Brems Eva, 'Karin is niet het probleem', opiniebijdrage in De Standaard, 9/09/09

Brems Eva, 'De hoofddoek als constitutionele kopzorg', T.B.P., 2004, 323-360.

Brems Eva, 'Hoofddoek verbieden mag van Straatsburg', 14/01/05, Liberales.be/essays/brems

Bribosia Emmanuelle en Rorive Isabelle, 'Voile, burqa et burkini : revenir à l'essentiel', opiniebijdrage in Le Soir, 10/09/09

Bronkhorst, Daan, 'De universele verklaring van de rechten van de mens. Oorsprong, betekenis en toekomst', bijdrage in 'Grondrecht en Wisselgeld. Aziatische en westerse visies op de waarde van de rechten van de mens', red. Martha Meijer, Greber Uitgever en Distributeur & Humanistisch Overleg Mensenrechten, Utrecht, 1998.

Butinx, Filip en Gysels, Kris, 'Is de hoofddoek de hoofdzaak?', opiniebijdrage in De Standaard, 29/06/09.

Carpentier de Changy, Jordane, Dassetto, Felice en Maréchal, Brigitte, 'Moslim en niet-moslim. Knelpunten in de dialoog', vertaald door Patrick De Rynck, Koning Boudewijnstichting, Brussel, 2006

Catherine, Lucas, 'Lucas Catherine over de hoofddoek', 25/11/07; <http://www.skolo.org/spip.php?article881>

Ceupens Bambi, 'Alle vrouwen moeten zich zorgen maken over hoofddoekendebat', Interview van Anja Otten, De Standaard, 5/05/05

Ceupens Bambi, "'De mijne is van de Filippijne": Racisme en seksisme in het hoofddoekendebat', Sampol (Samenleving en politiek), jg. 12, nr. 3, maart 05, en ook op webstek CIE, <http://www.flwi.ugent.be/cie/CIE2/ceuppens1.htm>

Ceupens Bambi, 'Hoofddoek verbieden even onredelijk als verplichten', Yabasta, 5/09/2007.

Ceuppens, Bambi, "Vlaanderen en zijn moslims: 'mooi en meedogenloos'" Lezing bij de uitreiking van de 10de Emancipatieprijs van VOEM vzw, Vlaams Parlement, 6 dec 2007

Charkaoui, Naima, Ekchouchou, Laila, Roggeman, Kitty, en El Fekri, Saida, 'Belemmert de hoofddoek de integratie van allochtone moslimvrouwen?', De Standaard, 13/3/2007

Cheeba Mina, speech aan atheneum Antwerpen, sept. 2009, kopie online op url: <http://www.indymedia.be/nl/node/34638>

Claeys Manu, 'Hoofddoek verbieden even onredelijk als verplichten. Vooruitgang in achterwaartse pas?', in

Cliteur, Paul, 'Moderne Papoea's. Dilemma's van een multiculturele samenleving', Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam-Antwerpen, 2002.

Commissie Gelijke Behandeling (CGB), 'School mag gezichtssluier verbieden', maart 2003, Den Haag, Nederland.

Conference of Islamic States, 'Cairo Declaration of Human Rights in Islam', 1990.

Coene, Gily en Longman, Chia, 'Ceci n'est pas une voile? De Belgische hijab ter discussie', <http://soc.kuleuven.be/ceso/dagvandesociologie/papers/artikelhoofdoek-sociologendag-Coene-Longman.pdf>

Commission de Reflexion sur L'Application du Principe de Laïcité dans la Republique, 'Rapport Au President de La Republique', 2003, Parijs

Dala, Nadia, 'Als sluiers vallen', Houtekiet, 2005

Daniels, Eddy, 'Hoofddoek, de wereld op zijn kop', 2/07/09 op <http://lvb.net/item/7629>.

Dassetto, Felice, 'Foulards noués', opiniebijdrage in La Libre Belgique van 10/06/2003.

Dassetto, Felice, 'Interculturalité en clair.. Question en marge des « Assises de l'Interculturalité » (texte provisoire)', Sept. 2009.

Dassetto Felice, Silvio Ferrari Silvio en Maréchal Brigitte, 'Islam in the European Union: what's at stake in the future?', 2007.

Dassetto Felice, 'Foulards, signes, rencontres', 2004

Dassetto, Felice, 'Exécutif musulman: voir plus loin...' La Libre Belgique, 3/03/08

- Dassetto, Felice**, Le devenir de l'islam européen et belge face aux défis citoyens, 2009
- Dawoud, Sabine, en Roger Els** (eindred;) 'Religieuze kentekens Wetgeving en rechtspraak als leidraad', VMC, aug. 2008
- De Ley, Herman**, 'De blakende onwetendheid van Barnard en Van Istendael', De Standaard, 6/02/2008.
- Degroof Jan**, 'Hoofddoek verbieden niet OK',
- Denys, Jan**, 'De emanciperende kracht van de imam', opiniebijdrage in De Morgen 02/07/09.
- De Pauw, Jan**, 'de plicht tot definitie', in 'De islam in Europa: dialoog of clash?'
- De Pauw Freddy**, 'Versluierd debat', uitpers 51, 2004,
http://www.uitpers.be/artikel_view.php?id=732
- De Roover, Jakob**, 'Het gevaar van de hoofddoek', in De Standaard, 08/09/2009
- Destexhe, Alain & Demellenne, Claude**, 'Voile: où sont les progressistes?', Le Soir, 20/08/09,
http://www.lesoir.be/forum/cartes_blanches/2009-08-20/voile-progressistes-723760.shtml
- De Vos, Marc**, 'Het hoofddoekendebat illustreert de mislukking van de multiculturele droom', Itinera Institute, 03/07/09
- Dewael Patrick**, 'Elke dwang tot sluiëren is onaanvaardbaar', De Morgen, 10/1/2004
- Djavann, Chahdortt**. 'Bas les voiles!' [S.l.]: Gallimard, 2003.
- Djavann, Chahdortt**. 'Que pense Allah de l'Europe?' , Ed. Gallimard, 2004.
- Kottman, Pieter**, "De sluier is de gele ster van de vrouw", NRC Handelsblad
- Driessens, Koen**, 'De hoofddoek en andere religieuze symbolen. Symbolen van verdrukking of van vrije keuze?',
- Ellian, Afshin**, 'Leve de monoculturele rechtsstaat', NRC Handelsblad, 30-11-2002
- Esposito, John L. En Mogahed, Dalia**, Who Speaks For Islam?
- European Court of Human Rights**, 'CASE OF GÜNDÜZ v. TURKEY' 4/12/2003 and final judgement 14/06/2004.
- European Court of Human Rights**, 'CASE OF LEYLA ŞAHİN v. TURKEY', 29/06/2004 en 10/11/2005.

European Court of Human Rights, 'CASE OF REFAH PARTİSİ (THE WELFARE PARTY) AND OTHERS v. TURKEY', 13/02/2003

Fadil, Nadia, 'Witte mannen tegen de hoofddoek', De Morgen, 9/09/08.

Fadil, Nadia, 'Het hoofddoekendebat: meer dan een debat over een stukje stof', in Ethische Perspectieven 14 (2004).

Falaturi, Abdoldjavad & Tworuschka, Udo, 'Leidraad over de islam. Leidraad voor de voorstelling ervan in schoolboeken. Bijdrage tot de interculturele opvoeding in Europa.', oorspronkelijk gepubliceerd als: 'Der Islam im Unterricht. Beiträge zur interculturellen Erziehung in Europa', in: Beilage zu den Studien zur Internationalen Schulbuchforschung, Braunschweig : Georg-Eckert-Institut, 1992, Nederlandse vertaling: Astrid Casteels en Herman De Ley.

Federation of Islamic Organisations in Europe (FIOE), 'Muslims of Europe Charter', 2008

Foblets, Marie-Claire, "Islam versus het Westen", een korte repliek, Multatuli lezing, Breda 19 mei 2000

Foblets Marie-Claire, Hubeau B. (eds.), 'Nieuwe burgers in de samenleving? Burgerschap en inburgering in België en Nederland', Leuven/Amersfoort 1997.

Fourest Caroline, 'Frère Tariq', Grasset, paris, 2004)

Gandoul, Fouad, "'De hoofddoek is niet zomaar een lapje stof', op Facebook, 10/9/09.

Hirsi Ali, Ayaan, 'Onderschat het lijden van moslimvrouwen niet', opiniebijdrage in De Standaard van 9 oktober 2002.

Hooghe Marc, 'Recht op erkenning', De Standaard, 13/02/08

Hooghe Marc, 'De hoofddoek in het klaslokaal. Pragmatische en principiële argumenten in het debat.', in Ethische Perspectieven 14 (2004)4, p. 389.

Ibnou Cheikh, Zeyneb, 'Heiliger dan de p...rofeet', Knack, 14/09/09.

Ignatieff, Michael, 'Human Rights as politics and idolatry', Princetin University Press, Princeton & Oxford, 2001

KAV, 'Standpunt 2004 KAV over het dragen van de hoofddoek'

Kanmaz Meryem en Zemni Sami, 'Hoofddoek gaat niet over islam, De Standaard 24/12/03

Keten, Peter, in Klasse voor Leraren 118, <http://www.klasse.be/leraren/archief.php?id=7811>.

Kifkif, 'Als het brandt in Parijs, smelt het in Brussel', 8/11/2005.

Lahlali, Abderrahim, Hoofddoekenverbod met succes aanvechten kán, opiniebijdrage in de Morgen van 10/09/09

Luysterman, Patrick, 'De islam in Vlaanderen heeft gelijke rechten én plichten', interview met Cemal Cavdarli, in De Tijd 09/02/2005

Maalouf, Amin, 'Les identités meurtrières', Editions Grasset & Fasquelle, 1998, en vertaald in het Engels 'On identity', The Harvill Press, London, 2000.

Maes, Marc, 'Hoofddoek en andere',

Maréchal Brigitte, 'Courants fondamentalistes en Belgique', MERIA (Middle East Review of International Affairs - édition française), 2008, 18p.

Martens, A., 'Burgerschap en inburgering in België: een stand van zaken. De caleidoscoop als perspectief. De onanie als vuistregel', in: M-C Foblets & B.Hubeau (eds.), p. 63-72.

Martens, Patrick, 'Het rapport dat niemand las. De rapporten Paula D'Hondt een synthese', Uitgeverij Boek, Zonhoven, 1991.

Neudt D., Maly I., Fraihi T., Turpyn V., El Sghiar H. en El Majdoub, namens het bestuur van Kif Kif vzw, 'Als het brandt in Parijs, smelt het in Brussel', ! Nov. 2005, webstek www.Kifkif.be.

Maftouhi, Jamal en Fadil, Nadia, 'Vlaamse moslims voelen zich onbegrepen. Er is een tekort aan islam'

Meijer, Martha (red.), 'Aziatische en westerse visies op de waarde van de rechten van de mens', Greber Uitgever, Utrecht, 1998.

Mernissi, Fatima, translated Mary Jo Lakeland, 'Islam and Democracy. Fear of the Modern World', Addison-Wesley Publishing Company, Reading, Massachusetts, 1992

MO* Magazine, 'Interview met Naima Charkaoui (Coördinator Minderheden Forum) over integratie en zevenpuntenplan van de allochtonen.'

Moller Okin, Susan, 'Is Multiculturalism Bad for Women?', Princeton University Press, 1999, ook gepubliceerd in Boston Review

Nahavandi, Firouzeh, Kanmaz, Meryem, en El Battiui, Mohamed, 'Moskeeën, imams en islamleerkrachten in België. Stand van zaken en uitdagingen', Studie uitgevoerd in opdracht van de Koning Boudewijnstichting, 2004, Brussel.

Ongenaë, Cathérine, 'Het feminisme van Dirk Verhofstadt', opiniebijdrage in de Morgen van 3/07/09.

Pinxten, Hendrik, 'Hoofddoekendebat barst los', standpunt op webstek van het HVV, <http://humanieuws.wordpress.com/2007/11/06/hoofddoekendebat-barst-los/>.

Pinxten, Hendrik en Siffer, Björn, 'Een hoofddoekverbod is niet het einde van de wereld', De Morgen, 26 juni 2009, en op <http://www.h-vv.be/Een-hoofddoekverbod-is-niet-het-einde-van-de-wereld>

Poulter, Sebastian, 'Ethnic Minority Customs, English Law, and Human Rights', International and Comparative Law Quarterly 36, 3, 1987.

Ramadan, Tariq, 'Les multiples visages de islamophobie', Présence Musulmane, Dec./Jan. 2002/2003, N° 26.

Ramadan, Tariq, 'Présentation de L'Islam', op de webstek van de groep Islam en Belgique, met URL : <http://www.islam-Belgique.com>.

Reynebeau, Marc, 'Niets dan twijfel', opiniebijdrage in De Standaard, 11/09/2009

Reyners, M. M. J., 'Het besnijden van meisjes. Een leven lang pijn en leed', uitgeverij Boom, Amsterdam, 1993.

SAMV, Standpunt SAMV omtrent beslissing GO rond de hoofddoek, 11 sept 2009, x

Sanctorum, Johan, red.), 'De islam in Europa: dialoog of clash?', Van Halewijck, 2008.

Salmi, Ali, 'Hoofddoekenverbod: de argumenten ontleedt', Kifkif en eigen webstek.

Salmi, Ali, 'Een hoofddoekenverbod op school? Bezint eer ge begint!', 01/07/09

Salmi, Ali, 'Hoofddoek of niet. Laat allochtone vrouwen zichzelf zijn!', Kifkif, 08/05/07.

Sannen, Ludo, 'Hoofddoeken op school', 21/10/04, eigen webstek.

Selim, Nahed, De vrouwen van de profeet,

Sen Magazine, 'Interview met de bekendste feministe van Turkije: Duygu Asena', Sen Magazine, juni 2004.

Scheffer, Paul: Interview in De Morgen van 1 juni 2002, door Koen Vidal en Armand Plottier.

Scheffer, Paul, 'Het multiculturele drama', NRC Handelsblad, 29 januari 2000.

Shadid, W.A.R. en Van Koningsveld, P.S., 'Moslims als minderheid: vergruizeling van het westerse islambeeld', bijdrage in 'Tolerantie getolereerd? Islamitische en westerse opvattingen', -red. R. Doom, Gent, 1996, Mys & Breesch.

Sioen Lieven, 'Vlaamse moslim voelen zich onbegrepen. Er is een tekort aan islam', interview met Nadia Fadil en Jamal Maftouhi, 27/11/2004.

Slootman, Marieke en Tillie, Jean, 'Processen van radicalisering. Waarom sommige Amsterdamse moslims radicaal worden', Instituut voor Migratie- en Etnische Studies, Universiteit van Amsterdam, 2006

Stichting Ontsluiert, 'het hoofddoekendebat in het onderwijs', webstek van de stichting

Tahir, Naema, 'Eenzaam heden', Prometheus, Amsterdam.

Timmerman, Christianne, Van Der Heijden, Katrien, Abeljelil, Ben, Geets, Johan, 'Marokkaanse en Turkse nieuwkomers in Vlaanderen', Oases, UFSIA, Antwerpen.

van Gulik, Gauri 'Verbod op hoofddoekjes funest voor integratie',

Van Istendael, geert, 'het masker van de dwang', in 'De islam in Europa: dialoog of clash?'

Van Istendael Geert en Barnard Benno, 'Bericht aan weldenkend links', opiniebijdrage in De Standaard, 2/02/08.

Van Laenen, Filip, ' De Sluier Rond het Hoofddoekendebat', Filip van Laenen, op eigen webstek, 27/06/2009.

Vanoverbeke, Dirk, 'Qui sommes-nous pour leur dire ce qu'elles doivent faire?', interview met Anne Provoost, Le Soir, 31/05/07

van Rooy, Wim, 'De malaise van de multiculturaliteit', Acco, Leuven/Voorburg, 2008

Vandeweerd, Marc, 'Hoofddoek gaat wel over islam', De Standaard, 2003.

Vandeweerd, Marc, 'Een lapje stof', De Standaard, 26/01/04.

Vanobbergen, Bruno, 'Angst en krampachtigheid horen niet thuis op school', opiniebijdrage in De Standaard van 14/09/09.

Van Varenbergh Myriam en Saadouee Najat, 'Belemmert de hoofddoek de integratie van allochtone moslimvrouwen?', De Standaard, 13/3/2007

Vermeersch, Etienne, 'De Islam of de hoofddoek', webstek E. Vermeersch, 16 jan 2004, http://www.etiennevermeersch.be/vermeersch/artikels/god_rel/islam_hoofddoek

Verhofstadt, Dirk, 'Hoog tijd om hoofddoekenverbod op alle scholen toe te passen', opiniebijdrage in De Morgen van 29/06/09.

Verhofstadt, Dirk, 'De derde feministische golf', Houtekiet, 2006.

Verhofstadt, Dirk, Boekbespreking Als sluiers vallen, Liberales, <http://www.liberales.be/boeken/dalaboek>

Verplancke, Marnix, ", interview met Naema Tahir, De Morgen van 16/01/08

Verplancke, Arnold, 'De hoofddoek, van schaamlap tot strijdvlag', webstek acw.

Vickers Lucy, 'Religion and belief discrimination in Employment – the EU law', Nov. 2006, European Commission, DG for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities

Vrouwen Overleg Komitee, 2006, 'Geen hoofddoekenverbod voor het Antwerpse stadspersoneel met loketfunctie', petitie.

Women living Under Muslim law, 'Norway: Veil and warning'

Wetenschappelijke Raad Voor Het Regeringsbeleid, 'Waarden, normen en de last van het gedrag', Den Haag, 2008.

Yildirim Şöhret, 'VMC-Standpunt Over De Hoofddoek, Met Specifieke Aandacht Voor Het Onderwijs', Vlaams Minderhedencentrum.

'De hoofdzaak van de verlichting', opiniebijdrage van een collectief auteurs, in De Standaard van 12/09/200

Meerdere auteurs, 'Hoofddoekenverbod: de argumenten ontleedt', Kifkif webstek

Brennkmeijer, Nicole, Geerse, Miriam, Roggeband, Conny, Ghorashi, Halleh en Veenswijk, Marcel, 'Eergerelateerd Geweld in Nederland. Onderzoek naar de beleving en aanpak van eergerelateerd geweld', Eindrapport, Amsterdam, 19 december 2008, Vrije Universiteit